

63.221 9173-1

Г60

Міністерство освіти і науки України
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Г.М. Голиш

Основи нумізматики

Навчальний посібник

2-е видання

Видавництво «Черкаський ЦНТЕІ»

Черкаси – 2006

1120703

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Бібліотека

ББК 63.221 Я 73-1

УДК 737 (075.8)

Г-60

Г.М. Голиш. Основи нумізматики:
Навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр.
— Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. — 314 с., іл.
ISBN 366-8120-36-1
Подано в авторській редакції

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний
посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 14/18.2-448 від 25. 02. 2005)

Рецензенти: доктор історичних наук, професор М.Ф. Дмитрієнко;
доктор історичних наук, професор І.Н. Войцехівська;
кандидат історичних наук, професор О.Г. Перехрест.

Художник І.І. Дорош.

Відповідно до програми зі спеціальних історичних дисциплін у посібнику розкриваються закономірності виникнення монет як провідних суб'єктів товарно-грошових відносин, аналізуються основні етапи історії монетного обігу України та сусідніх з нею держав від давнини до сьогодення, подаються тлумачення найважливіших термінів і понять з нумізматики, окрім рекомендацій щодо використання нумізматичного матеріалу.

Посібник адресований студентам і викладачам вищих навчальних закладів, учителям та учням загальноосвітніх шкіл, колекціонерам, краєзнавцям, усім зацікавленим нумізматикою.

ББК 63.221 Я 73-1

© Г. Голиш, 2006

© І. Дорош, 2006

© Видавництво «Черкаський ЦНТЕІ», 2006

ISBN 366-8120-36-1

Зміст

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....7
ПЕРЕДМОВА.....9

§1. НУМІЗМАТИКА В СИСТЕМІ
ІСТОРИЧНИХ НАУК.....12

Предмет і завдання нумізматики.....12
Методика та джерела нумізматичного дослідження.....15
Система понять і термінів нумізматики17
Становлення і розвиток нумізматичної науки20

§2. НАЙДАВНІШІ МОНЕТНІ СИСТЕМИ28

Походження, суть і функції грошей28
Виникнення монетного виробництва.
Античні монети30
Монети грецьких міст-держав
Північного Причорномор'я36

§3. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ

СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У II–XI СТ.42
Зародження монетного обігу в східних слов'ян42
Обіг східних монет на слов'янському ринку.....43
Західноєвропейські монети на території Русі.....47
Перші руські монети.....49
Гривнево-кунна система.....55

§4. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА РУСІ У XII–XV СТ.61

Безмонетний період.....61
Монетний обіг на українських землях63
Відновлення монетного обігу в
Північно-Східній Русі71
Грошовий обіг у період становлення
Московської централізованої держави.....74

§5. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	
I МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У XVI – XVII СТ.....	79
Грошова реформа 1534 – 1535 рр. у	
Московій та її значення.....	79
Грошовий обіг на українських землях	
у XVI – першій пол. XVII ст.....	83
Спроби змін московської монетної системи	
на початку XVII ст.....	87
Проблема карбування українських монет.....	90
Монетна реформа 1654-1663 рр.	
у Московській державі та її наслідки	92
Грошове господарство України другої пол. XVII ст.....	98
§6. ВПЛИВ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ПЕТРА I	
НА ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОНЕТНОЇ	
СИСТЕМИ. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА УКРАЇНСЬКИХ	
ЗЕМЛЯХ У XVIII СТ.....	104
Реформа грошового обігу за Петра I та її історичне	
значення	104
Російський монетний обіг у післяпетровську епоху	112
Особливості грошового обігу на українських землях... <td>117</td>	117
§7. РОСІЙСЬКА МОНЕТНА СИСТЕМА XIX – ПОЧ.	
XX СТ. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В	
АВСТРІЙСЬКІЙ ГРОШОВІЙ СИСТЕМІ	123
Грошове господарство дореформенної Росії. Реформа	
Є. Канкріна.....	123
Монети Росії другої пол. XIX – поч. XX ст.	
Грошова реформа С. Вітте	130
Монетний обіг на західноукраїнських	
землях.....	137
§ 8. ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОГО ОБІГУ В	
1917 – 1921 рр.....	142
Емісії національних грошових знаків у період	
Української національно-демократичної революції.....	142

Ленінський проект грошової реформи і фінансова	
криза в більшовицькій Росії.....	145
§9. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР I	
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1922 – 1945 рр.....	149
Перша радянська грошова реформа 1922 – 1924 рр.....	149
Монети СРСР у 1926-1945 рр.....	155
Особливості грошового обігу на західноукраїнських	
землях.....	158
§10. РОЗВИТОК ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ СРСР	
У 1946-1991 рр.....	163
Радянські грошові реформи 1947 та 1961 рр. і розвиток	
монетної системи.....	163
Радянські коммеморативні монети	166
§ 11. МОНЕТНА СИСТЕМА НЕЗАЛЕЖНОЇ	
УКРАЇНИ.....	176
Становлення грошової системи України після проголо-	
шення її незалежності.....	176
Українські коммеморативні монети.....	183
§ 12. ВИКОРИСТАННЯ НУМІЗМАТИЧНОГО	
МАТЕРІАЛУ В НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ	
КОЛЕКЦІОНАВАННЯ МОНЕТ.....	192
Методика використання нумізматичного матеріалу в	
навчальній роботі.....	192
Колекціонування монет. Залучення нумізматичного	
матеріалу для додаткової роботи зі студентами та	
учнями.....	194
ПІСЛЯМОВА.....	200
ДОДАТКИ.....	202

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ З НУМІЗМАТИКИ265

ПОКАЖЧИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ.....224

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК283

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....287

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З МОНЕТАМИ.....290

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ТЕСТОВОЇ ПЕРЕВІРКИ298

ЛІТЕРАТУРА304

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ.	— англійське
АРСР	— Автономна Радянська Соціалістична республіка
БСЭ	— «Большая Советская энциклопедия»
вип.	— випуск
ВКП(б)	— Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)
ВРУ	— Верховна Рада України
г	— грам
грн.	— гривня
грец.	— грецьке
ДиК	— «Деньги и кредит»
ЗУНР	— Західноукраїнська Народна республіка
К.	— Київ
коп.	— копійка
крб.	— карбованець
Л.	— Ленінград
лат.	— латинське
М.	— Москва
м.	— місто
млрд.	— мільярд
н. е.	— наша (нова) ера
напр.	— наприклад
НБУ	— Національний банк України
НЕП	— нова економічна політика
НиС	— «Нумізматика і сфрагистика»
НиЭ	— «Нумизматика и эпиграфика»
польськ.	— польське
р.	— рік
РНК	— Рада Народних Комісарів
РСФРР	— Російська Соціалістична Федеративна Радянська республіка
руб.	— рубль
СРСР	— Союз Радянських Соціалістичних республік

ст.	— століття
США	— Сполучені Штати Америки
СПб	— Санкт-Петербург
ТЗН	— технічні засоби навчання
тис.	— тисяча
УІЖ	— «Український історичний журнал»
УНіБ	— «Українська нумізматика і боністика»
УНР	— Українська Народна Республіка
УСЭ	— «Украинская Советская Энциклопедия»
франц.	— французьке
ЦВК	— Центральний Виконавчий Комітет
ЦК	— Центральний Комітет

ПЕРЕДМОВА

Y великому розмаїтті історичних джерел важливе місце належить монетам, які є предметом вивчення спеціальної історичної дисципліни – нумізматики.

Монети – то своєрідний літопис країни, символ і носій об'єктивної інформації, незаангажоване джерело пізнання минувшини, а відтак і унікальне підґрунтя науково-дослідницької роботи. У цих скромних шматочках штемпельованого металу віддзеркалюються сповнені драматизму колії історичного процесу, насамперед фінансово-економічні явища, а також і весь спектр багатогранного суспільного життя. Монети як матеріальне втілення товарно-грошових відносин – унікальне надбання людської цивілізації, вони промовляють до нас своєю специфічною мовою століть і закарбовують у пам'яті народу найважливіші події його історії.

Навчальним планом історичних факультетів вищих навчальних закладів передбачається й вивчення основ нумізматики в системі спеціальних і сторічних дисциплін. Опанування цим багато в чому ключовим курсом відіграє важливу роль у підготовці фахівця з історії. Адже без знання основ нумізматичної науки неможливо повною мірою осiąгнути джерелознавчу базу історичного пізнання та злагодити закономірності процесу суспільного розвитку. Нумізматика сприяє розширенню історичного світогляду студента, активізації його пізнавальної діяльності, розвитку творчого мислення, забезпечує формування професійної майстерності, прищеплює навички пошуково-дослідницької роботи. Немає особливої потреби доводити велике значення нумізматики для стимулювання інтересу до історичних знань. Без опанування цією важливою дисципліною неможливе повноцінне проведення навчальних занять з історії, організація по-закласної і позашкільної роботи в загальноосвітній школі.

Незважаючи на беззаперечну важливість курсу основ нумізматики для професійної підготовки історика, цій дисципліні у науковій і особливо навчально-методичній літературі відведено доволі скромне місце. Хоча останнім часом і з'явилися грунтовні дослідження з української нумізматики, вони, зрозуміло, не адапто-

вані з методичного боку для використання у навчальному процесі і з певних об'єктивних причин недоступні широкому студентському загалу. Вкрай слабке методичне забезпечення викладання основ нумізматики суттєво утруднює організацію навчальної роботи з цієї важливої історичної дисципліни.

Пропонований посібник розроблений на базі рекомендацій Міністерства освіти і науки та авторської програми з основ нумізматики. У його основі лежить курс лекцій, апробований при викладанні на історичному факультеті Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Для написання даного посібника автор використав наукову літературу, а також окремі історичні джерела, передусім нумізматичний матеріал. Це його друге видання, виправлене й доповнене, що спирається на новітні підходи в аналізі історико-нумізматичного процесу та інтерактивні методи викладання.

У посібнику розкриваються закономірності виникнення монет як базових суб'єктів товарно-грошового обігу, зроблено спробу викласти основні віхи розвитку грошового господарства України та деяких сусідніх держав від найдавніших часів до наших днів, подано окремі рекомендації щодо використання нумізматичного матеріалу в навчальній роботі. Особливості розвитку багато в чому унікального грошового господарства України в його історичній динаміці неможливо зрозуміти без бодай побіжної характеристики монетних систем Росії, Польщі, Австро-Угорщини та інших країн, яка й подана в даному посібнику. Адже на різних етапах, своєї драматичної історії Україна перебувала в залежності від цих держав, і вони поряд з іншими її сусідами в тій чи іншій мірі формотворчо впливали на генезу фінансової системи нашої Батьківщини.

Матеріал посібника викладений у 12 параграфах, які поділені на окремі пункти (ліхтарики). Найголовніші нумізматичні поняття, дати, імена у тексті посібника виділені жирним шрифтом чи курсивом і їх з огляду на важливість у засвоєнні основ нумізматики варто запам'ятовувати.

До кожного параграфа додаються стислі висновки, а також запитання і завдання для контролю та перевірки фактичного рівня

засвоєння здобутих знань. У кінці посібника вміщені матеріали для підсумкового тестового контролю з метою перевірки знань на репродуктивному рівні.

У додатках подані матеріали, які допоможуть краще зорієнтуватись у змісті посібника і сприятимуть глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Хронологічна таблиця дозволить зафіксувати в пам'яті найважливіші дати нумізматичної історії, географічний покажчик допоможе розташувати знання у відповідному просторі, а іменний — акцентувати увагу на окремих персоналіях історії грошового обігу та нумізматичної науки. Предметний покажчик допоможе не тільки віднайти у тексті тлумачення найважливіших нумізматичних явищ, понять і термінів, але й простежити їхню історичну динаміку. Більш образному засвоєнню нумізматичних явищ і спеціальної термінології сприятиме також перелік пов'язаних із монетами фразеологізмів.

У посібнику є також ілюстрації, які забезпечують реалізацію принципу наочності як одного із найважливіших у класичній дидактиці. Поданий у кінці посібника список використаної та рекомендованої літератури буде своєрідним орієнтиром для самостійної роботи студентів з метою поглиблення їхніх знань з нумізматики, підготовки до семінарських занять, колоквіумів, конференцій, написання рефератів, курсових, кваліфікаційних, дипломних і магістерських робіт.

Посібник адресований насамперед студентам історичних та фінансово-економічних факультетів вищих навчальних закладів різного рівня акредитації, а також учням старших класів загальноосвітніх шкіл, викладачам та вчителям, колекціонерам, усім, хто цікавиться нумізматикою.

§1. НУМІЗМАТИКА В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНИХ НАУК

Предмет і завдання нумізматики

Багатогранний і складний процес вивчення історичного минулого людства неможливий без використання надбань нумізматичної науки.

Нумізматика – це спеціальна (допоміжна) історична дисципліна, що вивчає монети, особливості їхнього обігу, розвиток грошово-лічильних систем. Термін «нумізматика» став вживаним в епоху середньовіччя, а його етимологія є багато в чому штучною. Основу цього терміну становить латинське поняття «*numisma*», що є модифікацією грецького *νομίσμα* («номізма» – монета), походного від одного кореня з іменником *νόμος* («норма» – закон) і дієслова *νομίζω* («номіздо» – встановлювати). Як вважає більшість дослідників, у Візантії на основі цих понять виник термін «номізматикос» (монетний), який і став згодом вживатися з латинізованим коренем для позначення науки про монети.

Основним об'єктом вивчення нумізматики є самі монети – з часу їх виникнення до сьогодення. Латинське слово «монета» увійшло в нашу мову ще від петровських часів і стало настільки узвичаєним, що ми мало задумуємося над його походженням. У стародавньому Римі воно спочатку вживалося в поєднанні *Juno Moneta* як варіант імені богині Юнони. Саме при храмі Юнони Монети (провісниці) в другій пол. IV ст. до н.е. відкрилася перша в Римі грошова майстерня і відтоді металеві гроши стали в переносному, а потім і в прямому розумінні називатися монетами.

Монета – це зливок металу певної форми, ваги й вартості, який служить узаконеним, гарантованим еквівалентом, здатним функціонувати як засіб обігу. Залишаючись головним об'єк-

ктом нумізматичного дослідження, монети поряд з цим є провідним суб'єктом товарно-грошових відносин.

Монети – то важливе джерело історичних знань. Насамперед, вони допомагають у відтворенні політичної історії, дозволяючи судити про форму правління, зміни династій, про державні перевороти, династичну хронологію тощо. На монетах часто знаходимо відображення різноманітних подій суспільно-політичного життя: воєн, завоювань, внутрішньої політичної боротьби, державних і релігійних реформ і т.п. До того ж, окремим подіям чи історичним особам часто присвячуються спеціальні монетні серії.

Монети є провідним, а при вивченні ранніх цивілізацій – єдиним джерелом вивчення економічної історії, товарно-грошових відносин і торгівельних зв'язків. Уважне вивчення монети допомагає відтворити історію релігії, суспільної думки, ідеології.

Монети дають чудовий і обширний матеріал з історії мистецтва. Вони доносять до наших днів цілі портретні галереї історичних постатей, зображення різноманітних пам'яток архітектури і скульптури, в тому числі і безслідно зниклих; відображають міфологічні сюжети, побутові сцени. Тільки завдяки монетам ми маємо певне уявлення про скульптури геніального Фідія, які загинули: Афіни Промахос (Афінський акрополь) і Зевса (храм у Олімпії). До того ж і самі монети часто є неперевершеними пам'ятниками мідальєрного мистецтва.

Об'єктом нумізматичного дослідження є не тільки окремі монети, а й монетні скарби. Монетний скарб – це будь-який комплект монет – від кількох екземплярів до десятків тисяч, який закопаний в землю чи прихованний якимось іншим способом. При цьому за їхнім складом розрізняють скарби короткого й довгого нагромадження. Для нумізматичної науки особливо важливі скарби короткого нагромадження, бо вони є своєрідними «моментальними знімками» з грошового обігу даного історичного часу.

Скарб срібних монет
XVI- поч. XVII ст.

Предметом нумізматики є історія монетного обігу, розвиток грошово-лічильних систем, технологія карбування монет, діяльність монетних дворів. Основні завдання нумізматики – детальне вивчення історії монетної справи, визначення монетних норм, реконструкція грошово-вагових та лічильних систем, встановлення складу й характеру грошового обігу, динаміки його розвитку, розробка методики досліджень нумізматичних знахідок, виявлення, реєстрація, атрибутизація та класифікація монет, скарбів тощо.

Нумізматика розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими науками. Вона продовжує виконувати специфічні джерелознавчі функції щодо історії, археології, етнографії, економічної теорії, мистецтвознавства, історії права. Тісно пов'язана нумізматика і з іншими спеціальними історичними дисциплінами: метрологією, хронологією, геральдикою, сфрагістикою, історичною географією, палеографією, епіграфікою, не говорячи вже про такі близькі до неї боністику, фалеристику й медальєрику. Нумізматика не тільки живить своїм матеріалом називані вище науки, але й сама широко використовує їхні надбання.

Знайдені під час археологічних розкопок монети – то чудовий датуючий матеріал. Зв'язок нумізматики з метрологією історично визначений тією обставиною, що на ранніх етапах розвитку грошових одиниць вони співпадали або, в крайньому випадку, були чітко фіксованою частиною вагових понять. До того ж, метрологічне вивчення монет і грошового рахунку є невід'ємною частиною нумізматичного дослідження. Зображення на монетах державних і особистих гербів, а також різноманітних геральдичних фігур, елементів печаток визначають зв'язок нумізматики з геральдикою та сфрагістикою. Написи на монетах є важливим епіграфічним джерелом. У ряді випадків тільки монети фіксують назви зниклих міст і держав, а це значною мірою допомагає історичній географії та топонімії. Нумізматика важлива й для загального джерелознавства: анахронічні вживання грошових термінів у різних документах примушують засумніватися у їхній достовірності.

Наведені вище приклади свідчать про щонайтісніший зв'язок нумізматики з великим комплексом наук.

Методика та джерела нумізматичного дослідження

Як і будь-яка наука, нумізматика має свою специфічну методику дослідження, певний поняттєвий апарат і притаманну їй термінологію. Процес нумізматичного дослідження багатограничний. Він включає в себе всеобче вивчення самих монет – їхньої ваги, розміру, складу металу, зображення, написів, територіальної принадливості, технології карбування, а також аналіз складу та топографії монетних скарбів.

Важливим завданням дослідника є «розшифровка» й атрибуція (визначення) монет та їх сукупностей. При цьому кожній із них відводиться належне їй місце в систематичному ряду; паралельно чи вслід за цим робиться детальний опис. Вивчення будь-якої сукупності монет передбачає систематизацію і класифікацію, вона може носити різноманітний характер. В основі класифікації лежать такі принципи: формально-типологічний, хронологічний, метрологічний, територіальний та ін.

Хронологічна систематизація дозволяє певній окремій сукупності монет проявити себе в часі, а досліднику побачити її в розвитку. Фіксуючи зміни нумізматичного матеріалу, він має можливість заглибитися в сутність процесів і явищ, які відбувалися в період, коли ці монети випускалися чи були в обігу.

Нумізматичне дослідження передбачає не тільки елементарні способи вивчення монет (аналіз зображень і написів, метрологічне вивчення), але й складніші методи: визначення проби, статистичні підрахунки і т.п. Нині широко застосовуються сучасні методи дослідження: спектральний аналіз, математична статистика, нейтронна

Посудини від багатогудового скарбу золотих і срібних монет, виявлені у Києво-Печерській лаврі

активізація, вимірювання електроемності монет тощо. Великі перспективи для наукової обробки нумізматичного матеріалу відкриває сучасна комп'ютерна техніка.

Складною й дискусійною в нумізматичній науці залишається методика дослідження монетних скарбів. Зокрема, довгий час велися полеміка щодо способів їхнього

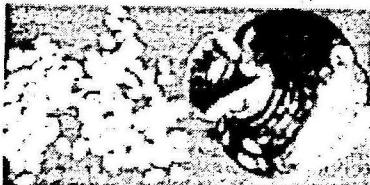
датування. Нині прийнято датувати скарб по наймолодшій монеті, враховуючи ту обставину, що між роком карбування монет і захованням скарбу завжди існує певний проміжок часу, що дорівнює, принаймні, шляху монети від місця карбування чи обігу до місця знаходження скарбу.

Методику дослідження закономірностей і змін хронологічного складу скарбів одним із перших розробив і обґрунтував відомий учений-нумізмат Р.Р. Фасмер.

Важливою частиною нумізматичного дослідження є картографування знахідок монетних скарбів і окремих монет. Завдяки цьому виявляються певні ареали тих чи інших монет в різні історичні періоди. Топографічні зведення скарбів бувають різноманітними за своїм характером: одні з них відображають монетний обіг на певних територіях, інші – на певному хронологічному відрізку, треті – історію обігу різних за своєю державною принаджністю монет, наприклад, римських, візантійських та ін. При цьому характер топографічних зведень залежить від завдань конкретного дослідження.

Нумізматика має свою власну джерельну базу. Зрозуміло, головним джерелом цієї науки є самі монети. Поряд з цим як допоміжними, проте нерідко дуже важливими джерелами нумізматичного дослідження виступають штемпелі, відтиски монет, різноманітні письмові пам'ятки (законодавчі акти, матеріали грошових реформ, документація монетних дворів, декрети, мемуарна література, епістолярі) та ін.

Важливим підґрунтям для проведення нумізматичного пошуку й атрибуції монет є спеціальні каталоги, покажчики, посібники, довідкові видання. У них містяться дані про монети (їх види) певної території, місцевості, історичної епохи, про технологію виготовлення монет, територіальне і хронологічне поширення, репрезентативність, час карбування, про матеріал, вагу, тиражність, емісію, найважливіші знахідки, генезу монетної справи тощо.

Скарб середньовічних монет

Система понять і термінів нумізматики

За час свого історичного розвитку нумізматика виробила низку понять і термінів. Вони відрізняються високим рівнем специфічності і тісним зв'язком з фінансово-економічними категоріями.

Розглянемо найважливіші нумізматичні поняття і терміни.

Грошова система – форма організації монетної справи й грошового обігу, яка історично склалася в різним країнах, закріплена законом і передбачає певну єдність елементів грошового обігу. При цьому для монетного карбування в межах даної грошової системи використовується один базовий метал (монометалізм) або два (біметалізм).

Грошова одиниця – вагова кількість благородного металу (золота чи срібла), прийнята в даній країні за масштаб цін, що встановлюється в законодавчому порядку.

Грошовий обіг – рух грошей у сфері обігу, їхнє функціонування як засобу обігу й платежу.

Грошові знаки – це знаки вартості як представники золотих і срібних грошей в обігу. Вони виступають у вигляді неповноцінних монет (з міді, бронзи, нікелю та інших недорогоцінних металів і сплавів), а також паперових грошей.

Грошові реформи – перетворення в галузі грошового обігу з метою його впорядкування, змінення грошової системи, приведення її у відповідність із економічними та соціально-політичними потребами.

Монетна політика – практика здійснення державою політики, пов'язаної з емісією монет та впорядкуванням монетного обігу.

Монетна система – співвідношення вагових норм і монетних одиниць, узаконених державою.

Номінал – (лат. *nominis* – іменний) позначення вартості на монетах чи грошових знаках.

Лічильна система – співвідношення номіналів в одній і тій же грошовій системі. Існують різноманітні лічильні системи, зокрема, квартальна (співвідношення 1:2:4:8), децимальна, найбільш поширена (1:10:100:1000) і дуодецимальна (1:3:6:12).

Монетна регалія – (лат. *regalis* – буквально: те, що належить королю) монопольне право на карбування і випуск в обіг монет.

Емітент – володар права карбування, що випускав монету від свого імені (імператор, король, монетний сенійор, вільне місто, державний банк).

Монетна конвенція – договірна утода держав чи монетних сенійорів про створення єдиної грошової системи.

Монетна стопа – узаконене співвідношення кількості монет і певної вагової одиниці металу, із якого ці монети карбуються. Монетну стопу можна підвищити (покращити) або знищити (погріщити), залежно від того, зменшується чи збільшується кількість монет, що карбуються з певної вагової одиниці металу.

Проба монети – (лат. probo – перевіряю, оцінюю) кількість чистого металу у сплаві, з якого карбуються монети. Для золота застосовуються нині дві системи проб: метрична й каратна. У Росії і СРСР до 1927 р. застосовувалася золотникова проба.

Лігатура – (лат. ligare – зв’язувати) домішка недорогоцінних металів у сплаві із дорогоцінними для надання монетному матеріалу більшої твердості або з метою його здешевлення. Вміст лігатури у сплаві визначається пробою, при цьому встановлюється оптимальне співвідношення дорогоцінного й недорогоцінного металу.

Ремедіум – (лат. remedium – засіб проти чогось) офіційно допустима межа відхилення фактичної ваги монети від її норми, а також допустиме відхилення проби монети від встановленої норми (визначається %).

Псування монети – зменшення маси дорогоцінного металу в складі монети за рахунок зниження її законної ваги і проби при збереженні номінальної вартості.

Монетна легенда – написи на монетах. Як правило, їх розташовують по колу або горизонтально, в один чи декілька рядків, рідше – вертикально чи хрестоподібно. У римо- античні та середньовічні часи легенди традиційно подавались латиною (виняток становили східні та руські монети).

Іконографія – зображення на монетах.

Монетний знак – відкарбовані на монетах літери або різного роду знаки-символи (логотипи) монетних дворів, монетарників тощо.

Монетний тип – стійка композиція елементів зображень, ленд на лицевому та зворотному боці монети. Тлумачення цієї категорії може мати як вузький, так і широкий діапазон, тому вона розуміється досить суб'єктивно.

Аверс – (лат. adversus – повернутий лицем до чогось чи когось) лицевий бік монети. Лице монети визначають зображення (портрет правителя, а з XIII ст. – герби) чи легенди, які вказують на емітента. Як правило, вони доповнюють один одного і знаходяться на одному боці. Якщо вони розділені, то аверсом вважається бік з «державною» легендою. Проте бувають ситуації, які не вписуються в дану схему.

Реверс – (франц. revers, англ. – reverse, італ. – revestio) зворотний бік монети. Поняття таке ж умовне, як і аверс. До цього часу ведуться схоластичні суперечки на цю тему, незважаючи на відсутність абсолютноного рецепту визначення сторін. При цьому забувається, що ці поняття введені винятково для зручності опису монет.

Гурт – ребро, бокова поверхня монети. З метою попередження обрізування монет її ребро, починаючи із XVII ст., стали обробляти різноманітними насічками, написами чи знаками.

Поле монети – поверхня аверсу чи реверсу, не зайнята зображеннями чи легендами.

Обріз – горизонтальна лінія, що відділяє нижню частину монети від основного поля.

Пам'ятна монета – монета, що випускається з нагоди відзначення важливих подій чи об'єктів внутрішнього та міжнародного життя тощо.

Ювілейна монета – різновид пам'ятної монети, що присвячується ювілеям видатних осіб, визначних подій у історії держави та людства.

Деномінація – зменшення (у 10, 100, 1000 разів) номінального вираження нових грошових знаків.

Демонетизація – вилучення з обігу монет, внаслідок проведення державою грошових реформ або особливостей економічного розвитку (повне знецінення монет).

Девальвація – офіційне зниження встановленого курсу валюти даної країни по відношенню до золота чи іноземної валюти.

Ревальвация – підвищення золотого змісту грошової одиниці чи офіційного курсу валюти даної країни.

Інфляція – (лат. inflatio – роздмухування, розбухання) перевопнення грошового обігу масою грошей, що спричиняє їхне занедінення.

Депресація – (лат. depressio – придушення) падіння вартості грошей як наслідок інфляції, що проявляється в зростанні цін, зниженні вартості національної валюти щодо валют чужоземних держав.

Брактеат – середньовічна срібна монета, яка карбувалася на тонкому листі металу одним верхнім штемпелем, в результаті чого зображення її аверсу було випуклим, а реверсу – увігнутим.

Становлення і розвиток нумізматичної науки У поняття «нумізматика» традиційно включається як колекціонування монет, так і наука, що їх вивчає. Проте, зрозуміло, що

колекціонування й наукове дослідження із нумізматики – це далеко не ідентичні поняття. Утім, першопочатки нумізматики як науки, слід вбачати саме в колекціонуванні й систематизації монет. Прабатьківчиною колекціонування монет стала Італія епохи раннього Ренесансу (XIV – XV ст.). У добу Відродження збирання монет доволі швидко розповсюдилося в більшості країн Європи. У контексті тогочасних історико-наукових уподобань переважним був інтерес саме до античних монет. При цьому спочатку монети розглядалися із суто естетичної точки зору, а не як пам'ятки грошового обігу і джерело історичних знань.

Як засвідчують сучасники та документальні джерела, пристрасним збирачем римських монет був великий італійський поет Франческо Петрарка. Серед перших колекціонерів-нумізматів зустрічаємо правителя Флоренції XIV ст. Коцімо Медічі, короля Альфонса Арагонського, імператора Священної Римської імперії Максиміліана.

Згодом колекціонування монет стало модним і престижним заняттям. У середині XVI ст. при дворах і замках аристократів уже налічувалося 950 мінцабінетів (колекцій монет). У XVII ст. з'явилися колекціонери монет у Московії, їх називали «охотни-

ками». Рідкісну для того часу колекцію монет зібрав граф Салтиков, цим нумізматичним зібранням зацікавився сам Петро I. Заслуговував на увагу і мінцабінет священика Федора. На жаль, історія не зберегла його прізвища, та ця колекція увійшла в історію нумізматики. Адже Федір не просто збирав монети, але й детально їх описав, залишив зображення найрідкісніших екземплярів. Велика колекція монет належала Кунсткамері, вона налічувала 29 тис. одиниць.

З середини XVIII ст. збирання монет стало серед російської дворянської знаті ознакою хорошого тону. Багаті нумізматичні колекції мали канцлер М.П. Румянцев, сенатор О.Ф. Толстой та інші збирачі старожитностей.

Для роботи з приватними колекціями аристократи наймали спеціальних службовців, котрі в міру своїх сил і можливостей займалися атрибуцією й описом монет. Ще з XVI ст. з'являються перші спроби нумізматичних досліджень, які втім зводились лише до збору фактичного матеріалу без його глибокого аналізу й узагальнень. XVII і перша пол. XVIII ст. особливих змін у характер подібних праць не внесли. Проте нумізматика не стояла на місці, бо із нагромадженням емпіричного матеріалу накопичувались і наукові знання як прикладного, так і теоретичного характеру.

Певні ознаки науково-нумізматичного аналізу вже містив багатотомний каталог грошей, складений німецькими вченими І. Йоахімом та І. Бьоме. Цей каталог побачив світ у Лейпцигу 1749 – 1769 рр. і цілком спирається на інформацію, закладену в самих монетах.

У 1738 р. І. Шульце прочитав першу лекцію з нумізматики в університеті міста Галле (Німеччина). Услід за нею подібну лекцію послухали й студенти університету шведського міста Упсала. Науковий кругозір професорів і хранителів монет обмежувався тоді переважно емпіричними знаннями, придатними хіба що тільки для атрибуції – визначення достовірності, часу й місця карбування монет. Самі ж монети тоді розглядалися як предмет інтересу археології і мистецтвознавства.

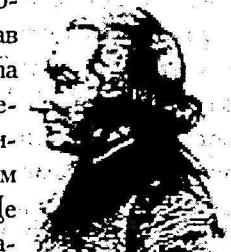
Наукова нумізматика зародилася у 90-х роках XVIII ст., її родоначальником по праву вважають австрійського вченого Й. Ек-

кея. Професор археології Віденського університету, абат Еккель систематизував античні монети за історико-географічним принципом і в 1792 – 1798 рр. видав фундаментальне 8-томне дослідження «Doctrina nummorum veterum» («Наука про давні монети»). Саме він започаткував класифікаційно-описовий етап розвитку нумізматики, став автором окремих методів нумізматичних досліджень. Це знаменувало закінчення донаукового, «ілюстративного» етапу розвитку нумізматики.

У контексті політичної історії та в тісному зв'язку з нормами феодального права дослідив нумізматичний матеріал середньовіччя австрійський вчений Й. Мадер. Великою подією стало і видання тритомного трактату «Нумізматика середніх віків», автором якого був польський вчений Й. Лелевель (Париж, 1835). Німецький нумізмат В. Ренцман опублікував у 1865 – 1866 рр. повний звід європейських монет, що є й досі незамінним підґрунтям для їхньої атрибуції. Є всі підстави назвати енциклопедією нумізматики середніх віків фундаментальне тритомне дослідження французьких вчених А. Анжеля і Р. Серрюра (Париж, 1891 – 1905 рр.). За обсягом інформації і різnobічністю аналізу це видання є досі не має собі рівних.

У XIX ст. у багатьох університетах Європи було запроваджено викладання нумізматики. Воно проводилося на досить солідній фактологічній і методологічній базі.

У Росії нумізматична наука зародилася в першій пол. XIX ст. Її першою ластівкою стала праця О. Черткова, яка систематизувала нагромаджений на той час матеріал з питань карбування староруських і російських монет. Наукові ідеї Черткова розвинули російські вчені С. Шодуар та І. Толстой. Зок-

Йоган-Йосиф-Іларій Еккель
(1737 – 1798)

Йозеф Мадер
(1754 – 1815)

Йозеф Лелевель
(1786 – 1861)

I. Толстой

рема, Толстой дав наукову оцінку вивченням варіантів монет. Одним з найвидатніших учених-нумізматів був О. Орешников, який досліджував монети удільних князівств Русі. Комплекс монет східних слов'ян досліджував Д. Сонцов. Розробкою проблем грошового обігу і грошово-лічильних систем у Київські Русі займалися відомі вчені Д. Прозоровський, І. Кауфман. В Україні грунтально досліджував римські монети видатний вітчизняний учений В. Ляскоронський.

У 1846 р. російські нумізмати об'єдналися в Археологично-нумізматичне товариство, перетворене пізніше в Нумізматичне відділення Російського археологічного товариства. Окрім цього, у 1888 р. було створене Московське нумізматичне товариство. Подібні товариства виникли в Лондоні, Парижі, Берліні, Нью-Йорку та інших містах. Члени цих спілок організовували конференції, виставки, випускали путівники, каталоги монет і т.п. У нумізматичній науці формуються окремі напрямки: античний, східний, візантійський, середньовічний, вітчизняний та ін.

Помітним центром нумізматичних досліджень став мінцабінет Кіївського університету Св. Володимира. До цієї колекції на 1865 р. надійшло 3539 монет із 110 скарбів, виявленних на території України. Хранителями кіївського мінцабінету в різні роки були відомі історики й нумізмати Я. Волошинський, К. Страшкевич, В. Іконников і В. Антонович.

У XX ст. статус нумізматики змінився. Дослідження перемістилися із приватних мінцабінетів у державні зібрання. Поняття «нумізмат» стало відділятися від означення «колекціонер».

У радянську добу центрами наукових досліджень із нумізматики стали музеї, де зберігалися найбільші колекції монет. Це, насамперед, Ермітаж у Ленінграді (тепер – Санкт-Петербург), істо-

річні музеї у Москві, Києві, Львові, Археологічний музей в Одесі та ін. З березня 2004 р. у м. Києві розпочав свою роботу музей грошей Національного банку України, експозиція якого містить українські монетніrarитети від давніх часів до сьогодення.

У 20-х – 30-х рр. ХХ ст. побачала світ низка серйозних досліджень російських вчених О. Сіверса і М. Бауера. Зокрема, Сіверс дослідив топографію скарбів празьких грошів, а Бауер проаналізував знахідки західноєвропейських монет XI – XII ст. Глибоко вивчали російський і український монетний обіг на різних етапах історії О. Ільїн, К. Базилевич, М. Брайчевський, В. Потін, О. Беляков.

Класиком російської нумізматичної науки справедливо вважають І. Спаського, автора сотень глибоких досліджень з історії монетного обігу. Написана ним узагальнююча праця «Русская монетная система», що витримала декілька видань, є зразком науково-нумізматичного аналізу і стала настільною книгою істориків.

Значний внесок у дослідження нумізматики Росії, Хорезму й Золотої Орди зробив Г. Федоров-Давидов. Монетні системи античності й Візантії всебічно дослідили О. Зограф, В. Кропоткін, Л. Казаманова. Заходноєвропейські монети вивчав В. Потін, візантійські – І. Соколов, а нумізматику російського середньовіччя – А. Мельникова та М. Сотникова. В. Янін грунтовно дослідив грошово-лічильну систему Київської Русі. Методику використання нумізматичного матеріалу при викладанні історії розробили Е. Кучеренко і Д. Мошнягін. У новітній період підно працюють російські вчені-нумізмати О. Юхт, Д. Кондратьєв, В. Узденников та ін.

1951 р. в м. Женева (Швейцарія) була заснована Міжнародна асоціація нумізматів-професіоналів. Ця структура координує дослідження з наукової нумізматики.

Дедалі більших обертів набирає українська нумізматична наука. Вагомий внесок у її розвиток на різних етапах зробили відомі вчені А. Бертьє-Делагарт, М. Біляшівський, К. Болсуновський, М. Брайчевський, В. Данилевич, І. Орлов, М. Петровський, О. Ретовський, М. Слабченко, В. Шугаєвський та ін.

Визнаним лідером української нумізматики новітньої доби є відомий учений-історик М. Котляр, перу якого належить багато грунтовних праць з історії монетного обігу України. Він глибоко дослідив особливості грошового господарства України доби феодалізму, вперше у викоремленому плані подав огляд нумізматичного матеріалу Галичини, увів у науковий обіг багато досі невідомих джерел, розвинув методику дослідження монетних скарбів.

Уже не одне десятиліття служить усім зацікавленим нумізматичною наукою «Нумізматичний словник» В. Зварича, що вже витримав декілька видань. Лебединою піснею цього визначного вченого став вихід у 1998 р. об'ємного довідника з нумізматики, створеного Зваричем у співавторстві з Р. Шустом. Це справді унікальне видання містить детальне тлумачення понад двох тисяч нумізматичних понять і термінів.

Довідник з
numizmatyki
V. Zvaricha i R. Shusta

Солідну наукову спадщину з дослідження античних монет залишив вчений-нумізмат П. Каришковський. На основі грунтовного опрацювання як суто нумізматичного матеріалу, так і писемних джерел В. Анохін усебічно досліжує монетні системи античних міст-держав північно-західного Причорномор'я, а Г. Козубовський – грошове господарство України доби середньовіччя.

Нині окреслився комплексний підхід до виявлення основних закономірностей грошового обігу України. Основу такого підходу становить, як суто монетний, скарбовий матеріал, так і писемні джерела.

Помітним надбанням української науки сьогодення став вихід фундаментальної ілюстрованої праці «Гроші в Україні» авторів-упорядників М. Дмитренко, В. Литвина, В. Ющенка та Л. Яковлевої. Це досить вдала спроба у системно-хронологічному плані простежити розвиток грошового господарства України від давнини

до наших днів. Поряд зі своєю самодостатністю дане видання створює й необхідне підґрунтя для подальших наукових досліджень з даної проблематики, оскільки містить у своїй спркуті чимало цінних документів з історії грошового обігу.

Останнім часом спостерігається неабиякий інтерес до вивчення історії грошового обігу в Україні. Про це засвідчують численні публікації на сторінках наукових видань та часописів.

Чимало цінних матеріалів з нумізматики подибуємо, зокрема, на сторінках журналів «Вісник НБУ», «Українська нумізматика і боністика» (1999 – 2000 рр.), «Нумізматика. Фалеристика» (з 1996 р.) та ілюстрованого щорічного каталога «Банкноти та монети України» (з 2001 р.). Ці науково-популярні, довідкові видання містять актуальну інформацію про грошовий обіг України та його історію.

Проте на сьогодні нумізматична наука має ще багато «бліх плам» і невивчених проблем, які ще чекають на своїх дослідників.

Нумізматиці належить одне з провідних місць у системі історичних наук. Об'єктом її вивчення є монети – надійне й незаангажоване джерело інформації про історичну минувшину. Взаємодіючи з великим комплексом наук, нумізматика насамперед слугує історичному пізнанню, виконуючи щодо нового джерелоз-

Володимир Зварич зі своїми вихованцями в нумізматичному кабінеті Львівського державного університету (1980-і р.)

навчі функції. Поряд з цим як самодостатня історична дисципліна, вона має свій предмет, джерела, специфічну методику дослідження і тісно пов'язаний з фінансово-економічними категоріями власний понятійно-термінологічний апарат. Одна з найдавніших наук, нумізматика пройшла два етапи свого розвитку: 1) донауковий, утилітарно-збиральницький (XIV – XVIII ст.) і 2) власне науковий (з 90-х р. XVIII ст.). Нумізматична наука має у своєму арсеналі чимало творчих здобутків. Однак у царині вивчення історії грошового господарства України залишається ще багато нез'ясованого і це вимагає інтенсифікації та диверсифікації нумізматичних досліджень.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що є предметом нумізматики і які її основні завдання?
2. Доведіть, що монета є важливим джерелом історичного пізнання.
3. Установіть взаємозв'язок нумізматики з іншими науками.
4. Охарактеризуйте основні методи нумізматичного дослідження.
5. З'ясуйте особливості методики дослідження монетних скарбів.
6. Дайте визначення найважливіших нумізматичних понять і термінів.
7. Коли зародилося колекціонування монет?
8. Назвіть основні етапи становлення та розвитку нумізматичної науки.
9. На основі додаткової літератури підготуйте повідомлення про життя і діяльність родоначальника нумізматичної науки Й. Еккеля.
10. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку нумізматичної науки в Україні.

§ 2. НАЙДАВНІШІ МОНЕТНІ СИСТЕМИ

Походження, суть і функції грошей

Історики античного часу пріписували винайдення монет різним народам, а інколи – богам чи міфічним героям. Між тим виникнення грошей і найголовнішого й провідного грошового суб'єкту, монет – це глибоко закономірне економічне явище, що зумовлене ходом історичного розвитку людства. Суспільний поділ праці, розвиток товарного виробництва спричинили необхідність товарообігу. Так виникла мінова торгівля, коли товари обмінювалися на інші за схемою $T_1 - T_2$. Такому обміну відповідала повна або розгорнута форма вартості, за якою кожний товар виражав свою вартість у багаточисельних товарах-еквівалентах.

Із збільшенням товарної маси дедалі складнішим і багатоступеневішим ставав процес придбання будь-якого товару, до того ж ускладнювалася і його оцінка. Адже забаганки одного товаровласника часто не співпадали із потребами іншого і це призводило до цілої низки непотрібних, а інколи й безглуздих мінових операцій. Тому на певному етапі розвитку товарного виробництва виникла нагальна потреба в появі товару-посередника обміну, загального еквівалента, а відтак – і в переході від розгорнутої форми вартості до загальної.

Поступово із загальної маси товарів виділяється один або кілька, які й стали виконувати важливу роль еквівалента вартостей. Тоді як у землеробських племен такими посередниками в обміні були переважно продукти рільництва (зерно, льон), то в скотарських – худоба. Для того, щоб уявити способи розрахунків за товари на ранніх етапах історії стародавньої Греції, звернемося до уривка із безсмертної поеми Гомера «Іліада»:

...Пишноприбрані діти ахейців

Все купували: платив

Хто залізом, хто сяйною міддю,

Хто ж і бичачими шкурами,

Хто і самими биками

Або рабами – людьми ...

Як бачимо, на той час єдиний еквівалент-посередник у товарообміні ахейців ще не визначився.

Оскільки в господарському житті первісного суспільства велику роль відігравало скотарство, то найбільш поширеними товаро-грошима була тоді саме худоба. У багатьох народів вартість товару прирівнювалася до вівці. Наприклад, 1 вівця = 2 сокирам = 4 глиняним горщицям і т.п. У поемах Гомера (VIII – VII ст. до н.е.) як міра вартості дуже часто фігурує бик. Так, мідна зброя оцінювалася дев'ятьма биками, золоті обладунки – сотнею биків, рабиня – чотирма биками. Та далека епоха, коли худоба відіграла роль головного еквівалента в товарообігу, залишила глибокий слід у першопочаткових позначеннях грошей і багатства в цілому. Зокрема, латинське слово *pecunia* – гроші походить від *pecus* – худоба. Аналогічні поняття зустрічаються у мові англосаксів – *sceat*, у готів – *skatts*, у німців – *skat*. У Київській Русі гроши й багатство позначалися словом «скот», казна князів називалася «скотницею», а скарбник – «скотъник».

Поряд із худобою роль посередників у обігу виконували також хутра, шкіри, тканини, зерно, олія, риба, чай та багато інших товарів. З виникненням другого великого суспільного поділу праці – відокремлення ремісництва від землеробства, роль загального еквівалента вартості перебирають на себе метали: мідь, олово, бронза, пізніше – залізо. Так, залізні гроши використовували стародавні спартанці, брити, японці. Однак це був все ще догрошовий період. Адже відмінність між загальною і грошовою формою вартості полягає не в тому, який саме товар виконує роль загального еквівалента, а в тому, чи закріпилася ця роль за одним загально-визнаним товаром.

Етапним у генезі грошей був перехід до використання як посередника й еквівалента у товарообігу благородних металів – золота та срібла. Причиною того, що врешті-решт монополія у товарно-

грошових відносинах перейшла до золота й срібла, стали властивості цих благородних металів, які роблять їх найбільш придатними для виконання функцій грошей. Насамперед – це однорідність, подільність, транспортабельність, висока вартість, зрештою ці метали добре зберігаються і т.п. Так виникли гроши, за словами К. Маркса «*perpetuum mobile*» (вічний двигун) процесу обігу.

У товарному господарстві гроши виконують п'ять взаємопов'язаних суспільних функцій: 1) міри вартості, 2) засобу обігу, 3) засобу нагромадження й утворення скарбів, 4) засобу платежу і 5) світових грошей.

Як засвідчують археологічні джерела, металеві гроши спочатку застосовувалися у вигляді різного роду зливків (брusки, прути, кільця). Зокрема, в Єгипті перші гроши мали вигляд дроту із золота та срібла, його згинали в браслети й носили на руках. На Русі й Приураллі за гроши служили шийні гривні. У стародавній Греції, як і в багатьох країнах того часу, метали в ролі грошей приймали на вагу (напр., талант срібла, 1 драхма золота).

Розвиток торгівлі заличував до сфери обігу дедалі більшу кількість металевих грошей. У той же час необхідність перевірки ваги кожного шматочка грошового металу і його якості ускладнювало торгові операції. Зрослі потреби товарного обігу вимагали застосування заходів – заготовлення стандартних зливків благородних металів, які б мали державне тавро як гарантії їхньої належної ваги і якості. Таку роль мали виконувати монети.

Виникнення монетного виробництва. Питання про конкретний центр, де вперше приступили до карбування монет, залишається в наукі спірним. Є твердження, що в стародавньому Єгипті за фараона першої династії Менеса в обігу перебували зливки золота стандартної ваги (14 г) із клеймом. Очевидно, є підстави вважати ці особливі гроши найдавнішими протомонетами. Щось на зразок монет, датованих XII ст. до н.е., знайдено і на території Китаю. Проте в сучасній науці прийнято вважати початком монетного карбування кінець VIII – поч. VII ст. до н.е., а його батьківщиною – грецькі колонії Малої Азії, де обмін був найбільш інтенсивним.

Перші монети – стандартні зливки металів із державним тавром гарантії належної ваги і якості – з'явилися в малоазійській державі Лідії за правління царя Гігеса. Вони були відкарбовані із природного сплаву золота та срібла – електри. Форма цих монет була овальною, техніка виготовлення – доволі примітивною. Нагрітий зливок металу визначеної ваги клали на ковадло і притискували одним або кількома металевими прутами, а зверху били молотом. Один бік у цих монет був гладким, інший мав заглибини, іх легко можна було підробити і вони піддавались псуванню. Згодом техніку карбування було змінено і замість прутів стали використовувати штемпелі великої ваги, а в ковадлі робили заглибину з певним зображенням. Тому з одного боку зливка виходило випукле зображення, з іншого – вдавлене, це значно утруднювало як підробки, так і крадіжки металу шляхом сплюювання. Пізніше зображення з'явилися на обох боках монет, що було додатковою гарантією їхньої цілісності. На перших лідійських монетах – статерах була зображена лисиця, що біжить, ця тварина тут вважалася священною і символізувала головне божество Лідії – Басарея.

Деяло пізніше з'явилися монети царя Фідона на грецькому острові Егіна. На відміну від лідійських, егінські монети карбувалися зі срібла, а їхня форма була близькою до кулеподібної. На аверсі цих надзвичайно рідкісних егінських статерів зображувалась священна черепаха.

Перші монети із золота почав карбувати в VII ст. до н.е. знаменитий лідійський цар Крез. Практично одночасно із карбуваннями з'являються й монети, відліті у спеціальних формах. Монети залишалися все ще незграбними, дуже товстими, із нерівними краями.

У VI ст. до н.е. почалося карбування монет на острові Сицилія та на півдні Італії. При цьому їх карбували двома одинаковими штемпелями на заході заготовлених кружалах.

Як уже зазначалося, перша грошова майстерня відкрилася в Римі

при храмі Юноні Монети у другій пол. IV ст. до н.е. Тут спочатку виробляли мідні аси, а згодом перейшли до карбування срібних і золотих монет.

Слід відзначити, що перші монети, як правило, виконували роль і вагових одиниць. З цієї причини назви давніх монет і їхня вага дуже часто співпадали. Проте вага монет з пливом часу змінювалася і від першопочаткових вагових характеристик залишилася тільки назва. Подібну обставину треба максимально враховувати при аналізі нумізматичного матеріалу з точки зору метрології. Вищу одиницю ваги греки називали талантом (грец. ταλάντον; лат. talentum – вага; 25,9 – 26,196 кг срібла), середню – міною (аввілонсько-ассир. «міна» – рахувати; 436,6 г), нижчу – драхмою (грец. δραχμη – жменя; 2,91 – 6,07 г). Талант містив 60 мін, міна – 50 статерів, статер – 2 драхми, драхма – 6 оболів.

Про динаміку монетних систем стародавньої Греції можна дістати уявлення на основі поданої нижче таблиці:

Назва монетної системи	Назва основних грошових одиниць	Метал, з якого карбувалися монети	Вага монет у грамах	Час обігу
Мілетська	статер	електра	14	VII – VI ст. до н.е.
Фокейська	статер	електра	16	VI – IV ст. до н.е.
Персидська	дарик сикль	золото срібло	8,4 5,6	VI – IV ст. до н.е.
Егинська	статер	срібло	12,14 – 14,55	VII – VI ст. до н.е.
Евбейсько-аттична	драхма тетрадрахма статер	срібло срібло золото	4,36 17,44 8,6	3 VII ст. до н.е. з IV ст. до н.е.
Коринфська	драхма	срібло	2,91	3 VII ст. до н.е.
Фінікійська	драхма	срібло	3,3 – 3,47	
Родоська	тетрадрахма	срібло	15 – 15,5	

Давньогрецькі монети

Тетрадрахма, срібло, Сіракузи,
VI ст. до н.е.

Дидрахма, срібло Олімпія,
360 р. до н.е.

Літра, срібло, Сіракузи,
500 р. до н.е.

Статер,
золото,
Родос,
бл. 400 р. до
н.е.

Тетрадрахма, срібло, Афіни,
500 р. до н.е.

Тетрадрахма, срібло, Енос,
380 р. до н.е.

Дидрахма, срібло, Гімера,
IV ст. до н.е.

Номінали грецьких монет походять від числовників і були, зокрема, такими: декадрахма (10 драхм), тетрадрахма (4 драхми), дидрахма (2 драхми), драхма (6 оболів), пентобол (5/6 драхми = 5 оболам), тетробол (2/3 драхми = 4 оболам), триобол (1/2 драхми = 3 оболам), диобол (1/3 драхми = 2 оболам), обол (1/6 драхми), тритеморій (1/6 драхми = 3/4 обола), геміобол (1/12 драхми = 1/2 обола) і т.п.

Окрім електрових, золотих і срібних монет у Греції карбувалися також і мідні, вони мали назву халк і лепта. 8 халків дорівнювали 1 оболу, а лепта становила $1/7$ частину халка.

До античних монетних систем належить і римська, в ній спочатку провідне місце посідала мідь, а пізніше – срібло. Перші римські мідні монети з'явилися у 338 р. до н.е. номіналом в ас, що важив 272,88 г. Ас поділявся на 12 унцій, його іншими фракціями були семіс (6 унцій), тріенс (4 унції), квадранс (3 унції), секстанс (2 унції), унція. На аверсах цих монет було зображення Юпітера, Мінерви, Геракла, Гермеса та ін. На реверсі зображувався ніс корабля (див. дод. 1). Спочатку їх відливали, а з III ст. до н.е. з'явилися карбовані монети.

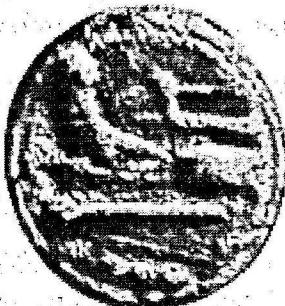
Ас, мідь, перед 268 р. до н.е. (зм.)

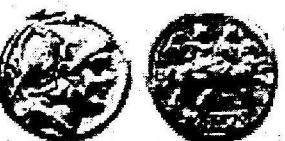
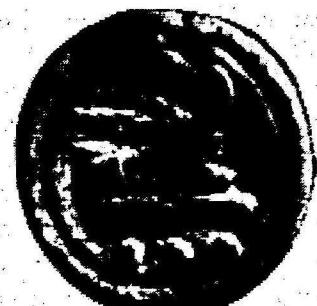
За реформою 269 р. до н.е. у Римі почали карбувати срібний денарій вагою 4,55 г, який дорівнював 10 асам. Окрім денарія в обігу з'явилися вікторіат (7,5 аса), квінарій (5 аса), сестерцій (2,5 аса) (див. дод. 2). Внаслідок кризових явищ у економіці Риму на 217 р. до н.е. вага денарію опала до 3,9 г.

Глибокі зміни в монетній справі відбулися за імператора Октавіана Августа (30 р. до н.е. – 14 р. до н.е.). Розпочалося карбування золотої монети – ауреусу (лат. *aureus* – золота монета) за стопою 40 штук із фунта, вагою 8,19 г. Монетна система набула такого вигляду: 1 ауреус = 25 денаріям = 100 сестерціям = 200 дупондіям = 400 сиклам. Цим самим по суті була започаткована децимальна грошово-лічильна система. У першому ст. н. е. дупондії і сестерції карбували з латуні.

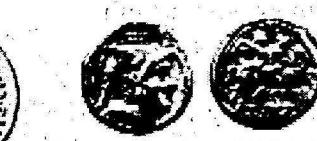
Давньоримські монети

Тріенс, мідь,
перед 268 р.до н.е.

Денарій, срібло,
перед 217 р. до н.е.

Квінарій, срібло,
перед 217 р. до н.е.

Сестерцій, срібло,
перед 217 р. до н.е.

Денарій,
срібло,
бл. 108 р.
до н.е.

Вікторіат, срібло,
бл. 235 – 217 р. до н.е.

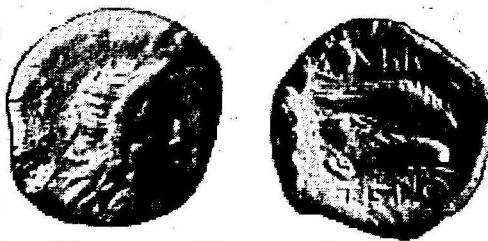
Гостра фінансово-економічна криза, що охопила Римську імперію у III ст. н.е., призвела до знецінення денарія і поставила грошове господарство на грань розвалу. Спроба імператора Костянтина реанімувати фінансове господарство введенням золотого соліда не дала бажаних результатів.

Монети грецьких міст-держав Північного Причорномор'я

Ольвія, Херсонес, Тира, Боспорське царство та інші карбували свої власні монети.

Найраніше грошовий обіг зародився в грецькому поселенні на острові Березань (Борисфеніда). За сучасними науковими даними тут з другої пол. VII ст. до н.е. як замінник грошей використовували бронзові фігурні знаки у вигляді дволопатевих наконечників стріл. «Стріли» – своєрідні протомонети – знаходять у багатьох скарбах на території північно-західного Причорномор'я. Є припущення, що місцеві «стріли» були пов'язані з мілетською монетною системою певним рахунковим співвідношенням.

У VI ст. до н.е. у Причорномор'ї з'явилися не менш оригінальні грошові знаки дельфіноподібної форми, відлиті з бронзи. Появу «дельфінів» учени пов'язують із досить популярним у Нижньому Побужжі культом Аполлона Дельфійського. «Дельфіни» виконували функцію грошей винятково в межах

Халк, бронза, Ольвія, поч. IV ст. до н.е.

Ольвії. За підрахунками О. Зографа і П. Каришковського їхня вага теоретично становила 3,18 г, а десяток цих монетних зливків прирівнювався до шести «стріл».

Монетний обіг на території України був започаткований ще в дослов'янський період її історії і пов'язаний з античними містами-державами Північного Причорномор'я. Грецькі колонії

Згодом ольвіополіти започаткували ліття великих бронзових монет – асів. Ця ольвійська полісна монета з'явилася в першій третині V ст. до н.е., на її аверсі зображувалася голова Афіни Паллади та дельфін, а на реверсі – колесо. Розрізняють великі аси, вагою 115 – 122 г і малі – 25 – 36 г.

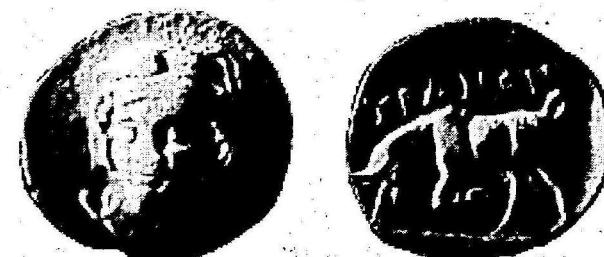
У IV – V ст. в Ольвії випускалися так звані «борисфени» – дрібні мідні (бронзові) монети вагою спочатку 11 г, пізніше близько 5 – 6 г. За вартістю 400 таких монет дорівнювали одному статерові. На аверсах борисфенів зображене бородату голову божества річки Борисфену (Дніпра), на зворотному боці – лук у горіті, сокиру і традиційний напис ОЛВІО.

Багато вчених вважають Північне Причорномор'я поряд з Малою Азією та Егіною осередком зародження монетного виробництва. Саме тут виникли перші у світі монети із дешевого металу – сплаву міді та олова.

У IV ст. до н.е. в обігу масово з'явилися монети Пантикею і Херсонесу. Поряд із бронзовими саммеотами (Херсонес) обіговими в містах-колоніях були також срібні статери, драхми, дидрахми, тетрасарії, а також мідні оболи, халки і дихалки. Звертає на себе увагу той факт, що монети колоній, як правило, випускалися за тією ж системою, яка була прийнята в метрополії. Скажімо, монети Пантикея мали таку ж вагу й тип, як і мілетські.

Саммеот, бронза, Херсонес, 390 – 380 pp. до н.е.

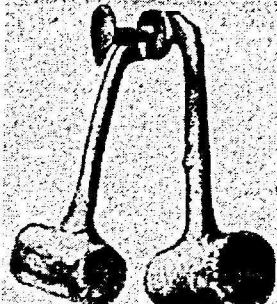
Драхма, срібло, Тира, 330 – 300 pp. до н.е.

Під час розкопок Великого Рижанівського кургану на Черкащині знайдено перстень із золотої боспорської монети, яка містить напис «Монетна справа Боспора». На аверсі зображене сатира у вінку, а на реверсі – грифона серед колосів.

Згодом на монетну справу грецьких колоній почала помітно впливати культура місцевих племен: на монетах з'явилися зображення скіфів, коней, биків і навіть побутові сцени з життя автохтонного населення. Зустрічаються також монети, на яких зображувалися предмети торгівлі колоній: зерно, худоба, риба.

На монетах Пантикея, які з IV ст. до н.е. буквально заполонили ринок, зображені голови биків, баранів, а інколи і цілі їхні фігури. Так, на монеті, датованій 325 – 300 рр. до н.е., голова бика зображена настільки добре, що можна простежити його походження від диких турів, які до XVII ст. жили в Україні. На монетах Ольвії вміщено зображення осетра, що свідчило про розвиток рибальства в цьому полісі. Монети грецьких колоній дають цінну інформацію також і про розвиток військової справи у скіфів.

Монети античних полісів-колоній відрізнялися досить високою якістю карбування. Місцева адміністрація намагалася до певної

Сполучені штемпелі у вигляді щипців (римського типу)

Потрійний сестерцій, бронза,
Боспорське царство, 180 – 192 рр. н.е.

Статер,срібло,
Ольвія,
IV ст. до н.е.

Монети Боспорського царства,срібло, II – III ст. н.е
міри регламентувати грошовий обіг на території міст-держав, про
що, зокрема, засвідчує знаменитий Ольвійський декрет IV ст.

Бронзові та срібні монети Херсонеса і
Пантикея, IV ст. до н.е.

до н.е. За цим законом в Ольвії дозволялося продавати та купувати золоті й срібні монети будь-якої держави. Твердий курс держава встановлювала тільки на електрові кізикіни, які виконували роль свое-рідної міжнародної валюти.

Лише на межі V – IV ст. до н.е. греки на-
вчилися виплавляти
штучний електр і дотри-

мувалися заданого співвідношення між двома металами. На час видання Ольвійського декрету нормою вважалося таке співвідношення: близько 52 % золота і 48 % срібла.

У першому ст. н.е. грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я потрапили під владу Риму і відтоді він цілковито контролював місцеву монетну емісію. Так, монети васального Боспорського царства копіювали римські, тому місцеві золоті статери були відповідними за типом ауреусам Римської імперії.

У III ст. н.е. випуск монет у всіх містах-колоніях Північного Причорномор'я було припинено. Лише в Боспорському царстві ще деякий час карбувалися статери зі срібла зниженої проби.

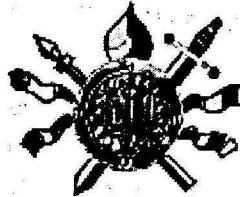
Античні монетні системи, особливо грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я, суттєвим чином вплинули на економічне життя племен, що населяли територію України у дослов'янський період і сприяли зародженню грошового обігу в східних слов'ян.

З поглибленим суспільного поділу праці на певному етапі розвитку товарообміну закономірно виникає специфічний товар, еквівалент вартості і посередник в обігу – гроші, роль яких загальновизнано закріпилася за золотом. Основним грошовим суб'єктом стають монети – узаконені державою стандартні зливки, як правило, благородних металів. Першопочатки монетної справи знаходяться в малоазійських осередках давніх цивілізацій, звідти вона поширилася на весь античний світ. Як найдавніші, грецька та римська монетні системи започаткували певні класичні стандарти монетництва, багато з яких лягли в основу генези світового грошового господарства. Ще в дослов'янський період вітчизняної історії на південних теренах сучасної України зародився монетний обіг, пов'язаний із античними полісами Північного Причорномор'я. Античні монетні системи значною мірою сприяли становленню основних грошових понять і уявленьprotoукраїнців.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте історичну закономірність виникнення грошей та монетного виробництва.
2. Назвіть найдавніші центри випуску монет.
3. Якими були метрологічні характеристики найдавніших монет?
4. З'ясуйте особливості техніки виробництва монет в античному світі.
5. Охарактеризуйте найголовніші монетні системи античності.
6. Якими були співвідношення між грошовими одиницями старогрецької і староримської монетних систем?
7. Коли виникло виробництва монет у Північному Причорномор'ї?
8. Розкрijте значення античних монетних систем для становлення світового грошового господарства.
9. Поясніть походження фразеологізмів: «закопати талант у землю», «внести свою лепту».

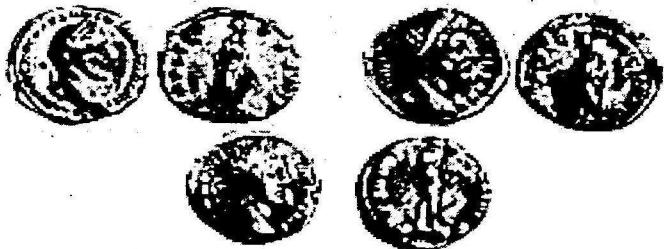

§ 3. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У II – XI ст.

Зародження монетного обігу в східних слов'ян

Дякоке уявлення про монетний обіг на території східних слов'ян історична наука одержала лише в XIX ст. завдяки знахідкам археологів та нумізматів. До того часу побутувала думка, що базувалася на окремих літописних даних, про існування в східних слов'ян як універсального платіжного засобу ледь не до кінця середньовіччя кредитних шкіряних грошей – різних клаптиків хутра і штемпельованих шматочків шкіри. Нинішній рівень нумізматичних досліджень дає змогу спростувати такий утилітарний підхід і подати досить багатогранну картину монетного обігу в наших предків.

Східнослов'янські племена познайомилися з монетами ще задовго до утворення давньоруської держави, спочатку це були монети античних міст-колоній Північного Причорномор'я. На початку I тис. н.е. в східній Європі поширюються римські монети, щими прибульцями стали срібні денарії. До речі, для слов'ян слово «срібло» тривалий час було синонімом грошей. Аналог цього поняття знаходимо і в сучасній французькій мові: слово *argent* означає гроші. Перші свідчення про знахідки денаріїв на слов'янських землях містить «Трактат про два Сарматія» польського історика М. Міховського, виданий у Кракові 1517 р.

Римські денарії, срібло, II – поч. III ст. н.е.

Масовий приплив денаріїв на територію лісостепової зони Східної Європи розпочався в середині II ст. н.е., проте був закоротким у часі й різко скоротився на межі II і III ст. Найбільше число їх скарбів і окремих монет знайдено саме на території України. Так, у Середньому Подніпров'ї скарби денаріїв виявлені в районі сіл Ковтуни (104 екземпляри), Мошен, біля міст Сміла і Корсуня-Шевченківського.

У зв'язку із фінансово-економічною кризою, що охопила Римську імперію у III ст., вивіз денаріїв у Східну Європу майже цілком припинився, хоча місцями і знайдено невелику кількість римських монет, датованих IV і навіть V ст. Питання про характер і тривалість обігу римських монет на території східної Європи після припинення їхнього інтенсивного припливу ще й досі залишається в науці дискусійним. Не зовсім ясно уявляється й місце римських монет як платіжного засобу в товарному обігу східних слов'ян. Логічно припустити, що з огляду на недостатній рівень розвитку тогочасного товарного виробництва у Східній Європі, панування мінової торгівлі й широке застосування товаро-грошей, римські денарії навряд чи могли відігравати провідну роль як посередника в обігу. З іншого боку, безсумнівним є те, що як би повільно не йшло 'виснаження' нагромадженого раніше фонду римських монет і затухання їхнього обігу, все ж між останнім і появою на східнослов'янському ринку східних монет наприкінці VIII ст. існує очевидний і рельєфний розрив. Деякі вчені називають цей проміжок часу першим безмонетним періодом.

Римські монети відіграли значну роль у становленні грошової системи східних слов'ян. Широке й досить тривале знайомство наших предків з античними денаріями сприяло зародженню в них загальних уявлень про монету як грошовий суб'єкт. Саме завдяки цьому у слов'ян виникають і найбільш ранні грошово-лічильні й вагові поняття. У цьому зв'язку особливої уваги заслуговує вага денарія – 3,41 г., це становить 1/20 руської гривні X ст.

Певну роль у грошовому обігу східних слов'ян відіграли й візантійські монети, які починають проникати з VII ст. тими ж торговельними шляхами, що й римські монети. На слов'янському ринку з'являються *соліди* (лат. *solidus* – міцний, прива-

лий) – візантійські золоті монети вагою 4,55 г, їх ще називали «номізмою». Ці монети послужили прототипом для давньоруських монет – златників і сріблінників. У обігу брали участь і срібні монети Візантії – міліарисії та у зовсім незначних кількостях – мідні фоліси і нуммії.

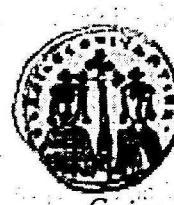
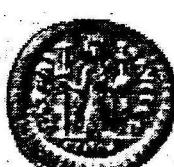
Мідні візантійські монети були в обігу тільки в Херсонесі (Крим), де знаходився монетний двір, а на інші території потрапляли випадково. Винятком було Тмутараканське князівство, де візантійська мідна монета обслуговувала внутрішній ринок, в якій мірі замінивши зникле тут срібло. Цілком імовірно, що саме в названому князівстві карбувалися срібні й мідні варварські наслідування візантійському міліарисію. Приплів візантійських монет на східнослов'янські території повністю припинився у XII ст. Як засвідчують історичні джерела, їхня роль у грошовому обігу Русі була досить скромною.

Незважаючи на це, візантійські та римські монети залишили помітний слід в історії грошового господарства східних слов'ян.

Візантійські монети

Солід, золото, 518 – 527 рр.

Міліарісій, срібло, XI ст.

20 нуммій, мідь, 527 – 565 рр.

Обіг східних монет на слов'янському ринку в деяких областях Східної Європи прийшли срібні драхми Сасанідів вагою менше 4 г. На

На зміну римському денарію в деяких областях Східної Європи прийшли срібні драхми Сасанідів вагою менше 4 г. На

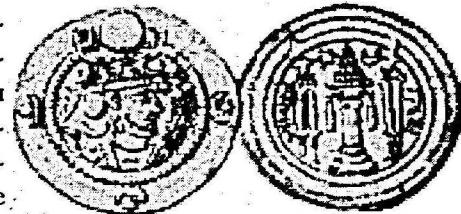
аверсах цих монет зображеній портрет правителя у вишуканій короні, а на зворотному боці – цар і жрець, що стоять біля жертвовника. Сасанідські драхми поширювалися в невеликих кількостях (IV – VII ст.)

Проте всерйоз говорити про справжній грошовий обіг у східних слов'ян можна лише з кінця VIII ст., коли спостерігалося значне господарське піднесення. Саме тоді розпочинається надзвичайно інтенсивний

приплів арабських монет, які буквально заполонили східнослов'янський ринок. Усі вони мали спільну назву – куфічні дірхеми. Карбування цих срібних арабських монет розпочалося у 695 р., їхня вага коливалася в різних частинах Арабського халіфату від 2,7 до 3,4 г. Назва монети походить від давньогрецького номіналу «драхма» та використовуваного в її легенді особливого стилю письма – «куфи», що виникло у іранських містах ал-Куфе і ал-Басре на

прикінці VII ст. Куфічні дірхеми карбувались на тонких, доволі великих монетних круглах. На обох боках монет вміщувалася легенда, яка окрім благочестивих виразів, як правило, містила дату за хіджрою (мусульманською епохою, з 622 р.), місце карбування, ім'я правителя, халіфа:

Якщо шлях римського срібла в Східну Європу можна назвати південно-західним, то шлях дірхемів на Русь був південно-східним. Топографія знахідок скарбів і письмові джерела засвідчують, що основним шляхом припліву арабських монет був Волзький торговельний шлях. Менше значення мав шлях надходження куфічних дірхемів по Сіверському Дніпро й Дніпру.

Драхма сасанідського царя Кавада, срібло, 499 – 532 рр.

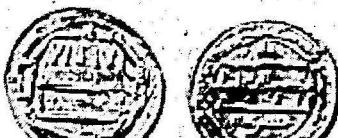

Куфічний дірхем, срібло, IX ст.

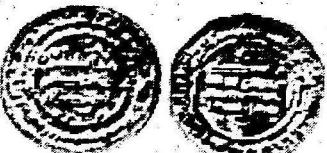
Куфічні дирхеми

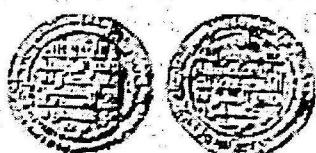
Омейяди, 706 – 707 рр.

Аббасиди, 802 – 803 рр.

Саманіди, 900 р.

Бувайхіди, 960 р.

На території Русі знайдено досить багато скарбів арабських монет. окрім з них містять десятки тисяч екземплярів, що свідчить про велику обігову роль куфічних дирхемів на Русі.

Залежно від складу монетних скарбів і способів прийому срібла (на вагу чи на рахунок) розрізняють 4 періоди обігу арабських монет. У перший період (кінець VIII – перша третина IX ст.) переважають монети африканського карбування із ваговою нормою 2,7 – 2,8 г.

Другий період датується 30-ми р. IX ст. і рубежем IX – X ст., він характерний переважанням абасидських дирхемів вагою 2,8 – 2,9 г.

Третій період припадає на першу третину X ст., його відмінною рисою є різке збільшення ввозу арабських монет Саманідів і поява дирхемів з ваговою нормою 3,41 г.

Останній період датується 40-ми роками X ст. – початком XI ст. На цьому етапі спостерігається велика нестійкість ваги дирхемів, їх починають різати, дробити, приймати на вагу.

В останній чверті X ст. спостерігається різке скорочення притяливу східних монет на Русь, а на поч. XI ст. він повністю припинився. Причинами цього явища стало ослаблення Арабського халіфату і зниження його економічного впливу на інші держави,

вичерпання родовиць срібла у арабів, масові випадки псування монети, її знецінення.

Арабські монети не тільки відіграли велику роль у товарно-грошовому обігу Київської Русі, але й сприяли формуванню суто руської грошово-вагової системи.

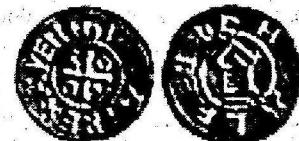
Західноевро-

пейські монети

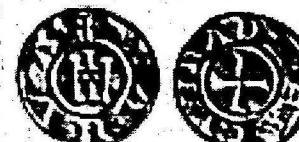
на східнослов'янський ринок дедалі більше проникають денарії, карбовані світськими й духовними феодалами Західної Європи.

Перші західноєвропейські монети нового покоління потрапляють на Русь ще з 80-х р. X ст., проте їхній масовий приплив скоди спостерігається лише з початку 20-х років XI ст. Поява цих монет на території Київської Русі була зумовлена зрослими потребами внутрішнього товарного ринку, який на той час значно розширився. У даному випадку не можна говорити ні про який транзит через територію Русі, бо вона сама була кінцевим пунктом поширення денарія. Західноєвропейські монети надходили на східнослов'янські території двома шляхами: через південне узбережжя Балтійського моря і острів Готланд, а також через Скандинавський півострів і названий остров.

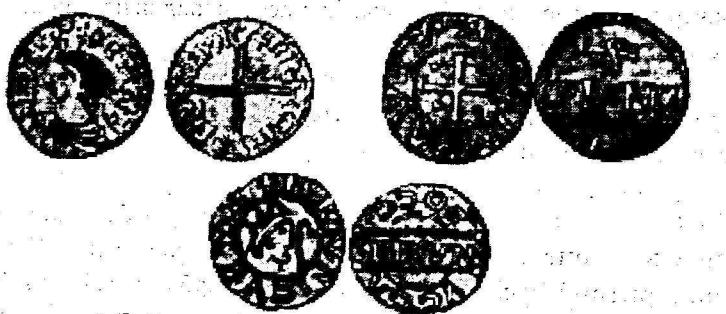
Основну масу західноєвропейських монет, які потрапляли на Русь, становили німецькі пфеніги (німецька назва денарія), денарії Угорщини, Чехії та інших країн. Денарії карбувалися на монетних срібних кружалах, їхній діаметр (1,5 см) був значно меншим від куфічних дихремів. Монети мали найрізноманітніші зображення: хрестів, зірок, людей, пам'яток архітектури, предметів побуту, монограм. Легенди денаріїв подані латиною, вони містили, найчастіше, імена правителів, рідше – імена монетарників чи осіб, які керували карбуванням монет.

Денарій (пфеніг), срібло, Оттон III, бл. 1002 р.

Денарій (грессо), срібло, Генуя, після 1172 р.

Західноєвропейські денарії, срібло, X – XI ст.

Вага денаріїв була різноманітною. Більшість німецьких монет мали вагову норму близько 1,2 г, а англійських – 1,3 – 1,5 г. Оскільки ці величини не мали аналогів у руській грошово-валютній системі, денарії часто піддавали дробленню. З цієї причини у скарбах західноєвропейських монет поряд з цілими екземплярами знаходять чимало їхніх уламків, фракцій вагою в 0,9 – 1,1 г (норма резані) і 0,6 – 0,7 г (норма вевериці).

Склад скарбів монет XI ст. показує, що в перший половині століття вони приймалися на вагу, а в другій – відбувається повернення до їхнього лічильного прийому. Топографія скарбів західноєвропейських денаріїв засвідчує домінування з другої пол. XI ст. німецьких пфенігів. При цьому на зміну монетам із Південної Німеччини приходять пфеніги із Фрісландії і монетних дворів, що знаходилися на території сучасних Голландії та Бельгії.

Предметом дискусії в науці залишається питання про ареал західноєвропейських денаріїв та їхню обігову роль в економічному житті тогочасної Русі. У даний час на давньоруській території зафіковано знахідки понад 200 скарбів і окремих екземплярів монет Західної Європи. Аналізуючи топографію знахідок, більшість вченых дійшла висновку, що ареал обігу денарія вужчий за ринок обігу куфічного дирхема і що західноєвропейські монети, здебільшого поширювались і використовувалися у Північній і Північно-Східній Русі, які територіально межували із шляхами їхнього проникнення. Найбільший скарб денаріїв Західної Європи виявлений біля села Вихм'язь поблизу Санкт-Пе-

тербурга, він містив понад 30 тис. монет і срібних зливків. Що стосується Південно-Західної Русі, то тут виявлено набагато менше знахідок денаріїв, і вони концентруються переважно у Подніпров'ї.

Західноєвропейські монети знаходяться в одних скарбах із куфічними дирхемами при величезній перевазі останніх. Так, у монетному скарбі біля села Денисів на Київщині знайдено 41 денарій (13 цілих монет і 28 їх фрагментів) і аж 5400 екземплярів дирхемів, тобто західноєвропейські монети становили менше 1 % від загальної кількості. У скарбі, виявленому біля села Рудки (Чернігівщина) на 384 куфічні дирхеми припало 3 цілих і 3 фрагментовані західноєвропейських денаріїв, отже менше 2 %. Усе це дає підстави погодитися з думкою В.М. Потіна про доволі мало-помітну обігову роль західноєвропейських монет на території Південно-Західної Русі.

Денарії надходили на Русь упродовж XI ст., а в XII ст. їхній ввіз в основному припинився. Однак у невеликих кількостях вони проникали сюди аж до 40-х років XII ст. Якщо в першій пол. XI ст. ці монети були в обігу разом із куфічними дирхемами, то надалі поступово відсоток останніх у скарбах зменшується і скарби другої пол. XI – поч. XII ст. складаються винятково із західноєвропейських монет.

Причини згортання припливу монет на Русь із Західної Європи загалом аналогічні припиненню ввозу східних дирхемів. На початку XII ст. на Західі поширилося псування монет з фіскальною метою і це спричинило її повну деградацію та непридатність для вивозу за межі країни, де вона карбувалася. Незважаючи на досить нетривалий час обігу на східнослов'янському ринку і меншу порівняно із східними монетами масу й обігову роль, західноєвропейські денарії зайняли своє поважне місце в фінансово-економічній історії східних слов'ян.

Перші руські монети

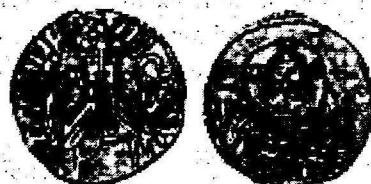
Економічний і політичний розвідок Київської Русі, прагнення зміцнити суверенітет та міжнародний авторитет могутньої християнської держави, зрослі потреби внутрішнього ринку і не-

обхідність компенсувати в певній мірі нестачу куфічних дирхемів та західноєвропейських монет – усе це спричинило виникнення власного монетного карбування у східних слов'ян. У 1792 р. була знайдена перша давньоруська монета – *срібляник*, пізніше були виявлені й *златники*. Деякий час вчені-нумізмати затруднялися у їх атрибуції і схильні були вважати ці знахідки печатками, медалями чи жетонами. Однак знайдені у XIX ст. скарби срібляніків остаточно переконали їх, що це таки справді були монети.

Дискусійною в нумізматичній науці упродовж тривалого часу була проблема причин появи перших руських монет, їхньої хронологічної класифікації. На думку одного із перших дослідників староруських монет І.І. Толстого, їх карбування розпочав Володимир Святий (980 – 1015), а продовжили його сини Святополк Окаянний (1015 – 1018) і Ярослав Мудрий (1019 – 1054). Принципово іншу схему історії давньоруського їх виробництва запропонував О.В. Орешников. Він вважав, що перші монети з'явилися за Ярослава Мудрого і їх випуск продовжувався за його сина Ізяслава (1054 – 1078) та внука Ярополка Ізяславовича (1077 – 1078), а закінчився за Володимира Мономаха. В основі схеми Орешникова лежало уявлення про час Володимира Мономаха як про «найвищий ступінь процвітання Київської Русі».

Підсумок більш як столітньому дослідженням давньоруського монетокарбування підвели відомі російські нумізмати І.Г. Спасский і М.П. Сотникова, видавши «Зведеній каталог руських монет» (Л., 1983). Вони аргументовано обґрунтували наукову схему І.І. Толстого і саме її дотримується нині більшість дослідників. Отже, тривалу дискусію щодо часу появи перших вітчизняних монет нині можна вважати завершеною.

Карбування руських монет розпочалося за князя Володимира Святославовича наприкінці Х ст., очевидно, відразу після прийняття християнства. Про це свідчить зображення Ісуса Христа на одному із типів срібних монет і на всіх золо-

Срібляник Володимира раннього типу, Х ст.

тих, а також появу хреста, як символу християнства на всіх без винятку монетах.

Назву давньоруських срібних монет – срібляніків запозичено із Іпатіївського літопису поч. XV ст., а златників – із договору Русі з Візантією 945 р. Переважна більшість монет містить у легенді ім'я Володимира, значно менше – імена Святополка і Ярослава. На деяких монетах імені князя ще й досі не вдається прочитати.

Зразком для вітчизняних монет послужили, мабуть, візантійські соліди та міліарції. Однак певного мірою відчувався і вплив Сходу, бо розмір срібляніків відповідав характеристикам більшості дирхемів.

Усі срібні монети з іменем Володимира (понад 250 екземплярів) поділяються на чотири типи. На аверсі монет **першого типу** зображеній князь в шапці, увінчаний хрестом, у правій руці князя та кож хрест, над лівим плечем – князівський знак у вигляді тризубця. Аверс містить колову легенду: «Владимиръ на столе». На зворотному боці погрудно зображеній Ісус Христос з Євангелієм у лівій руці і благословляючий правою, а його ім'я подане в коловому написі.

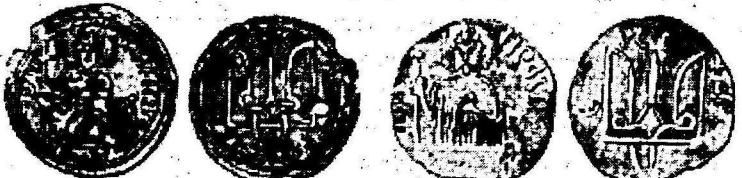
Інший варіант першого типу срібляніків Володимира містить на лицевому боці легенду «Владимиръ, а се его сребро». Цікаво, що знаменитий Київський скарб 1879 р. складався винятково з монет саме цього типу.

На лицевому боці монети **другого типу** зображеній князь на престолі і вміщена перша частина легенди «Владимиръ на столе». Завершує цей напис легенда реверсу «А се его сребро». Замість зображення Ісуса Христа на зворотному боці з'являється родовий знак Рюриковичів – тризубець. Хронологічно цей тип змінює перший, можна припустити, що ці срібляніків карбувалися в перші п'ятнадцять років XI ст. Більшість монет другого типу походять з Ніжинського скарбу 1852 р.

Монети **третього типу**, а їх відомо 57 екземплярів, у цілому повторюють зображення монет другого типу, але відрізняються від них відсутністю німба навколо голови князя, ретельним зображенням престолу, нахилом хреста і майже абсолютною правильністю й повнотою написання легенди «Владимир на столе, а се его сребро».

Срібланики четвертого типу (відомо всього 25 екземплярів) у цілому повторюють композиції монет другого й третього типів, проте різняться правильністю малюнків і ретельністю виконання штемпелів. Серед монет цього типу знайдені монети з унікальним написом: «Владимире сребро Съватаго Васила» (Василь – хрестне ім'я Володимира).

Довгий час вважалося, що срібланики карбувалися без будь-

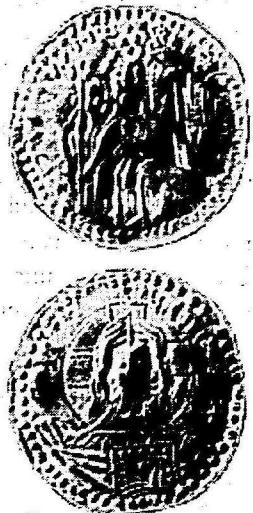

Срібланики Володимира пізнього типу, поч. XI ст.

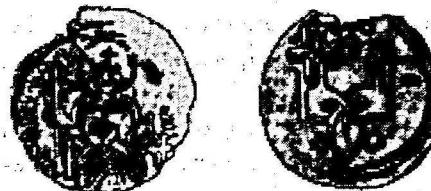
якої вагової норми, однак їх метрологічне вивчення дозволило встановити вагову норму цих монет у межах 2,9 – 3,3 г, що відповідало нормі куни.

За князя Володимира карбувалися й золоті монети – златники, прототипом яких були візантійські соліди. На аверсі зображений князь, що сидить, у шапці, увінчаний хрестом. У його правій руці хрест, над лівим плечем – тризубець. Напис навколо зображення читається справа ліворуч: «Владимири на столе». На зворотному боці – зображення Ісуса Христа і колова легенда з його іменем. Відомий також інший вид напису на реверсі: «Владимири а се его злато».

Вага златників знаходилася в межах 4 – 4,4 г, отже відповідала ваговій нормі візантійських солідів. З часом вага златника стала російською ваговою одиницею – золотником (4,266 г).

Златник Володимира Святославовича, кінець X ст.

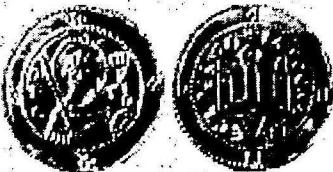
Срібланик Святополка, XI ст.

Сріблаників з іменем Святополка відомо лише 50 екземплярів, за композицією вони близькі до монет четвертого типу Володимира. Навколо зображення князя на престолі подана легенда «Святополк на столе». На зворотному боці – зображення князівський знак у вигляді двозубця, лівий зубець якого завершується хрестом. Вгорі вміщений напис: «А се его сребро».

Знайдено й декілька особливих монет часів Святополка, в легенді яких міститься ім'я «Петрос». Після довгих дискусій вчені дійшли висновку, що Петрос (Петро) – це хрестне ім'я Святополка, а тому ці монети становлять невід'ємну частину саме його карбування.

Серед усіх давньоруських монет виділяються оригінальністю типу й особливою витонченістю карбування монети Ярослава Мудрого. Срібланик з написом «Ярославле сребро» був знайдений наприкінці XVIII ст. у Києві. Це була перша давньоруська монета, виявлена істориками й колекціонерами. На лицьовому боці монети Ярослава викарбувано погрудне зображення св. Георгія зі списом у правій і щитом у лівій руці. По боках – грецький напис «Святий Георгій», що читається згори вниз. На реверсі зображеній тризубець, уміщений колова легенда «Ярославле сребро» і хрестоподібно розташовані літери АМН (амінь). Срібланики Ярослава особливо повно відображають стилістичну та іконографічну близькість давньоруських монет до візантійських.

Топографія знахідок монет Ярослава і відсутність типової формулі «на столе» дозволяють припустити, що князь карбував ці монети в Новгороді ще до того, як зайняв київський престол. Усі срібланики Ярослава мають високу пробу (960). Це стосується

Срібланик Ярослава Мудрого, XI ст.

іхньої метрології, то частина із монет Ярослава мала вагу 3,41 г. Відомі також скандинавські наслідування «Ярославовому сріблу», вага цих монет становила лише 1,18 – 1,57 г.

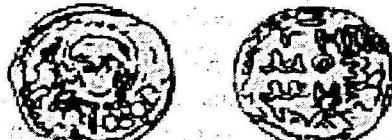
Особливу групу давньоруських монет утворюють відомі тільки в кількох екземплярах срібні монети тмутараканського князя Олега (Михайла), датовані останньою чвертлю XI ст. На лицевому боці цих монет вміщене погрудне зображення архангела Михаїла, а на звороті – рядковий благопобажальний напис «Господи, помози Михаїлу».

Належність цих монет князю Михайлі-Олегу Святославовичу, синові основоположника чернігівської династії Святослава Ярославича, не викликає ніякого сумніву. Нині встановлено, що в Тмутаракані наприкінці X – XI ст. здійснювалося карбування срібних, білонних і мідних наслідувань візантійським міліарісіям. Монети Олега-Михайла ніколи не мали загальноруського значення, їхній ареал обмежувався одним регіоном.

Показово, що тоді як легенди тогочасних західноєвропейських монет були подані досить незрозумілою для широкого загалу латиною, киеворуські монети містили написи на давньоруській, загальновживаній мові. Тому перші руські монети є й важливими пам'ятками східнослов'янської писемності.

Перші монети, очевидно, карбувалися на Київському монетному дворі. Техніка карбування найдавніших руських монет була доволі примітивною. Нестійкість монетних штемпелів призводила до їх частої заміни, а копіювання було недосконалім і тому часто траплялося перекручення композицій. Штемпелі, вірогідно, були бронзовими і мали характер щипців.

Руські монети X – XI ст. були здебільшого виготовлені з низькопробного металу, винятком були хіба що срібліаники Ярослава і, зрозуміло, златники Володимира. Із апробованих срібліаників близько трьох чвертей мають пробу, нижчу за 500, отже, практично вони не були срібними монетами. Відсутність власної сировини унеможливлювала налагодження вітчизняного монет-

Монета Тмутараканського князя Олега, бл. 1078 р.

ного карбування у масштабах, здатних витіснити іноземну монету. Тому було відкарбовано досить невелику кількість монет: на сьогодні відомо близько 340 екземплярів срібліаників і 11 – златників.

Таким чином, перші руські монети з огляду на короткочасність і періодичність їхнього карбування та низькопробність не змогли відігравати провідної ролі в грошовому обігу. І все ж карбування власних монет – то яскрава сторінка вітчизняної історії. Златники і срібліаники декларували тогочасний Європі суверенітет і зрослу могутність Київської Русі.

Гривнево-кунина система

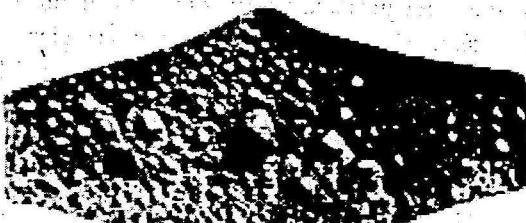
Провідне місце в товарно-грошових відносинах Київської Русі з XI ст. належало гривні.

Вперше це поняття сподібнуємо у знаменитій «Повісті минулих літ» – найдавнішому з тих, що до нас дійшли, літописі. Як відзначається в цьому джерелі, 882 року князь Олег захопив владу в Києві і «встановив варягам давати гривен триста на рік». Щодо етимології терміну «гривня» (гривна), то більшість учених пов'язують її із назвою золотого чи срібного обруча – шийної прикраси (пізніше – військової нагороди), яку носили заможні люди (від слова «загрива» – шия).

Як грошовий суб'єкт, гривня в киеворуську добу мала кілька значень: лічильна означала певну кількість срібних монет або хутрових товаро-грошей, вагова – точну вагу золота чи срібла. Згідно з літописними свідченнями, раніше за часом появи була лічильна гривня (гривня кун).

У XI ст. виникають так звані монетні гривні – срібні зливки стандартної ваги й форми, якими обслуговувалися великі платіжні операції на Русі. Вчені розрізняють гривні декількох типів: основні – київські та новгородські, а також – псевдокиївські та чернігівські. Їхні назви умовні і здебільшого пов'язані з місцями перших знахідок цих пам'яток руського грошового обігу.

Київські гривні – це літі зливки срібла шестикутної (ромбоподібної) форми вагою 140 – 160 г. Їхню вагову норму можна пов'язати з вагою візантійської літри чи римської лібри (1/2 літри –

Київська гривня, XII ст.

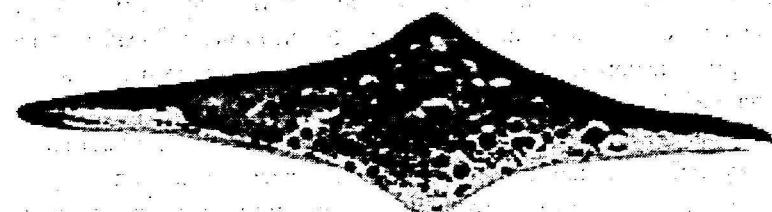
лібри). Дослідження І.Г. Спаського, Г.Ф. Корзухіної та В.Л. Яніна дозволили більш менш точно датувати час обігу київських гривень: XI – XIII ст., очевидно, до початку монголо-татарського нашестя. Їхній ареал охоплює всю територію давньоруської держави, але більшість знахідок концентрується на теренах сучасної України.

Новгородські гривні мають зовсім інший вигляд і вагу: це довгі палички-бруски, що важать близько 195 – 204, 5 г. Розрізняють два їх види: довші (14 – 20 см) і коротші (10 – 14 см) із деяко вигнутою спинкою. Перші датуються XI – XIII ст., другі XIV – XV ст. Новгородські гривні на відміну від київських містять епіграфічний матеріал: на них видряпані імена осіб, для яких вони були відлиті. Ареал їхнього обігу поширюється на північну та північно-східну частину Русі, однак вони зустрічаються й на півдні, про що свідчать декілька випадків виявлення таких гривень на території України. Тоді як київські гривні сусідять у скарбах з монетами та всілякими дорогоцінностями, новгородські ж, як правило, позбавлені таких домішок. Вчені припускають, що новгородські гривні прийшли в Південно-Західну Русь у XIII ст. і замінили в обігу київські.

Новгородські гривні, XII – XIII ст.

Існування двох різних вагових систем – південної й північної – значною мірою утруднювало господарські зв'язки і це викликало спроби уніфікувати грошове господарство Русі. Відтак, у обігу з'явилися так звані псевдокиївські гривні тієї ж шестикутної форми і вагою, тотожною новгородським (204 г). Чернігівські гривні також за вагою відповідали новгородським; а формою нагадували грубо розплощені київські.

Чернігівська гривня, XII ст.

У XI – XII ст. більшість іноземних монет та срібні речі масово переплавляли у зливки-гривні. На думку дослідника К.В. Болсуновського зливки-гривні за формуою нагадували човни (човен, завантажений крамом, вважався на Русі символом багатства).

Оскільки на Русі основною первісною формою срібної сировини були монети, то певне число однакових за вагою монет могло служити мірою ваги зливка-гривні. Потім встановився зворотний зв'язок: срібний зливок служив мірою кількості монет. Мабуть, саме в результаті цього зв'язку і виробилася грошово-лічильна й вагова система Київської Русі.

Гривні, XII ст.

У давньоруських писемних пам'ятках, насамперед у «Повісті минулых літ» і «Руській правді», знаходимо такі найменування грошей

і грошових одиниць: скот, гривня, куна, резана, ногата, векша, вевериця. Провідне місце серед цих понять належить куні.

Куна – це грошова одиниця вагою близько 2,7 г. На думку В.В. Зварича та деяких інших дослідників термін «куна» походить від шкірки куниці, які до початку монетного обігу в східних слов'ян відігравали значну роль у торгівлі з арабським Сходом. Пізніше куною почали називати будь-яку монету, що перебувала в обігу: і денарій, і дирхем, і срібляник. За твердженням І.Г. Спасського, східні слов'яни називали куною ще римський денарій і цей термін, на його думку, може походити від латинського *cippeus* (кований). Як би там не було, а популярність куни була такою переважливою, що й сама тогочасна грошова система дістала назву «кунної системи». Витісняючи термін «сребло», поняття «куна» закріпилося в старослов'янській мові у загальному значенні «гроши».

Ногата – першопочатково виникла з необхідності відділяти більш доброкісні дирхеми від гірших. Щодо етимології цього поняття, то в науці немає єдиної думки. Одні вчені пов'язують його із арабським поняттям «нагд» – дрібні гроши, інші – з дієсловом «накада», що означає «сортувати гроши», «відбирати кращі монети». Є спроби пов'язати цей грошовий термін зі словом «нога» (шкірка соболя з чотирма ногами). Ногата важила 3,41 г, у гривні містилося 20 відповідних їй куфічних дирхемів. Такі дирхеми-ногати відзначалися високою пробою срібла.

На прикінці 30-х р. Х ст. з початком «кризи східного срібла» поширюється практика дроблення монет, а відтак з'являється нова, дрібніша грошова одиниця – резана (вага – 1,36 г), вона дорівнювала половині куни. У скарбах того періоду виявлено чимало фрагментів дирхемів (1/2, 1/4).

Найдрібнішою одиницею кунної системи була вевериця (векша). Вагова норма цієї одиниці – близько 0,33 г срібла. У XIII ст. за веверицею закріпилося означення «біла», що означало срібло, за іншими версіями – білку.

Фрагменти
куфічних
дирхемів (резані)

Коротка редакція «Руської правди» зафіксувала таку грошову систему Київської Русі: гривня кун (68, 22 г) = 20 ногатам (3,41 г) = 25 кунам (2,73 г) = 50 резанам (1,36 г) = 150 веверицям (0,33 г).

Ця система грошово-вагових одиниць існувала до середини Х ст. як загальноруська, а потім розділилася на дві місцеві системи: північну й південну.

Структура грошового рахунку, зафіксована Поширеною редакцією «Руської правди» XIII ст., дещо інша. Зникла резана і її місце зайняла удвічі легша куна. Тепер 1 гривня = 20 ногатам = 50 кунам = 150 або 100 веверицям (векшам).

Із настанням політичної роздробленості розвиваються місцеві грошово-вагові системи, ринкова сфера життєдіяльності яких обмежувалася територіальними межами окремих земель. Проте сформована в давньоруській державі грошово-лічильна система ще довго слугувала товарно-грошовому обігу.

Гривнево-кунна система – то багато в чому унікальне явище світового грошового господарства, адже аналогів вона практично не має.

Генезі монетного обігу на східнослов'янських землях суттєво сприяла поява тут римських та візантійських монет. Хоча вони й не відігравали особливої ролі в товарному обігу, однаке тривале знайомство русичів з цими прибульцями сформувало в них загальні грошово-лічильні уявлення. Особливо помітне місце в становленні грошового обігу на теренах України-Русі зайняли арабські монети – куфічні дирхеми, інтенсивний приплив яких тривав понад два століття. Свій певний слід у нашій вітчизняній історії залишили й західноєвропейські денарії. Суверенітет могутньої слов'янської держави – Київської Русі переконливо задекларували найперші руські монети: срібляники і златники, які однак з огляду на їхню незначну емісію помітної обігової ролі не відіграли. З плинном часу на східнослов'янському ринку утвердилася гривнево-кунна система, специфічні характеристики якої дають усім підстави називати її справді унікальною.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте предмет та охарактеризуйте перебіг наукової дискусії щодо характеру платіжних засобів у східних слов'ян у II – XII ст.
2. Висловіть свою думку з приводу обігової ролі римських монет на східнослов'янському ринку.
3. Із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь на запитання «Які візантійські монети зустрічалися на території України? а) аси; сестерці; денарій; б) соліди, міліарисі, фоліси, нуммій; в) драхми, оболи, літри.
4. Яке місце в грошовому обігу східних слов'ян зайняли куфічні дірхеми?
5. Які західноєвропейські монети з'явилися на східнослов'янському ринку у X ст.?
6. Розкрийте історичне значення власного карбування монет у Київській Русі.
7. У чому полягає особливість легенд перших руських монет?
8. Встановіть спільне і відмінне у новгородських та київських гривнях XI – XIII ст.
9. Назвіть основні грошово-лічильні одиниці часів Київської Русі.
10. З'ясуйте особливості гривнево-кунної системи.

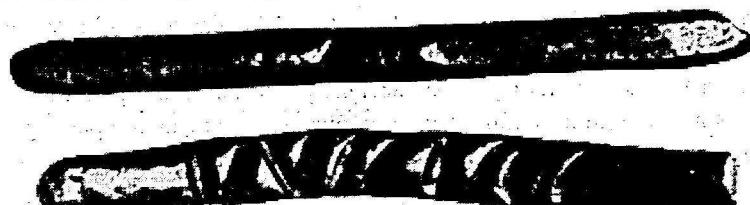

§ 4. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА РУСІ У XII – XV СТ.

Безмонетний період

Досить цікавим і маловивченим періодом в історії грошового обігу є так званий безмонетний період. Він охоплює XII, XIII і першу пол. XIV століття. Ще й досі в нумізматичній науці тривають гарячі дискусії з приводу причин виникнення безмонетного періоду й характеру грошового обігу. На перший погляд видимих внутрішніх причин для відмови від монет у торгово-грошових відносинах не було, бо ремесло й торгівля аж до нашестя монголо-татар розвивалися на Русі по висхідній лінії. Безпідставними є й твердження окремих дослідників, що в основі цього явища лежала нестача срібла, адже його запаси на Русі у XII ст. були достатніми для підтримки власного монетокарбування. Більшість вчених вбачають основну причину безмонетного періоду в феодальній роздробленості, яка зруйнувала єдину економічну й політичну основу організації монетного карбування та грошового обігу.

Письмові джерела дозволяють дійти висновку, що гривнево-кунна грошово-вагова система в безмонетний період була збережена і дістала подальший розвиток. Київські гривні були витіснені з обігу новгородськими. У другій пол. XIII ст. з'являються так звані татарські гривні човникоподібної форми і новгородської ваги. Ними, очевидно, Русь платила данину Золотій Орді. Що стосується литовських гривень, то вони, швидше за все, участі в обігу не брали і використо-

Литовська гривня, XIV ст. (зм.)

вувалися як срібна сировина та лічильне поняття. Литовські гривні мали форму невеликих паличок. Спостерігається обособлення місцевих особливостей грошового рахунку, з'являються нові грошові поняття й терміни, наприклад, «мортка».

Татарська (волзьська) гривня, XIV ст.

Відсутня єдина думка в нумізматичній науці щодо конкретних форм грошового обігу в безмонетний період. Срібні зливки – гривні обслуговували лише великі торгові операції, тому їхній обіг носив обмежений характер. Дрібні платіжні одиниці – куни, резани, які перестали позначати срібні монети, одержали якийсь інший ціннісний зміст. Не вичерпують проблему й популярені в минулому теорії хутряних і шкіряних товаро-грошей, бо їхній обіг обмежувався районами високого ступеня розвитку мисливського промислу. Що стосується шкіряних грошей, які практично не мали ніякої власної вартості і були по суті кредитними грошима, то їхня платіжна роль оцінювалася більшістю нумізматів досить скептично.

В.Л. Янін висунув цікаву гіпотезу про платіжну роль у безмонетний період деяких виробів давньоруського ремесла, які для виконання функцій засобу обігу повинні бути максимально стандартизовані й мати постійну вагу та певну вартість. На думку Яніна такими могли бути шиферні прясля, які були поширені на території тогочасної Русі. Аналогічну роль могли відігравати також деякі види кам'яних і скляних бус, а також скляні браслети. До речі, прясля, буси та браслети часто зустрічаються в монетних скарбах, ареал же шиферних прясл здебільшого співпадає з територією монетного обігу Русі IX – XII ст.

Цікавим є припущення І.Г. Спаського про виконання ролі платіжного засобу на території Північно-Західної Русі черепашок каурі. Вони зустрічаються в значних кількостях під час археологічних розкопок у Новгороді, Пскові і верхів'ях Волги. Ці черепашки добували на Мальдівських островах Індійського океану, і вони були широко розповсюджені як грошовий засіб у Африці, Азії та Європі. Не позбавлена логіки думка Спаського про певну обігову роль в той період і хутряних грошей.

Отже, безмонетний період – то багато в чому загадкова й мало вивчена сторінка історії грошового обігу на Русі, яка ще чекає своїх нових дослідників.

Монетний обіг на Відновлення монетного обігу в Південно-Західній Русі було пов'язане з українських землях певною економічною та політичною стабілізацією в середині XIV ст. Поступова віdbудова зруйнованих монголо-татарським нашестям продуктивних сил, пожвавлення господарського життя, поглиблення суспільного поділу праці і збільшення населення міст дали значний поштовх у розвитку товарно-грошових відносин. Ослаблення Золотої Орди й поразка татар від русько-литовського війська на Синіх Водах у 1362 р. привели до визволення значної частини України від ординського іга. На середину XIV ст. сформувалося декілька територіальних осередків із потребами та необхідними умовами для активного монетного обігу, які були як економічно, так і політично налаштовані на власну емісію. Такими регіонами стають Гаддніпрянщина, Галичина, Волинь, Поділля, міста Криму й Північного Причорномор'я.

Провісниками закінчення безмонетного періоду на українських землях стали *празькі гроши*, які почали інтенсивно проникати сюди уже в першій половині XIV ст. Термін «гріш» походить від латинського слова grossus, яке означає «великий». Ці популярні в Східній Європі монети почав карбувати на рубежі XIII – XIV ст. чеський король Вацлав II (1278 – 1305). Спочатку празькі гроши

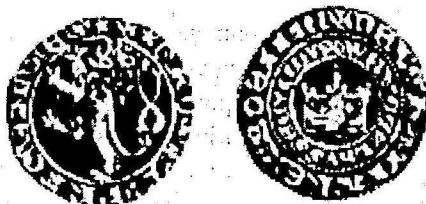
були високопробними монетами вагою 3,7 г, карбувалися вони зі срібла 938-ї проби. Упродовж XIV ст. їхня вага зменшилась на 1 г, а проба майже на 40 %.

На цих монетах подано

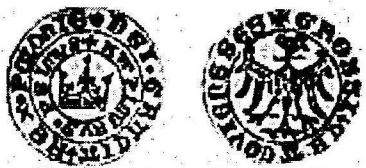
зображення чеського герба (лев на задніх лапах), корони та колові легенди. Ці монети швидко посили панівне становище в грошовому обігу українських земель і до початку XVI ст. були найбільш вживаними, виразивши до того ж узагальнююче українське поняття «гроши». Про значну обігову роль празьких грошей свідчать як їх численні скарби, що виявлені в Україні майже повсюдно, так і часті згадки про ці монети в тогочасних документах. Наприклад, у 1980 р. великий скарб цих прибульців з Чехії виявлено біля с. Томашівка Фастівського району (Київщина).

У середині XIV ст. відновилося і власне монетне карбування. Приєднана до Польщі у 1349 р. Червона (Галицька) Русь мала статус автономії і право емісії власної монети. За Казиміра III у Львові на місцевому монетному дворі приблизно в 1351 – 1354 рр. були випущені перші партії срібних монет, що знаменувало собою налагодження власного монетокарбування в Галицькій Україні. Польська адміністрація лише організаційно оформила це явище, яке виникло в процесі місцевого господарського розвитку.

У Львові карбувалися в основному срібні напівгроши, а також мідні денарії. Випуск напівгрошів продовжувався до 1414 р. Це були типові регіональні монети, які проте і в Галицькій Русі не були єдиними, бо з ними спочатку співіснували празькі гроши, а потім – польські напівгроши. Однак ареал львівських монет був досить значним: Галичина, Волинь, Поділля, Київщина, Польща, Молдавія і це засвідчувало великий розмах міжнародних торгово-вельних зв'язків Галицької Русі.

Празький гріш, срібло, XIV ст.

Краківський гріш Казиміра III, срібло, XIV ст.

Відомі монети Галицької Русі, карбовані від імені короля Казиміра III (1333 – 1370), правителя Червоної Русі князя Владислава Опольського (1372 – 1378), короля Людовіка Угорського (1370 – 1382) та короля Владислава Ягайла (1386 – 1434). На аверсі монети Казиміра III зображений герб Галичини і м. Львова – лев, звернений праворуч; у коловій легенді – «Монета господаря Русі К[азиміра]». На реверсі під короною подана літера «К», навколо у крапковому обідку легенда: «Regis Polonie» (лат. «Король Польщі»).

За Владислава Опольського змінилися легенди львівських напівгрошів: є монети двоіменні, з подачею імені й титулу Владислава та його сюзерена, угорського короля Людовіка, а також одніменні (подається ім'я Владислава або Володимира). Окрім імен легенд монет містять інформацію про належність до даної території (Moneta Russie – руська монета).

Галицькі монети Владислава Опольського, срібло, друга пол. XIV ст. (зб.)

Нетривала галицька емісія Людовіка Угорського відрізнялася однноманітністю типу монет і незначною кількістю варіантів. На відміну від монет Владислава написи обох сторін пов'язані між собою: легенда реверсу стоїть у родовому відмінку і є продовженням аверсу.

Останню й дуже важливу сторінку галицької нумізматики відкривають монети Владислава Ягайла, монетне карбування якого за обсягом набагато перевершувало емісії всього попереднього періоду. Якщо галицьких монет його попередників відомо залеже 100 екземплярів, то лише в Кучурештському скарбі, датованому періодом Владислава Ягайла, їх налічувалося понад 400. На цих монетах з'явилось зображення герба Польщі – орла, що відображало ліквідацію залишків галицької автономії.

За Владислава Ягайла були випущені нові напівгроши, названі львівськими. На відміну від «руських монет» вони містили напис «Moneta Lemburg» («монета львівська»).Хоча за сюжетним зображенням львівські напівгроши нічим не

Галицька монета
Владислава Ягайла,
срібло, кінець XIV ст.

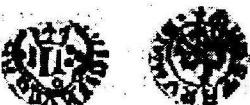
відрізнялися від руських, але малюнок їх був грубим і примітивним, а рельєф жорстким і плоским. Змінилися й метрологічні характеристики монети: за Ягайла відбувся перехід від карбування традиційних галицьких монет – високопробних руських напівгрошів – до виробництва львівських

напівгрошів низької проби, що вписувалися в польську монетну систему. Це означало ліквідацію автономії галицької монетної системи. Останню крапку в цьому процесі було поставлено закриттям Львівського монетного двору в 1414 чи 1415 р.

До 1379 р. на Львівській монетарні карбувалися **квартники** (лат. quarta – чотири), які слугували «автономною монетою» для Галичини.

Відомий український вчений-нумізмат М.Ф. Котляр прослідував послідовність емісії та динаміку метрологічних характеристик галицьких напівгрошів, вони подані в наведений нижче таблиці (див. с. 67).

Змінювалася й монетна стопа срібних монет галицького карбування. Якщо за Казиміра III вона становила 130 монет із краківської гривні, то за Владислава Ягайла – вже 200 (львівських напівгрошів).

Галицька монета

Людовика Угорського,
срібло, кінець XIV ст.

Винятковим явищем для середньовічної Європи тих часів було карбування мідних галицьких монет – денаріїв. На їхньому аверсі

Назва	Вага у грамах	Проба	Роки карбування
<i>Руські напівгроши:</i>			
Казимір III	1,55	875	1351 – 1354 – не пізніше 1370
<i>Львівські напівгроши</i>			
Владислав Опольський	1,24	875	1372 – 1978
Людовік Угорський	1,12	875	1379 – 1382
Владислав Ягайло	0,96	875	не раніше 1389 – 1399
Владислав Ягайло	1,58	500	1399 – не пізніше 1414

подана літера «K» під короною, обабіч неї – літери «R» і «P» (Казимір, король Польщі), на реверсі зображення королівська корона. Нічого певного не можна сказати про метрологію мідних монет: їхній розмір, вагові характеристики не були постійними. Дослідники й досі не дійшли згоди, хто був володарем монетної регалії – король чи міська влада. Але, вочевидь, карбування було вигідніє для обох сторін: щодо львівських напівгрошів, то вони вже повністю випускалися королівським урядом.

На відміну від карбування монет в інших містах Східної Європи з розплющеною дроту, галицькі монети виготовлялися за європейським зразком – із металічних кружал.

Після включенням Наддніпрянщини до складу Великого князівства Литовського тут з'явилися в обігу литовські монети Кейстута Гедиміновича і Вітовта. На цих монетах вміщувалося зображення вершника з мечем (Погонь). У XIV ст. на литовських монетах з'являється «колюмн» – дуже стилізований тризуб. Легенди цих монет подані на давньоруській мові.

Випуск власних монет у Києві дослідники пов'язують з ім'ям

князя Володимира Ольгердовича (1362 – 1394), який зайняв «кіївський стіл» після перемоги свого батька над татарами під Синіми водами. На жаль, джерела не зберегли назви цих монет XIV ст. Тому за аналогією із західноєвропейськими дрібними монетами їх називають денаріями.

Фонд монет Київського князівства налічує близько 1200 екземплярів, їх виявлено 13 знахідок на території України, по одній – у Литві й на Кубані. Вперше монети кіївського карбування було знайдено в с. Гвоздово на Кіївщині.

Монети Володимира Ольгердовича відрізняються своєрідністю типів та особливими метрологічними характеристиками. Загалом, вони поділяються на сім груп.

Перший їх тип є наслідуванням золото-ординських монет хана Джанібена (1342 – 1357). Усі інші поєднані зображенням «кіївського знака», завдяки чому вони й виділяються із нумізматичних понять тогочасної Європи. Є всі підстави бачити в цьому знакові схематичне зображення церкви. Це гербове зображення, на думку авторитетних дослідників, імовірно, символізувало соборну церкву всієї Русі і головну метрополію в широкому розумінні. Потім у дітей князя цей знак закріпився як родовий.

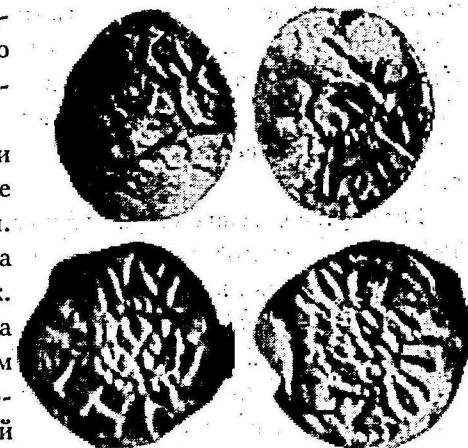
На реверсі кіївських монет подаються такі зображення: плетінка татарського типу, не повністю ідентифіковані літери і хрест. Зустрічаються й брактеати – монети із однобічним зображенням «кіївського знака» чи хреста.

На монетах подається спотворене в різних варіантах ім'я Володимира (ВОЛОИ, ВЛОДИ, ВИЛИРИ і т.п.). Спостерігаються дуже значні коливання в метрологічних параметрах кіївських монет, що було пов'язано з надходженням і запасами срібла та намаганням влади отримати прибутки шляхом зменшення їхніх вагових та якісних норм.

На відміну від галицьких, кіївські монети виготовлялися із срібного дроту, їхня вага коливалася від 0,1 до 1,1, діаметр – від 8 до 15 мм.

Монети Володимира
Ольгердовича,
срібло,
друга пол. XIV ст.

Монети Київського монетного двору часів
Володимира Ольгердовича
(зб. удвічі)

Майже нічого не відомо про діяльність Київської монетарні, лише гіпотетично можна визначити її місцезнаходження. Занепад Київського монетного двору більшість дослідників відносять до середини 90-х р. XIV ст. – часу усунення Володимира від влади.

Існує припущення про карбування монет у Києві за Скиргайла у 1396 – 1397 рр., однак для з'ясування цього питання бракує нумізматичного матеріалу.

Щодо грошової лічби того часу, то найчастіше застосовувалася гривня. Була відома й інша лічильна одиниця – копа (польськ. «кора», лат. sexagena), яка дорівнювала 60 предметам і для Чехії виступала синонімом гривні. В останній чверті XV ст. дедалі більшого поширення набуває нова лічильна одиниця – літовський рубль.

На початку XV ст. у грошовому обігу українських земель з'явилися польські монети, переважно номіналом в напівгріш (на українських землях їх називали «малі гроши»). Проте їхній ареал не сягав далі Галичини. В обігу знаходилися й дрібні монети: денарій і тернарій, через їхню низьку пробу вони дістали назву «чорних».

З XV ст. у грошовому обігу Галичини, а згодом і на всій території України стали обіговими золоті флорини, в основному угорського виробництва. Ними переважно користувалися при здійсненні торговельних операцій з нерухомим майном і виплатах великих сум. На другому місці, після угорських, стояли турецькі флорини, рідше зустрічаються золоті дукати й флорини італійського виробництва. З середини XV ст. флорини стали й лічильною одиницею, обігову ж золоту монету називали «червоний».

Помітну роль у грошовому обігу на українських землях у XIV – XV ст. (переважно у південно-східних районах) відігравали татарські срібні дирхеми та мідні пули. У Криму, одному із найрозвинутіших улусів Золотої Орди, монетна емісія здійснювалася в м. Салгаті (з 60-х р. XIV ст. до поч. XV ст.). Здебільшого монети містять легенди з іменами відповідних володарів, релігійні символи та побажання. Відомі мідні пули із зображенням тварин, птахів, вершників, всіляких орнаментів, сонячного диска. Легенди на монетах Криму подані арабською, тюркською та грецькою мовами, що свідчить про етнічну строкатість півострова.

Після утвердження в Криму династії Греїв і проголошення у 1449 р. Кримського ханства тут розповсюджуються грейські монети. Вони почали карбуватися за хана Хаджи-Грея (1420 – 1466) і представленим єдиним номіналом – акче (тур. «білуватий»). Ці невеликі срібні монети діаметром 8 – 12 мм, вагою 0,66 – 0,72 г містили на одному боці легенду з іменем і титулом кримського хана, з іншого – тангу Греїв (герб Криму), місце і рік карбування. Наприкінці XV ст. кримські монети поширюються на степову частину України, Поділля й Наддніпрянщину.

Карбувалися також і генуезько-кримські срібні й мідні монети (аспра, фолмери) у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я – Кафі (Феодосія), Чембало (Балаклава), Солдай (Судак). Разом із грейськими монетами у другій пол. XV ст. вони надходять і на Наддніпрянщину. Карбування генуезько-кримських монет припинилося після захоплення турками Кафи в 1475 р.

В українських скарбах того періоду зустрічаються також золоті і срібні венеціанські, молдавські, турецькі та інші монети. Проте помітної ролі у грошових операціях вони не відігравали.

Отже, грошовий обіг України XIV – XV ст. відзначався значною строкатістю. Поряд з монетами місцевого карбування у скарбах того часу зустрічається чимало іноземних монет, серед яких домінують праєзкі гроши.

Відновлення Монголо-татарське нашестя, що при-
монетного обігу звело до спустошення руських земель і до занепаду господарського життя додало на у Північно-Східній Русі деякий час живильних соків безмонетно-му режиму тогочасного грошового госпо-
дарства Північно-Східної Русі. Данину Золотій Орді більшість князів платили в основному срібними зливками-гривнями. Поступова відбудова господарства та пожвавлення торгівлі ство-
рило економічний ґрунт для відновлення монетного обігу. В ну-
мізматиці довго панувала думка про визначальну роль карбу-
вання Золотої Орди в грошовому обігу Русі і таке переконання базувалося на прийнятомуaprіорі факті широкого розповсюд-
ження монголо-татарських монет на руських землях. Нині до-
ведено, що ареал цих монет на території Русі мав дуже обмеже-
ний характер. Утім заперечувати певний вплив монет Золотої
Орди на грошовий обіг Русі, в тому числі й на формування
місцевих лічильно-вагових понять, немає ніяких підстав.

С.О. Яніна довела, що початком відліку монголо-татарського монетокарбування були 50-ті роки XIII ст. (м. Булгар). Г.О. Федоров-Давидов ґрунтовно дослідив перші монети Золотої Орди і всебічно обґрунтував думку, що вони спершу карбувалися за десятковим принципом, який був покладений і в основу побудови монгольського війська.

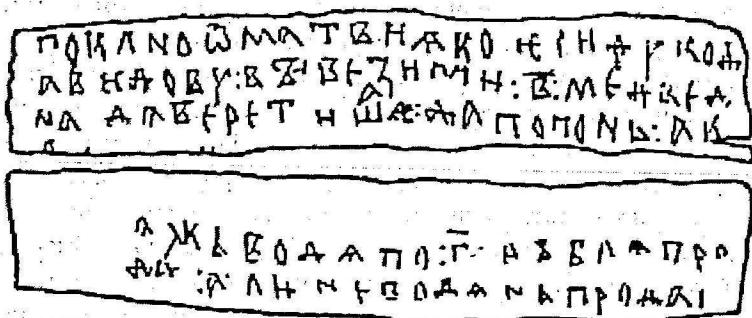
Монгольські срібні монети називалися дирхемами, або таньга і на поч. XIV ст. мали вагу 1,59 г. На них були арабські написи, прикраси, шестикутні зірки. Мідні татарські монети – пуло – цікаві тим, що на них зустрічалися зображення тварин, що було відсту-
том від мусульманських канонів. На думку більшості дослідників, на Русі термін «таньга» трансформувався в «денга» і це дало назву основній обіговій одиниці й узагальнило московське поняття грошей («деньги»).

На початку XIV ст. у пам'ятках писем-
ності Північно-Західної Русі дедалі частіше зустрічається нова платіжна одиниця –
рубль. Цей термін з'явився ще у XIII ст.,

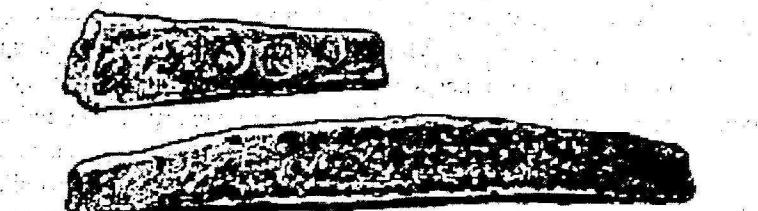
Джучидський дирхем,
срібло,
XIV ст.

про це засвідчує виявлене під час археологічних розкопок у Новгороді берестяна грамота. У ній написано таке: «Поклон от Матвєя к Есиfu Давидову. Вывези ми два медведна, да веретища, да попонь. А н... аж водя 3 рубля продай, аж не водя продай». (Дві ведмежі шкури, веретій, попону, потогувавшись, продай за три рублі, а не торгуючись не продавай).

Новгородська берестяна грамота, XIII ст.

Більшість вчених вважають, що рубль походить від провідної платіжної одиниці того часу – гривні (рубль – $1/2$ гривні). Адже для того, щоб заплатити за товар певну суму, зливки доводилося рубати на частини. Саме від слова «рубати» й пішла назва цієї грошової одиниці, яка пізніше стала основою російської грошової системи. Поряд з рублем виникають і пов’язані з ним поняття полтина ($1/2$ рубля) і чверть ($1/4$ рубля).

Рубль і полтина, срібло, XIV ст.

Перші рублі по суті були срібними зливками, рублями-гривнями, з приводу їхньої ваги ще й досі тривають наукові дискусії. Згодом на кілька століть рубль перетворився в лічильне поняття. Карбування власних монет у Північно-Східній Русі віднови-

лося після майже 300-річної перерви в останній третині XIV ст. і було викликано низкою чинників економічного й політичного характеру. Головними з них стали: розвиток ринкових зв’язків між окремими землями, концентрація монетного металу в руських центрах, початковий етап централізації князівств та успіхи в боротьбі з монголо-татарським ханами.

Пріоритет відновлення монетного виробництва належав трем найсильнішим князівствам – Московському, Сузdal’сько-Нижньогородському й Рязанському. Одностайні думки серед дослідників про час і місце відновлення монетного карбування у Північно-Східній Русі на сьогодні немає. Деякі вчені вважають, що карбування почалося у великому князівстві Сузdal’сько-Нижньогородському за великого князя Дмитра Костянтиновича (1365 – 1383). Однак найбільш обґрунтованою вдається думка нумізматів, котрі віддають перевагу Великому князівству Московському. Більшість із них вважає, що першим приступив до карбування монет великий князь московський Дмитрій Іванович Донський (1359 – 1389) у 60 чи 70-х роках XIV ст. Частина вчених пов’язують появу монет Москви із перемогою в Куликовській битві 1380 р.

Зважаючи на невелику кількість виявлених монет Дмитрія Донського (блізько 100 екземплярів), можна погодитись, що монетне карбування розпочалося вже наприкінці його правління. Єдиною монетою тоді була срібна денга, із гривенки срібла їх кар-

Монети Дмитрія Донського, срібло, перед 1389 р.

бували 200 штук. На лицьовому боці зображувалася людина із шаблею і легендою «Печать великого князя Дмитрия», а на реверсі копіювалася легенда монголо-татарських монет.

Відновлення власного монетного карбування знаменувало собою кінець безмонетного періоду на території Північно-Східної Русі.

Монетний обіг у період становлення Московської централі- зованої держави

У більших розмірах монетне карбування продовжив син Дмитрія Донського великий князь Василій I (1389 – 1429). Показово, що з деяких його монет зникають легенди, які наслідують татарські, а цей факт можна розглядати як зменшення васальної залежності від Золотої Орди. Монетні композиції стають більш різноманітними, зокрема, великої популярності набирає зображення вершника із птахом у руці. На думку окремих вчених, це портрет самого великого князя, який часто займався соколиним полюванням, надзвичайно популярним на Русі.

Багатством типів вражають монети часів великого князя Василія II Васильовича (1425 – 1462), прозваного Темним. Поряд з мисливськими сюжетами на монетах зображувалися різні звірі і птахи, фантастичні та побутові сцени.

Монети того часу відобразили феодальну війну другої третини XV ст. між московськими й галицькими князями. Коли галичанин Дмитро Шем'яка зайняв московський престол, він пішов на псування монети, різко зменшивши її вагу. Це призвело до вибуху народного гніву і вигнання князя з Москви. Деякий час він карбував свої монети, використовуючи штемпелі Василія, тому такі монети позначені двома іменами.

Денги Московського князівства, срібло, XV ст.

Після повернення у 1447 р. в Москву Василія Темного, вага монет стабілізувалася, виробляється їх характерний і сталий тип. На аверсі зображена голова людини, очевидно князя, і подана колова легенда «Осподарь всея земли русской». У кінці його князювання з'явилися монети із написом номіналу «Денга московская». Очевидно, саме за цього князя з'явилися перші російські мідні монети – пули.

Монети Сузdal’сько-Нижньогородського князівства відзна-

чалися багатством сюжетів вміщених на них зображенів. Відмінною рисою грошового обігу Великого князівства Рязанського до початку карбування власної монети було широке використання золотоординських монет, що пояснювалось, насамперед, особливостями геополітичного становища. Та й перші монети Рязані – це ті ж джучидські дирхеми-таньга із карбованими буквами руського алфавіту. Перші монети в Нижньому Новгороді й Рязані були відкарбовані у 80 – 90 рр. XIV ст. Деяно пізніше розпочалося карбування монет у Твері, Новгороді Великому, Пскові.

У практиці монетного карбування того часу не було нічого схожого із античною Грецею, коли багато держав карбували монети практично одного типу. Борючися за гегемонію в об'єднанні руських земель, князі карбували монети, які різко відрізнялися за зовнішнім виглядом і мали вигідність суперниць із грошовим обігом.

За князювання Івана III (1462 – 1505) практично завершується збирання земель Північно-Східної Русі у єдину централізовану державу. Самостійне карбування монет припиняє Новгород Великий і деякі інші центри. Відмирає система відкупу монетного карбування і більш менш постійно починає функціонувати Московський монетний двір.

Цікаво, що на окремих монетах, які карбувалися в той час, коли ні про який монголо-татарський вплив і мови не могло бути, знаходимо легенду татарською мовою: «Это денга московская. Ибан». Утвердження денги як основної одиниці грошового обігу і остаточне повалення монголо-татарського іга призвело до встановлення чисто московського оформлення монет. Цікава монета Івана III, в легенді якої він називає себе «господарем всея Руси».

Денга Івана III з татарською легендою
кінець XV ст.

Тут відображеній процес завершення об'єднання земель Північно-Східної Русі навколо Москви. На монетах дедалі частіше зображують вершників з повним спорядженням, піших воїнів, сцени соколиного полювання тощо. На монетах початковими літерами подавалося місце їх карбування, наприклад, «Т. Ф.» – Твер, «П» – Псков і т.п.

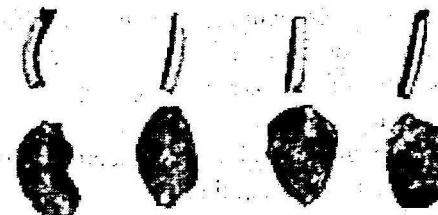
За Василія III (1505 – 1533) відбувається дальша централізація монетного виробництва. Припиняє самостійне карбування монет Псков. За типом монети Василія схожі на грошові знаки його батька. У їхніх легендах подаються лише титули – «господарь всея Руси», без позначення імені князя. Уже сам титул робить присутність на монетах князівського імені не обов'язковим.

Метрологія монет того часу вивчена вкрай слабо. Остаточно не встановлена монетна стопа, а отже й вагова норма ранніх монет Дмитра Донського. Одні дослідники вважають їхньою ваговою нормою 0,92 г, інші – 0,98 г. Була версія, що в основі монетної стопи Великого князівства Московського лежав напівзливок в 102, 378 г, з нього карбували 100 монет вагою 1,02 г кожна. Дискусійним є питання про те, яким був первинно рубль: 100-чи 200-«денежним». Очевидно, в XV ст. сформувалися дві грошово-лічильні системи: **московська і новгородська**.

Саме в цей час з'явилася нова лічильна одиниця – алтин, етимологію терміну пов'язують із татарським «алти» – шість. Перше спільне застосування денги і алтина фіксує договірна грамота Дмитра Донського з рязанським великим князем Олегом Івановичем (1381 – 1382). Алтин відповідав 6 деням, хоча окремі дослідники висловили припущення, що першопочатково він становив 3 денги.

Наприкінці XIV ст. із відновленням карбування руських монет виникла й своєрідна техніка монетного виробництва, яка залишалася незмінною аж до петровських часів. Замість розковування срібла у листи і вирубування монетних кружал, його витягували в дріт, який рубали на рівні відрізки потрібної ваги. Після плющення цих циліндрів у карбування йшли овальні пластини неправильної форми. Така техніка монетного карбування позбавляла від необхідності додаткової обробки відходів та забезпечувала належну вагу монет. Монета мала вигляд овальної луски і була завбільшки, як ніготь дорослої людини.

Таким чином, у ході формування Московської централізованої держави викристалізувалася й оригінальна монетна система, котра мала свої специфічні характеристики.

Заготовки срібного дроту і пластин для карбування монет (до і після плющення)

Цікавою і багато в чому загадковою сторінкою історії грошового обігу є так званий безмонетний період, що був швидше за все детермінований політичною роздробленістю і тривав понад два з половиною століття. Ще й досі в нумізматичній науці відсутня єдина думка щодо форм грошового обігу та видів його суб'єктів на тому відтинку історичного часу. Пожвавлення господарського життя спричинило відновлення монетної емісії спочатку на українських землях, а пізніше й у Північно-Східній Русі. Перебування східнослов'янських земель під владою Золотої Орди, Литви та Польщі викликало велику стратегість монетного обігу, визначальний вплив чужоземних держав на формування місцевого грошового господарства. На українських теренах найпоширенішими в обігу були працькі гроші, а також польські й литовські напівгроши, монети львівської та київської емісій. У Північно-Східній Русі поряд з татарськими дирхемами-таньга з останньою третини XIV ст. поширюються й місцеві монети (денга, полушка) та поступово утверджується лічильне поняття – рубль.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Висловіть власне судження з приводу наукової дискусії щодо причин і характеру безмонетного періоду.
2. Обґрунтуйте хронологічні межі безмонетного періоду.
3. Які платіжні засоби використовувалися у безмонетний період?
4. Розкрийте роль працьких грошей у монетному обігу XIV – XV ст. на українських землях.

- За яких історичних обставин, де і коли в Україні відновилося власне монетне виробництво?
- Складіть порівняльну характеристику «руських» і «львівських» напівгрошів.
- Під впливом яких чинників і коли відновилося власне карбування монет у Північно-Східній Русі?
- Поясніть етимологію терміну «рубль».
- Охарактеризуйте особливості техніки монетного карбування в Східній Європі XIV – XV ст.
- Поясніть значення номіналів: денга, напівгріш, альтин.

§5. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ І МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У XVI – XVII СТ.

**Грошова реформа
1534 – 1535 рр. у**

Московії та її

значення

XVI ст. відбулися важливі зміни в монетному обігу Московської держави, які надовго визначили його характерні риси. За правління великого князя Василія III на початку 30-х р. XVI ст. грошове господарство вразила глибока криза, що виразилася в масовому обрізанні монет і суттєвому зменшенні їхньої ваги. У монетній системі спостерігалася велика строкатість. Необхідно було якнайшвидше здолати цю кризу, забезпечити уніфікацію грошової системи і в такий спосіб створити належні фінансово-економічні основи для завершення процесу формування централізованої держави. Уже за Василія III були проведені окремі перетворення в грошовій сфері з метою її впорядкування. Однак на думку І.Г. Спаського і А.С. Мельникової ці завдання були реалізовані завдяки грошовій реформі 1534 – 1535 рр.* Її було проведено московським урядом у період неповноліття Івана IV і вона відома в науковій літературі як реформа Олени Глинської, за іменем матері малолітнього правителя, яка здійснювала регентство.

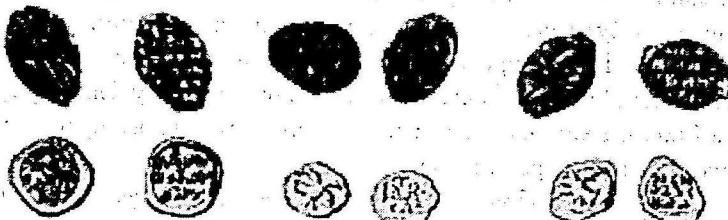
За реформою 1534 – 1535 рр. на основі двох місцевих систем – **московської і новгородської** було започатковано створення єдиної **загальнодержавної** грошової системи. Тоді розпочалося карбування нової загальноросійської монети – срібної **копійки**, основою якої стала денга-новгородка. Ця монета була удвічі важ-

* Деякі сучасні вчені не погоджуються з таким підходом. Зокрема, В. Семенов твердить, що в 1530-х рр. було проведено дві монетні реформи, які однак не привели до створення загальнодержавної грошової системи. Її уніфікація за цією науковою версією, відбулася вже за правління Федора Івановича у 1593 – 1595 рр.

чою від карбованої в Москві денги і, оскільки на лицевому боці зображувався вершник зі списом, її спочатку називали «копейной денгою», а згодом за нею закріпилась скорочена назва – «копейка» (копійка). Московську ж денгу називали «шабляницею», оскільки її аверс мав зображення вершника із шаблею. Зворотний бік копійки того часу спочатку містив легенду «Князь великий гдърь всея Руси». Як бачимо, імені великого князя на монеті тоді не зазначалося.

Тільки після того, як Іван IV почав правити самостійно, його ім'я, нарешті, з'явилось на монетах: «Князь Великий Иван всея Руси». Після коронації 1547 р. Іван став іменуватись на монетах царем. На реверсах тогочасних копійок читаемо: «Царь и великий князь Иван всея Руси». Легенди монет різняться кількістю рядків, типом букв, характером скорочень.

Копійка мала стабільну вагу – 0,68 г, вона не змінювалася упродовж майже ста років. Окрім копійки ѹ денги карбувалися також монети в 1/4 копійки – полушки (напівденги), їхня вага становила 0,17 г. На цій крихітній срібній монетці зображувався птах. Карбування мідних пул припинили. Отже, в обігу залишилися лише дрібні срібні монети: копійки та їхні фракції.

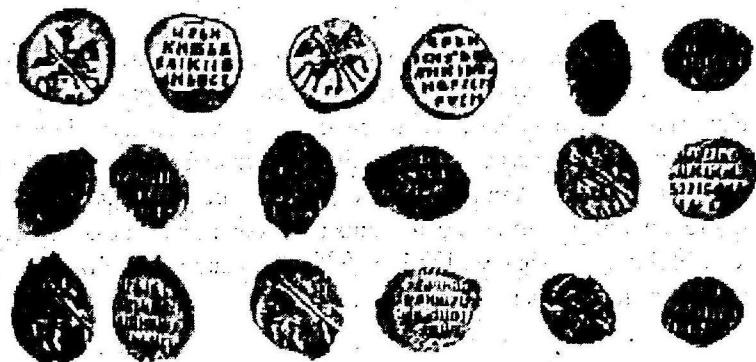
Копійки, денги і полушки, срібло, 1534 – 1547 рр.

Нова уніфікована лічильна система встановлювала стабільне співвідношення грошових одиниць. У лічильному рублі було 100 копійок-новгородок, 200 денег-шабляниць і 400 полушок (четверєць). Протягом XVI ст. поступово ліквідувалися пережитки місцевого грошового рахунку. Новгород з часом відмовляється від рахунку на 216 денег у рублі ѹ починає звикати до московського рахунку на денгу, алтин і 200-денговий рубль. Як бачимо, реформа О. Глинської запроваджувала децимальну лічильну си-

стему. Московська торгова практика того часу вже усвідомила десяткову структуру лічильного рубля і вона була сформульована у «Торговій книзі» – тогочасній московській інструкції для торгових людей. Лише застосування старого «алтінного» рахунку дещо приглушувало струнку десяткову структуру лічильного рубля.

Копійки-новгородки та їхні фракції карбувалися на всіх монетних дворах – у Москві, Новгороді, Пскові. Місце карбування, як правило, позначалося на монетах однією чи двома буквами: М, Мо, Н, Но, Пс. На московських монетах Івана Грозного вміщуються інші буквені позначення, ймовірно, знаки майстрів.

Для грошової системи за реформою О. Глинської був характерний срібний монометалізм. Срібна копійка служила базовою монетною одиницею, а часто і єдиною обіговою монетою аж до реформи Петра I, в той час як карбування інших номіналів здійснювалося з великими переварами. Тип копійки до початку XVIII ст. загалом майже не змінився. Щоправда, деякі зміни в монетні типи було внесено за Федора Івановича: у легендах з'являється ім'я та по батькові царя, інколи слов'янськими літерами позначається дата карбування, наприклад, «РД» (104) – 7104 рік за існуючим

Московські дротові копійки і денги другої пол. XVI ст. – поч. XVII ст.

тоді літочисленням (1596). Незмінною залишилася й техніка карбування: як і до реформи випускалися маленькі дротові монетки з нерівними краями.

Для створення сировинної бази монетного карбування в Москвію імпортували срібні зливки, а також надходила значна кількість західноєвропейських монет – «ефимок». Ефимок – це російська назва таліра, великої срібної грошової одиниці Західної Європи. Назва монети «ефимок» походить від Ioachimsthaler Münze – перших талірів, карбованих у м. Йоахімсталі. У Москвії взяли за основу не другу, а першу половину слова і назвали талір «ефимком». Оскільки в Московській державі виключався обіг будь-якої іноземної монети, то єфимки-таліри, перетнувши кордон, ставали просто срібною сировиною для місцевого монетокарбування.

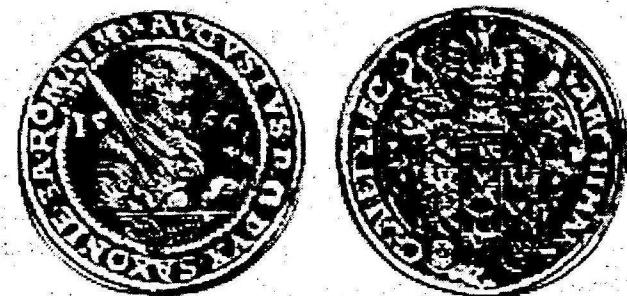
Гульденріш (Йоахімстальєр), срібло, 1518 – 1525 рр.

Розпочавши уніфікацію грошової системи, реформа О. Глинської позитивно вплинула на розвиток товарно-грошових відносин у Московії XVI ст. Проте реформа мала й вразливі місця, головним із яких була відсутність великої платіжної одиниці й дрібної розмінної монети. Адже при всіх своїх перевагах копійка була занадто дрібною монетою для великих платежів і завеликою для маліх. У цілому ж реформа 1534 – 1535 рр. залишила помітний слід у формуванні російської монетної системи.

Грошовий обіг на українських землях у XVI – перший пол. XVII ст.

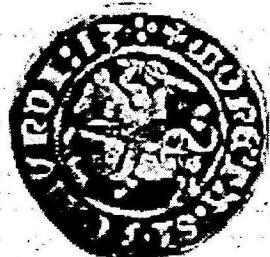
Суттєвих змін зазнав монетний обіг на території України в XVI ст. Набір монет, яким обслуговувався український ринок, став дещо іншим. Деякий час в обігу ще залишалися в незначних кількостях празькі гроши наступників Вацлава IV, проте вони незабаром зникли. У товарно-грошових відносинах того часу вже не брали участі візантійські, джучидські монети та монети місцевого карбування. До Люблинської унії в Галичині, на Волині та, частково, на Поділлі в грошовому обігу переважали литовські й польські денарії, напівгроши та грошові монети, зустрічалися прусські й сілезькі (свідницькі) гроці. Що стосується свідницьких напівгрошей Людовіка II (Свідниця або Швайдница – місто в Сілезії), то за типами вони були схожі на тогочасні польські, але мали менший вміст срібла.

На українських землях, що входили до складу Великого князів-

Таляр, срібло, Саксонія, 1566 р.

ства Литовського, в обігу повністю панували литовські монети, переважно напівгроши, польські ж монети проникали на Наддніпрянщину в мізерних кількостях. Литовські монети карбувалися у Вільній Тікоцині, на них зображувався герб «Погонь». З 1518 р. у Богемії розпочалося карбування таліра і ця основна та надзвичайно популярна грошова одиниця Європи поступово поширюється й на східнослов'янські землі. Перші відомі в Україні знахідки таліра датуються останнім десятиріччям XVI ст. Його курс був досить стійким і становив на українських землях 90 грошів. У XVI ст. основними лічильними одиницями стали кола (75 польських грошів) в Галичині

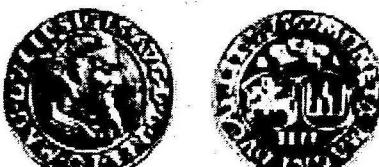

Напівгрош, срібло, Велике князівство Литовське і Руське,
1513 р. (зб.)

та рубль – на литовських землях. У 1528 р. було налагоджено випуск польських золотих дукатів.

Після Любленської унії 1569 р. і утворення Речі Посполитої на всіх українських землях інтенсивно поширюються польські монети, які поступово витісняють литовські. Відтоді переважна більшість українських земель надовго потрапила у сферу польського монетного обігу.

У XVI ст. монетні двори Європи викидають на ринок велику кількість монет різноманітних номіналів, вони проникають і на територію України. Хоча переважали польські монети, але населення вживало у торговельних операціях також угорські, сілезькі, бранденбурзькі, прусські та інші монети.

Чворак литовський, срібло,
1569 р.

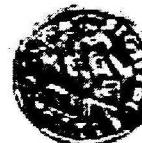
За Сигізмунда II Августа (1548 – 1572) в обіг вводилися найменші номінали – оболи, вони становили 1/2 денаря.

Входження значної частини Лівобережної України в 1503 – 1618 рр. до складу Московської держави зумовлювало появу й використання на цій території московських монет. В обігу знаходилися денга і полушка, грошові ж одиниці від рубля до алтина були лише лічильними поняттями. При цьому встановлювалося таке співвідношення: рубль дорівнював 100 коп.; полтина – 50 коп.; напівполтина – 25 коп.; гривня – 10 коп.; альтин – 3 коп.; копійка – 2 денгами; денга – 2 полушкам.

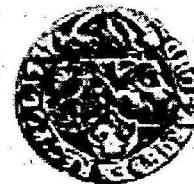
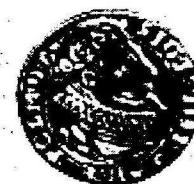
У 1578 – 1580 рр. за короля Стефана Баторія була проведена грошова реформа, в результаті якої сформувалась практично єдина монетна система для Речі Посполитої. Відтоді польські й литовські монети карбувалися за однаковою стопою, хоча зовнішнім оформленням дещо різнились між собою. Випуск напівгроша, який досі був основною обіговою монетою, поступово припинився, його місце зайняв новий, білонний номінал (низької проби) – солід (шеляг) як польського, так і литовського карбування. З обігу остаточно зникли денарії, розпочалося масове карбування грошей, три- і шестигрошовиків. Великого поширення набули ризыкі соліди й тригрошовники. У результаті названої грошової реформи була створена уніфікована монетна система Речі Посполитої.

Значне збільшення монетного виробництва спостерігається за наступника Стефана Баторія – Сигізмунда III Вази (1587 – 1632). Польські монети того періоду зустрічаються у скарбах на території майже всієї України. Карбування монет у великих кількостях проходило на монетних дворах в Олькуші, Познані, Всхові, Бидгощі, Мальборгу, Любліні, Вільно, Торуні, Риєї. Поряд з названими вище номіналами тут масово випускалися півторагрошовики, які були найбільш поширеними саме на українських землях. Більші номінали – орт (1/4 талляра), талляр і золотий дукат карбувалися в менших кількостях. У 1627 р. польський уряд заборонив карбувати дрібні монети, а відтак деякий час випускалися лише талари (90 грошей), напівталари і дукати (180 грошей).

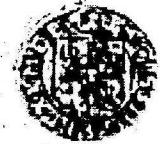
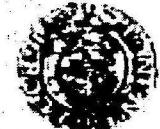
Ще за часів Сигізмунда I в 1526 – 1528 рр.

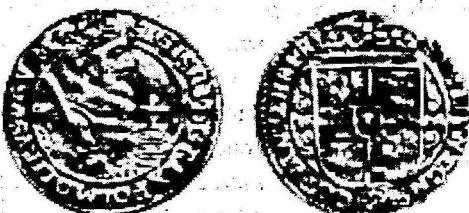
Троjak коронний, срібло,
1591 р.

Шостак коронний,
срібло, 1627 р.

Півторак,
срібло,
1618 р.

Орт коронний, срібло, 1622 р.

у Польщі була введена золотова грошова система. Вираження такого номіналу тоді ще не було і злот (польськ. złoty) залишався грошово-лічильною одиницею. Тогочасна лічильна система мала такий вигляд: злот польський = 5 шостакам = 10 троякам = 15 півторакам = 30 грошам = 60 напівгрошам = 90 шелягам (солідам) = 180 тернарам = 540 денарам.

Реальною срібною монетою злотий став 1564 року у вигляді «півкопки» з цифрою XXX (грошів).

За Сигізмунда III у 1620 – 1622 рр. карбувалися так звані «легкі таляри» (12,5 г чистого золота) номіналом 30 грошів, які відповідали злотому. В Україні злотий як одиницю для лічби грошей називали золотим, причому на «золоті» лічили не лише польські, але й західноєвропейські та московські монети. В обігу знаходилися і т.з. «великі» або «імперські» таляри, які містили 25,5 г чистого срібла.

Великий обсяг продукції монетних дворів та постійне надходження дрібних зарубіжних, часто гірших за якістю, монет викликали хаос у грошовому господарстві Речі Посполитої вже на кінець першої третини XVII ст. Популярним явищем стало псування польських і литовських монет, що привело до їхнього знецінення. У зв'яз-

Талір, срібло,
Сигізмунд III, 1628 р.

ку з урядовою забороною карбувати дрібні монети, для обігу випускалися лише великі грошові номінали. Цим було відкрито дорогу до ще більшого припливу дрібних неповноцінних монет зарубіжного виробництва.

За Владислава IV (1632 – 1648) спостерігається різке скорочення продукції монетних дворів і значне обмеження грошового асортименту. Тоді карбувалися винятково дукати, таляри і напівталяри. Помітної обігової ролі на українських ринках ці грошові одиниці не мали, вони зрідка зустрічаються лише в скарбах Галичини та Волині.

Напередодні Української національно-визвольної революції XVII ст. грошове господарство Речі Посполитої поступово сповзalo до глибокої фінансової кризи і це викликало адекватні процеси на українському товарно-грошовому ринку.

З XVI ст. у грошовому обігу на території України з'являються турецькі монети – срібні акче, золоті алтуни і мідні мангири. Характерною особливістю їхніх монетних типів стала наявність тутри – складної монограмми з літер імені й титулу султана. Основний ареал турецьких монет на українських землях – Крим і степові райони.

На Запоріжжі козаки користувалися тими ж монетами, які були обіговими на інших територіях України. Сюди потрапляли також і високопробні турецькі й татарські номінали.

Як бачимо, грошове господарство України XVI – першої пол. XVII ст. було досить строкатим. На відміну від Московії на теренах Речі Посполитої легітимним був і обіг чужоземних, переважно західноєвропейських монет. Провідне ж місце у товарно-грошових відносинах займали польські монети.

Спроби змін московської монетної системи

на початку XVII ст.

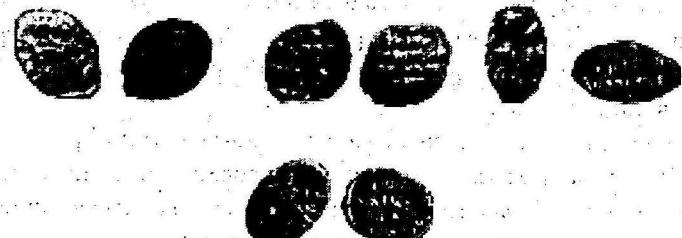
На початку XVII ст. польські інтервенти та їхній ставленник

Лжедмитрій I зробили спробу внести зміни в московську грошову систему.

Самозванець випустив першу велику московську монету – талір, названий пізніше рублем Лжедмитрія. На цій об'ємній срібній монеті зображувався його портрет і двоголовий орел. Проте у зв'язку з війною та фінан-

совою розрухою спроба ввести в обіг велику монету успіху не мала. На копійках подавалися імена самозванця (Дмитрій Іванович) та польського претендента на російський престол королевича Владислава (Владислав Жигімойлович).

Василій Шуйський у 1610 р. спробував карбувати золоту обігову монету, що було на той час значною новацією. Адже досі дуже

Московські монети поч. XVII ст.

рідкі золоті монети, відкарбовані у XV – XVI ст., використовувалися винятково як нагороди або для царських вінчань і в обіг не потрапляли.

За В. Шуйського в обігу з'явилися золоті копійки і денги того ж типу і ваги, що й срібні, але вдесятеро від них дорожчі. Отож, перший гравенник і перший п'ятак були золотими монетами. Завдяки цим починанням іноземні золоті дукати (угорські червінці) могли потрапити на московський ринок, оскільки кожний з них важив 3,4 г і відповідав 5-копійковим монетам.

Проте часу для здійснення цих важливих перетворень у мо-

Копійка і денга В. Шуйського,
золото, 1610 р.

нетній справі в Шуйського майже не виявилося, адже через декілька тижнів після розіслання указу про випуск нових монет він був скинутий з престолу.

Золоте карбування деякий час здійснювали польські інтервенти, вони використали для цього церковні й двірцеві скарби. Про-

Копійка, карбована поляками, золото, 1610 р.

те після їх вигнання із Москви випуск золотих грошей було остаточно припинено.

Господарювання польських інтервентів у Москві і шведських у Новгороді, масові народні заворушення, господарська розруха – все це сприяло розладненню фінансової системи Московії. Карбування монет поляками здійснювалося спочатку за стопою в 3, 6 рублів, а з 1611 року відбувся перехід на 4-рублеву стопу. Вага копійки становила 0,47-0,48 г.

Доволі цікавою сторінкою історії грошового обігу стало карбування монет урядом Народного ополчення, яке здійснювалося на монетному дворі м. Ярославля у 1611 – 1613 рр. Копійки карбувалися за зниженою монетною стопою, що, зрозуміло, було вимушеним заходом. Монета випускалася від імені останнього законного з точки зору керівників ополчення, царя Федора Івановича. Місце виробництва цих монет позначалося літерами ЯР з виносним С (Ярославль).

Таку ж вагову норму і монетну стопу копійки (0,48 г або 400 коп. із гривенки срібла) прийняв і уряд першого царя нової династії Михайла Федоровича (1613 – 1645). Лекговагові монети поступово витіснили з обігу копійки доби Івана Грозного та його наступників. Вага копійки знижувалася і досягала в 30-х рр. XVII ст. 0,45 г.

За царювання Михайла Федоровича відновлюється карбування полушишки вагою 0,11 – 0,14 г. Тоді ж припиняється випуск монет на грошових дворах Пскова й Новгорода. Це яскраво відобразило тенденцію до максимальної централізації грошового виробництва і встановлення жорсткого контролю над ним.

Монетні штемпелі XVII ст.

У 20 – 30-х рр. XVII ст. у монетний обіг з півночі проникли «корелки» – датські монети короля Христіана IV, які зі згоди московського уряду карбувалися за типом російських копійок і мали забезпечувати торгівлю в Лапландії. Оскільки вони вироблялися зі срібла гіршої якості, то «корелки» засмічували грошовий обіг Московської держави і уряд пішов на їх примусове вилучення. Так, у 1620 р. у торгові міста був відправлений спеціальний царський указ, який під страхом смерті забороняв вести торгівлю на «воровські» гроши.

Як бачимо, незважаючи на певні спроби змін на поч. XVII ст., монетна система Московської держави в цілому зберегла свій попередній вигляд.

Проблема карбування У нумізматичній науці залишається дискусійним питання про карбування власних монет гетьманами Української козацької держави XVII ст. Живава дискусія серед українських учених навколо цієї проблеми почалася ще в 20-х р. минулого століття. Гіпотезу про появу власне українських монет в період Національно-визвольної революції середини XVII ст. висунув 1923 р. вчений-економіст М. Слабченко, його підтримали відомі дослідники І. Крип'якевич та І. Борщак. Інші науковці, зокрема В. Шугаєвський та М. Петровський, вважали подібну версію недостатньо аргументованою.

Дійсно, гіпотеза М. Слабченка спиралася фактично на одне джерело: донесення московського посла, дяка Г. Кунакова цареві Олексію Михайловичу. В цьому документі, зокрема, говорилося: «А в Чигирине учинил Богдан Хмельницкий мынзу и делает деньги, а на тех новых деньгах на одной стороне меч, а на другой его, Богданово, имя». При цьому Г. Кунаков послуговувався лише розповідями, бо на власні очі не бачив ні монетного двору, ні його продукції. Тому, з точки зору наукового джерелознавства та логіки, позиція Слабченка видавалася дуже вразливою.

Проте згодом з'ясувалося, що є й інші історичні джерела, які засвідчують факт карбування монет Б. Хмельницьким. Так, у головному архіві давніх актів Варшави знайдено листа подільського

воєводи Станіслава Потоцького королю Речі Посполитої Яну Казиміру, який датований 29 жовтня 1652 р. У ньому воєвода скаржиться на свавілля гетьмана, котрий зазіхає на монетну регалію короля й карбує власні гроши. Ця подія мала певний резонанс і в Європі: 21 грудня 1652 р. паризька «Gazette de Franse» писала буквально таке: «Козацький гетьман почав карбувати в Україні монету на свій лад, чим викликав протест польського короля».

Отже, на сьогодні наука має вже свідчення трьох документів, які походять з різних територій і, на перший погляд, є незалежними один від одного, на користь того, що Хмельницький карбував монети від свого імені.

Не залишається ніяких сумнівів і щодо економічних та політических мотивів власної монетної емісії. Адже вітчизняне монетокарбування відкрило б перед гетьманом можливість регулювати грошовий обіг в Україні, впорядкувати грошове господарство, стабілізувати ціни й податки, одним словом, створити певне фінансове підґрунтя економічній самостійності. Хмельницький, вочевидь, керувався й політичними мотивами: прагненням зміцнити гетьманську владу, а також декларувати молоду козацьку державу на європейських просторах.

Проте попри наявність переконливих документальних джерел і аргументів історичної логіки факт карбування монет у гетьманській резиденції в Чигирині чи ще десь залишається все-таки науковим припущенням. Адже нумізматика базується переважно на матеріальних знахідках, а досі не знайдено у скарбах України жодної монети, яку б можна було, бодай гіпотетично, приписати Богдану Хмельницькому.

Отже, ця вкрай важлива проблема вітчизняної і світової нумізматики залишається ще не до кінця вивченого. Можливо, подальші дослідження нумізматичного матеріалу і майбутні знахідки підтверджуть достовірність карбування власних монет фундатором Української козацької держави.

Українські дослідники віднайшли свідчення про наміри монетної регалії наступником Хмельницького, гетьманом Іваном Виговським. Дійсно, за Гадяцьким договором з Річчю Посполитою 1658 р. гетьман отримував на Правобережжі право «волно

ковати козацьку монету на зарплату тільки козацькому війську» (літопис Величка). Проте цей проект не було реалізовано в силу відсутності необхідних економічних та політичних умов.

Історичні джерела відображають і ще один цікавий факт – карбування монет гетьманом Петром Дорошенком. За його гетьманування в с. Лисянці (сучасна Черкащина) було створено монетарню, в якій працював майстер Янко Гранковський. Він мав небиякий досвід роботи, здобутий на Львівському монетному дворі, і в Лисянці займався підробкою тогочасних польських монет: півтораків, шелягів (солідів) і шостаків. По суті, Гранковський був фальшивомонетником, але не самодіяльним, бо карбував підробні монети з дозволу та для вигоди гетьмана Дорошенка. На думку М.Ф. Котляра, Дорошенкову фальшиву монету карбували на Лисянській монетарні у 1669 – 1673 рр.

Зрозуміло, що ці монети аж ніяк не можна вважати українськими, бо фактично вони були фальшивими польськими. До того ж, виявити монети лисянського карбування серед величезного монетного масиву другої половини XVII ст. є надзвичайно складним завданням.

Проблема карбування монет фундаторами української державності XVII ст. залишається «білою плямою» відчизняної історії, тому потребує активізації нумізматичного пошуку та відповідного наукового аналізу.

Монетна реформа
У середині XVII ст. урядом царя
1654–1663 рр. у
Олексія Михайловича (1645 – 1676)
Московській
державі та її
наслідки

У середині XVII ст. урядом царя Олексія Михайловича (1645 – 1676) була проведена помітна за масштабами, але вкрай невдала й тяжка за наслідками грошова реформа. Вона була зумовлена дальшим розвитком товарно-грошових відносин і формуванням всеросійського ринку. У цьому зв'язку наявність в обігу лише одного номіналу – срібної копійки, вкрай незручної при великих платежах і все ще дорогої для забезпечення щоденних дрібних ринкових зв'язків – породжувала цілу низку проблем. Виникла нагальна необхідність уведення в обіг великих номіналів срібних монет, а з іншого боку – розмін-

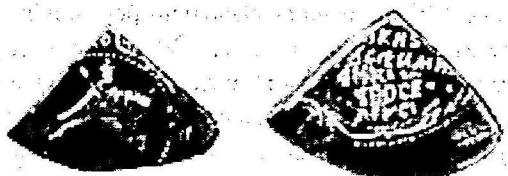
них. До того ж, Национально-визвольна революція в Україні і приєднання її лівобережної частини до Московської держави робило невідкладним завданням приведення української грошової системи у відповідність із загальноросійською шляхом її уніфікації й очищення від чужоземних монет. Задумана Олексієм Михайловичем реформа мала також сприяти зміцненню основ самодержавства.

В історичній літературі упродовж довгого часу початок реформи помилково відносили до 1656 р. Завдяки новітнім дослідженням вчених-нумізматів, насамперед І.Г. Спаського, встановлена істинна дата початкового етапу реформи – 1654 р., вона підтверджується як письмовими джерелами, так і нумізматичним матеріалом.

За реформою Олексія Михайловича, насамперед вводилася нова велика платіжна одиниця – срібний рубль, який згідно з законом дорівнював 100 копійкам. Його вага становила 28 г, що відповідало ефімку – західноєвропейському таляру, за вартістю майже наполовину меншому від московського лічильного рубля. Срібні рублі карбувалися на ефімках-талярах, з яких попередньо стиралися зображення. На одному боці рублевиків викарбовувалося традиційне зображення царя, що скаче на коні і тримає в правій руці скіпетр, на іншому – двоголового орла під короною. Колова легенда містить нову титулатуру царя: «Божисю милосітю великий государь, царь и великий князь Алексей Михайлович всея Великия и Малая России». Подана її дата карбування: «Лето 7162» та номінал «Рубль».

Рубль Олексія Михайловича, срібло, 1654 р.

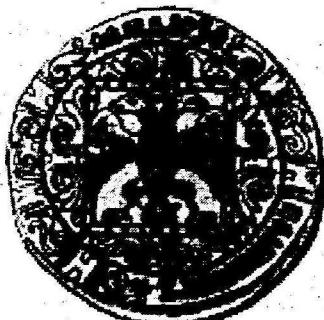
Напівполтина, срібло, 1654 р.

Випуск монет великих номіналів вимагав переходу від ручного до машинного карбування, що стало непереборною трудністю. Для карбування рублів був відкритий спеціальний монетний двір, який називався Новим Московським Англійським грошовим двором. Спеціальні верстати для карбування нових монет – так звані «моловоті снаряди» – часто ламалися, монетні штемпелі зношувалися, гостро відчувалася нестача кваліфікованих майстрів. Тому вже на початку 1655 р. карбування рублевиків довелося припинити. Їх було відкарбовано зовсім небагато: сьогодні відомо лише трохи більше 50 екземплярів.

На розрубаних на 4 частини таллярах (кутниках) карбувалися напівполтини. Отже, в обіг вводилися по суті неповноцінні номінали – рубль, що фактично дорівнював 64 копійкам (лічильний рубль старими копійками важив близько 45 г) і напівполтина, яка відповідала 16 копійкам при номіналі 25 копійок.

Поряд зі срібними монетами карбувалися мідні номіналом у половину, вони за типом майже не відрізнялися від рублевиків. В обігу з'явилися й мідні монети менших номіналів. При цьому з пуда міді вирішено було карбувати величезну кількість монет – на 400 рублів.

Однією з найуразливіших сторін реформи Олексія Михайловича було збереження старої монетної системи, адже срібні дротові копійки залишилися в обігу і їхне карбування не припинялося. Це вносило значний безлад у грошово-лічильну систему.

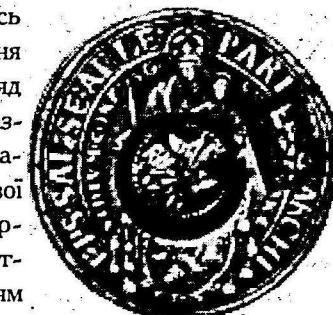

Полтина, мідь, 1654 р.

Зберігши роль законного платіжного засобу за старими копійками, уряд увів в установлену ним рівність рубля міддю і нового срібного рубля (28 г) ще й третій елемент – рубль старими копійками (45 г). Це згодом призвело до негативних наслідків.

Уже в ході реформи, переконавшись у неможливості налагодити карбування власної великої платіжної одиниці, уряд випустив у обіг так звані «ефимки з ознакою». Це були західноєвропейські талляри, які мали для надання їм обігової законності два московських надкарбування: одне у вигляді звичайного круглого штемпеля копійки із зображенням традиційного вершника, інше – прямо-кутне тавро із датою «1655», яка подана арабськими цифрами і з європейським літочисленням. Серед «ефимок з ознакою» зустрічаються талляри Польщі, Швеції, Данії, Норвегії, Швейцарії, Німеччини та ін.

Надкарбування таллярів здійснювалося впродовж 1655 р. і, можливо, на початку наступного року. Протягом цього часу надкарбування-«ознаку» отримали до 1 млн. таллярів.

«Ефимок з ознакою», срібло, 1655 р.

«Ефимок з ознакою» на польському таллярі Яна Казимира, срібло, середина XVII ст.

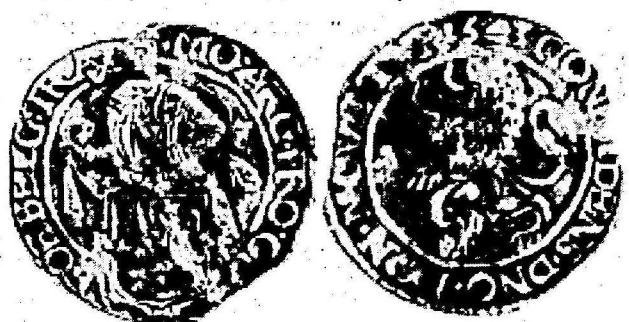
До певної міри «ефимки з ознакою» компенсували на деякий час відсутність у московській обігу великої срібної монети і водночас тим проклали шлях нелегальному проникненню на московський ринок звичайних, нетаврованих таллярів, які дістали називу «старелі». Один

із найпоширеніших видів таліра – левок (із зображенням лева) відзначався вкрай низькою пробою срібла. Звідси пішла назва «левкового срібла», що вказувала на срібло низької проби.

У 1659 р. обіг «ефимок із ознакою», а також рублів і напівполтин був заборонений. Утім, у грошовому обігу України вони збереглися до XVIII ст. Нині відомо понад 1700 екземплярів цих монет, більшість яких виявлено у монетних скарбах України та Білорусії.

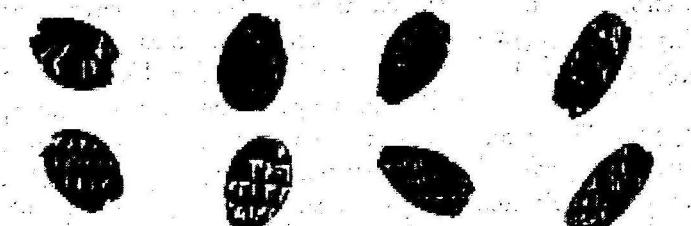
З 1655 р. розпочинається карбування мідних дротових копійок, які в ціні прирівнювалися до срібних, хоча за вартістю були в 100 разів дешевими. Вони випускалися у величезних кількостях відразу на декількох монетних дворах – у Москві, Новгороді, Пскові і Куконоїсі.

Мідні копійки поступово але постійно падали в ціні, обмін їх на срібло не проводився, а це підривало до них довіру народу. Строкастість номіналів, уведення в обіг неповноцінних мідних копійок, наявність двох різних курсів сріблата засилля іноземних монет відкривало широкі можливості для фінансових махінацій і, зрештою, поставило грошову сис-

Левковий талір, срібло, 1643 р.

тему Московії на межу цілковитого розвалу. Реформа боляче вдарила по становищу народних мас; як відзначає тогочасний документ «начала быть от тех медных денег на всякие товары дороговъ великая». Зокрема, ціни на продукти харчування зросли у 50 разів. Це спричинило велике народне повстання в Москві 1662 р., яке увійшло в історію як «мідний бунт». Побоюючись нових спалахів народного гніву, уряд змущений був наступного року повністю відновити дореформенну грошову систему, відмінивши мідні гроши.

Мідні копійки часів Олексія Михайловича, 1655 – 1662 рр.

Отже, реформа 1654 – 1663 рр. не виконала жодного із поставлених перед нею завдань і по суті закінчилася провалом. Поряд з цим реформа мала й деяке позитивне значення, оскільки вона остаточно ліквідувала старі правові норми вільного карбування монет. Монетне виробництво стало винятково державною справою.

А 1	Δ 11	Ѣ 60	Ҭ 300
В 2	Ѡ 12	Ѻ 70	Ѱ 400
Г 3	Ӗ 15	Ѱ 80	Ѳ 500
Д 4	ѿ. д.	Ҫ 90	Ӯ 600
Ӗ 5	Ҝ 20	Ѱ 100	Ѱ 700
Ҥ 6	Ҝа 21	Ѱда 101	Ѱ 800
Ӡ 7	ѿ. д.	Ѱда 111	Ѱ 900
Ҥ(Ҥ) 8	Ӆ 30	ѰҜа 121	Ѱ 1000
Ѳ 9	Ӆ 40	ѿ. д.	Ѱ 1001
Ҭ 10	Ҥ(Ҥ) 50	Ҫ 200	Ѱ 2000

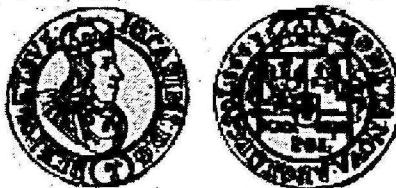
Слов'янська нумерація, що застосовувалась у датуванні
московських монет до початку XVIII ст.

**Грошове
господарство
України другої
пол. XVII ст.**

у великій кількості з'явилися двогрошові монети (*двоїки*). Гостра фінансова криза, викликана війною, закриття монетних дворів у Варшаві та Krakovі змусили польський уряд у березні 1656 р. відновити карбування монет на Львівській монетарні. Монетне виробництво продовжувалося тут до 1663 р.

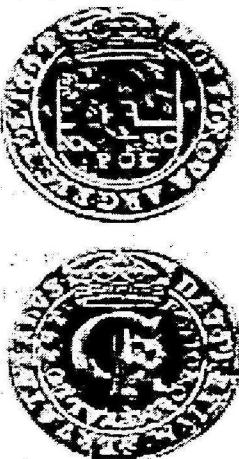
Для покриття державних боргів в умовах вичерпання економічних ресурсів королівський уряд вдався до карбування по суті неповноцінних кредитних грошей: мідних шелягів (*боратинок*) і напівсрібних золотових монет (*тимфів*) на загальну суму близько 20 млн. злотих.

Назва тимфа (*тинфа*) походить від *Тимф, срібло, 1664 р.* прізвища автора проекту цієї монети – тодішнього орендаря монетних дворів у Польщі Андрія Тимфа. Ця золота монета важила 6,72 г і містила дуже багато лігатури (вміст срібла – лише 3,36 г). Реальна вартість тимфа ледь дорівнювала 12 грошам. Карбували її монету у Львові, Бидгощі і, можливо, в Krakovі.

Тимф, срібло, 1664 р.

У 1659 – 1666 рр. карбувалися легкі мідні шеляги за проектом тодішнього монетного підприємця Т. Боратині (звідси й народна назва цих монет – «*боратинки*»). Боратинки карбувались у м. Уяздові (біля Варшави), Krakovі, Бресті, Каунасі і мали вагу всього 1,35 г. Випускалися два види цих монет: коронні й литовські, що різнились зображеннями і легендами на реверсах (на польських – одноголовий орел, на литовських – герб «Погонь»).

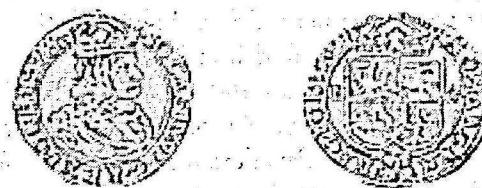
Боратинка, мідь, 1660 р.

Занепад грошового господарства Речі Посполитої, виснаженої довготривалими війнами, особливо поглибився за часів Яна Казимира (1648 – 1668). У 1650 – 1654 рр. на українському грошовому рин-

ку тимфи й боратинки мали примусовий курс, через їхню неповноцінність населення приймало ці монети неохоче. Так звана «*moneta bona*» (монета добра – повноцінні польські й зарубіжні номінали) майже повністю витіснялася монетою обіговою («*moneta circuſis*»), репрезентантами якої були по суті кредитні гроши – тимфи і боратинки. Ці монети масово зустрічаються в скарбах Галичини і Волині, рідше – на Поділлі і Наддніпрянщині.

За короля Михайла Корибути (1669 – 1673) діяли лише міські монетні двори у Гданську, Торуні та Ельблонгу, іхня продукція була незначною. Не увінчалися успіхом і спроби Яна III Собеського (1674 – 1696) упорядкувати грошове господарство випуском три- і шести-грошовиків, ортів, талярів і дукатів. Панівними в обігу залишилися неповноцінні монети.

Окрім польсько-литовських протягом XVII ст. в грошовому обігу українських земель були широко розповсюджені й інші монети – бранденбурзькі й прусські драйпелькери, бранденбурзькі орти і прусські соліди, монети прибалтійських володінь Швеції – соліди, і, зрозуміло, західноєвропейські талари та дукати. Останні були повноцінними монетами і користувались великим попитом на українському ринку, проте ними володіли винятково заможні верстви населення.

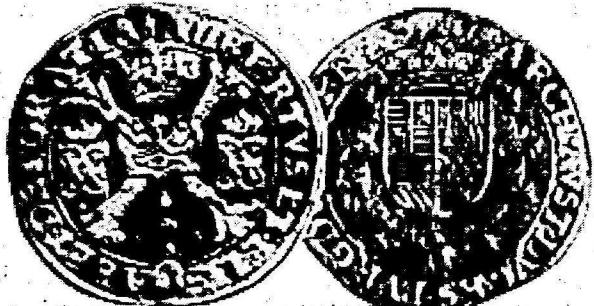

Польський орт, карбований у Львові, срібло, 1660 р.

Серед талярних монет основне місце займали левендальдери (левки) і ріксдальдери Голландської республіки, а також талари німецьких держав і міст. Зустрічаються також швейцарські талари й близькі до них за розміром і вагою флорини або гульдени. Обіговими були й золоті монети: нідерландські, німецькі, угорські та венеціанські дукати.

Від 1655 р. в грошовому обігу України довгий час брали участь західноєвропейські таляри, контрасиговані в Московії («ефимки з ознакою»). Після включення Лівобережної України до складу Московської держави (1654) тут поширюються срібні дротові копійки. Вони доходили навіть до галицьких ринків. Мідні ж московські монети зустрічаються лише на Ківщині.

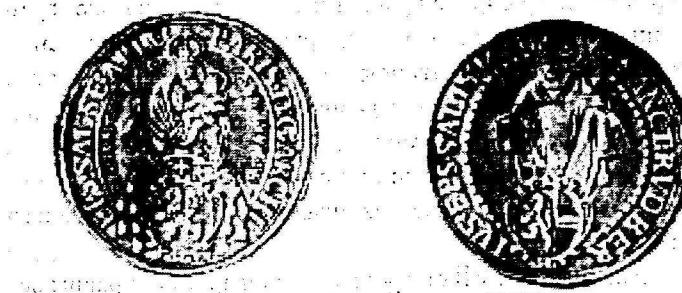
Про велику строкатість тодішнього грошового обігу в Україні свідчить, зокрема, скарб із с. Пекарі Канівського р-ну (Черка-

Талер, срібло, Нідерланди, XVII ст.

щина). Він містив у своєму складі 370 монет: ріксдальдери й левки Голландської Республіки, таляри Священної Римської імперії та «ефимки з ознакою». Однак найбільшу частку цього та інших тогочасних скарбів становлять таляри. М.Ф. Котляр з повними підставами на це назавв період другої пол. XVII – XVIII ст. «золотим віком» талярної монети в Україні. Значна кількість сучасних європейських монет – талярів у тогочасних українських скарбах переконливо підтверджує, що фінансовий ринок України впродовж декількох століть був нівід'ємною складовою частиною загальноєвропейської грошової системи.

Старі монетні запаси грошового обігу України другої половини XVII ст. швидко вичерпувалися. Крім скуповування й вивозу монети, її широко використовували як сировину українські ювеліри. У зв'язку з пожвавленням діяльності православної церкви, величезна кількість срібла осіла в православних храмах України для оздоблення ікон та виготовлення церковного посуду. Повноцінна монета насамперед ішла в скарбниці панських маєтків

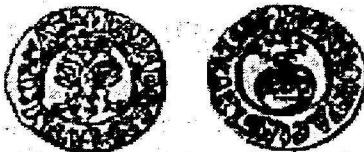

Зарайський талер, срібло, XVII ст.

та монастирів. В обігу залишилися середньо- і низькопробні монети, які дедалі більше псувалися, ставали непридатними і вкрай неохоче приймалися в платежі.

Досі нумізмати не дійшли єдиної думки щодо реального змісту таких вживаних в Україні грошових термінів, як орлянки, шаги, осьмаки, лядські. На думку М.Ф. Котляра орлянками могли називати гульдени або флорини, осьмаки на цих монетах зображувався орел. Осьмаками, можливо, називали польський гріш (8 польських грошей відповідали 6 литовським). Щодо «лядських», які вживаються у літописах Величка, то, мабуть, це епітет до терміну «осьмак». Шаг, швидше за все – це трояк, потрійний гріш.

З метою втягування Лівобережної України в загальнодержавний грошовий обіг, московський уряд наприкінці XVII ст. зробив несміливу спробу протиставити поширенню на цих територіях іноземних монет особливу грошову одиницю – так звані «севські чехи» («чехами» в Україні називали півтораки). Випуск «чехів» почали готовувати ще за Олексія Михайловича близько 1664 р. у Путівлі, але здійснити його вдалося лише за правління царівни Софії у 1686 р. Для випуску цієї особливої «обласної» монети у місті Севську (тепер Орловської області) був влаштований монетний двір (звідси й назва монет). Вирізанням монетних штемпелів займався вже згаданий Я.Гранковський, який раніше потрапив у полон до російських військ. «Севські чехи» при-

«Севський чех», срібло, 1686 р.

значалися лише для обігу в Україні. На лицевому боці монет було зображення двоголового орла під трьома коронами, легенда містила початкові букви латиною імен і титулів Івана і Петра Олексійовичів. На реверсі зазначалися дата та місце карбування монет. Севські чехи карбувалися недовго і їхня обігова роль на українському ринку була більш ніж скромною. Це були монети досить низької якості, що не викликали довіри в українського населення.

Отже, наприкінці XVII ст. грошове господарство України зберігало велику строкатість, в обігу поряд з польськими і московськими було чимало західноєвропейських монет. Загалом же воно переживало затяжну кризу.

На інкорпорованих до складу Речі Посполитої українських землях остаточно утвердилася польська монетна система. Місцеве грошове господарство відзначалося великою строкатістю: поряд з польськими в обігу перевували різноманітні західноєвропейські номінали. Суттєво впливала на грошові відносини України й Московія, зокрема, на східноукраїнських теренах, а з кінця XVII ст. на всьому Лівобережжі переважають саме московські монети. У монетарництві Московської держави спостерігаються цікаві явища та певні трансформації. Реформа О. Глинської започаткувала уніфікацію монетної господарства Московії, запровадивши базову грошову одиницю – копійку. Проте подальші спроби позитивних змін у монетній справі успіхом не увінчалися, а реформа часів Олексія Михайловича закінчилася провалом. Історичні джерела свідчать про наміри монетної регалії Б. Хмельницького та деяких його наступників, однак вони не були реалізовані. У цілому ж грошова сфера Речі Посполитої і Московії перевувала в стані перманентної кризи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте необхідність змін монетної системи Московської держави в другій третині XVI ст.

2. З'ясуйте основні риси та розкрijте історичне значення грошової реформи 1534 – 1535 рр.
3. Поясність етимологію термінів «копійка», «ефимок».
4. Проаналізуйте розвиток грошового господарства на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.
5. У чому полягали спроби змін грошової системи Московії на початку XVII ст.?
6. Доведіть, що грошова реформа 1654 – 1663 рр. у Московській державі мала негативні наслідки.
7. За яких історичних обставин у монетному обігу Московії перевували «ефимки з ознакою»?
8. Висловіть свою думку з приводу гіпотези М. Слабченка та інших учених щодо карбування Б. Хмельницьким українських монет у середині XVII ст.
9. Простежте процес змін у монетному обігу України другої пів. XVII ст.
10. Яку роль у монетному обігу України наприкінці XVII ст. відіграли «севські чехи»?

§6. ВПЛИВ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ПЕТРА I НА ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОНЕТНОЇ СИСТЕМИ. МОНЕТНИЙ ОБІГ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVIII СТ.

Реформа грошового обігу за Петра I та її історичне значення

надзвичайно глибока й широкомасштабна реформа була адекватною відповідю на цілу низку історичних обставин і насущих потреб економічного, соціального та політичного розвитку тогочасної Росії.

Наприкінці XVII ст. країну охопила гостра грошова криза. Адже тоді срібна копійка, яка в результаті декількох знижень її ваги стала крихітною монеткою, була вже нездатна задовільнити зрослі вимоги ринку. Вона залишалася незручною для обслуговування як роздрібної торгівлі, так і, тим паче, для здійснення великих платежів.

Для країни, яка вступала на шлях великих перетворень, архаїчне грошове господарство ставало великою перешкодою. Необхідно було створити розвинену монетну систему з великим набором різних номіналів срібних і мідних монет, які б забезпечили внутрішню й зовнішню торгівлю та створили належне фінансове підґрунтя для економічних реформ.

Чимало клопотів додавало й надзвичайно строкате грошове господарство Лівобережної України, що перетворювалося в політичну проблему. Прогресивні зміни в монетному обігу необхідні були й для створення фінансово-економічних основ формування російського абсолютизму. В інтересах зовнішніх економічних

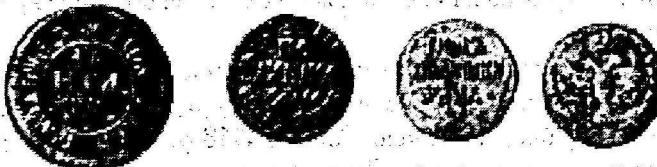
Датована
копійка, срібло,
1699 р.
(7207 р. від
«створення
світу»)

зв'язків та зміцнення міжнародного авторитету Росії слід було забезпечити інтеграцію московської монетної системи в коло західноєвропейського обігу.

Підготовка реформи припадає на другу половину 90-х р. XVII ст. У стратегічному плані перед нею стояли такі ж завдання, що й за часів Олексія Михайловича в середині XVII ст. Однак тактично вони вирішувалися зовсім інакше. Далекоглядний політик, Петро I враховував ту обставину, що населення 90-х р. добре пам'ятало реформу його батька і її цілковитий провал, до того ж, чимало учасників «мідного бунту» були ще живими. Тому реформа проводилася в декілька етапів і супроводжувалася грунтовною роз'яснювальною роботою серед населення.

Реформа розпочалася наприкінці XVII ст. зменшенням ваги старої срібної копійки до 0,28 г, вона тепер відповідала 1/100 талера. У 1699 р. в обігу з'явилася срібна полтина.

З метою здолання природної недовіри широких соціальних кіл до мідних грошей, їх введенню передував відповідний царський указ, який широко популяризувався. У ньому переконливо доводилася економічна необхідність запровадження обігової міді, викладалися державні гарантії рівності мідних і срібних монет тощо. Круглі мідні монети – денги, полушки й напівполушки з'явилися в 1700 р. Вони карбувалися в кількостях, що не перевищували потреб роздрібної торгівлі. Поряд з цим упроваджувалося карбування дротових срібних копійок із датою випуску.

Денга, полушка, напівполушка; мідь, 1700 р.

У 1701 р. почав працювати новий монетний двір і на ньому було відкарбовано низку нових, цього разу срібних круглих монет: полтину (50 копійок), напівполтину (25 копійок), гривеник (10 копійок) і напівгривеник (10 денег – п'ятак).

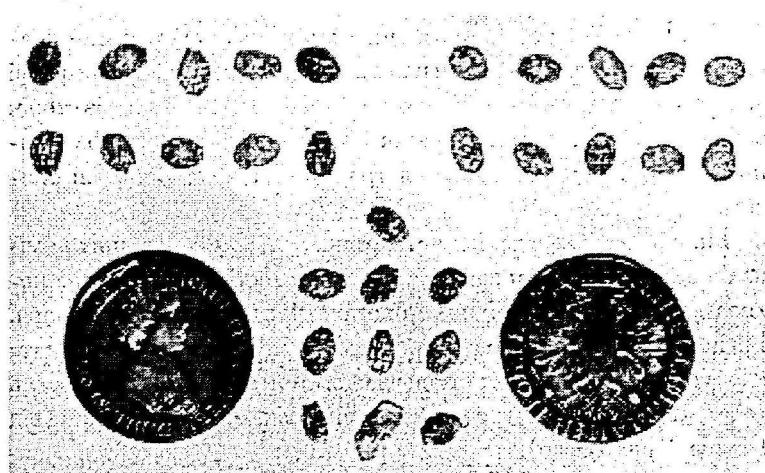
На 1704 р. припадає основний етап реформи: тоді в обігу з'я-

Срібний рубль і мідна копійка, 1704 р.

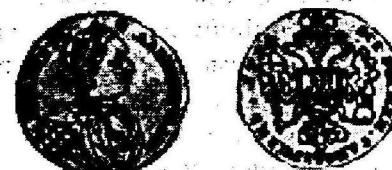
вилися базові грошові одиниці – **срібний рубль** і **кругла мідна копійка**. У тому ж році було відкарбовано срібний альтин. Для карбування рублевиків використовували таляри з попередньо знятыми зображеннями, що помітно здешевлювало й спрощувало виробництво цієї великої монети. Хоча копійкові монети фактично знаходились в обігу вже 300 років, лише з 1704 року в легенді монети з'явилося позначення номіналу «копійка». Як бачимо, рубль і копійка по суті останніми зайняли давно приготовлене для них місце в новій системі вже після ранішого випуску їхніх фракцій.

Ще чотирнадцять років продовжувалося співіснування нової грошової системи й допетровської, що була представлена дротовою срібною копійкою. Лише в 1718 р. карбування «старих вошей» – так називав Петро I дротові копійки у листі до О. Меншикова – було остаточно припинено. До речі, тоді ж копійка як номінал тимчасово зникла і з'явила лише у 1724 р. як мідна монета нового типу. Новий рубль важив 28 г і містив 25–26 г чистого срібла. Копійка карбувалася спочатку за 20-рублевою, а з 1718 р. за надзвичайно вигідною для казни 40-рублевою монетною стопою.

Рубль 1704 р. і срібні дротові копійки 1702 – 1704 р.

Реформа Петра I вводила в обіг і золоті монети: червінці вагою 6,88 г і подвійні червінці. Золотий дворублевик важив 4 г, що відповідало золотнику.

Подвійний червінець, золото, 1724 р.

У 1723 р. з'явилися мідні п'ятаки, а наступного року відкарбували мідні монети із західноєвропейським номіналом гріш, він відповідав 2 копійкам.

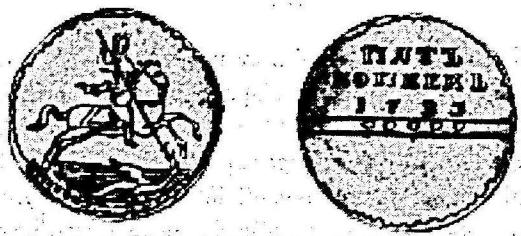
Нова система зберігала традиційний російський десятковий стрій (поділ рубля на 10 гривеників і 100 копійок). Оскільки в російському обігу залишалися номінали східного походження – денга й альтин, а рубль приймався в Європі за таляр, то нова монетна система була однаково придатною для обігу як на Заході, так і на Сході. Розмір золотої і срібної монети на мідну міг проводитися без обмежень на паритетних засадах.

За Петра I різко змінився тип монет. Усі вони набрали правильної круглої форми, стали набагато більшими і мали рельєфніші зображення. Майже на всіх срібних і мідних монетах одну із сторін зайнято зображенням державного герба – двоголового орла, копії ж зберегли зображення традиційного вершника зі списом.

На срібних монетах від четвертака (25 коп.) і більших номіналів один бік монети займало погрудне зображення царя, а колова легенда, як і на мідних монетах, містила ім'я й титул царя. На іншому боці, де зображували герб, указувався номінал та дата карбування. Раніше дата подавалася слов'янськими буквами, а тепер – арабськими цифрами за європейським літочисленням (від Різдва Христового).

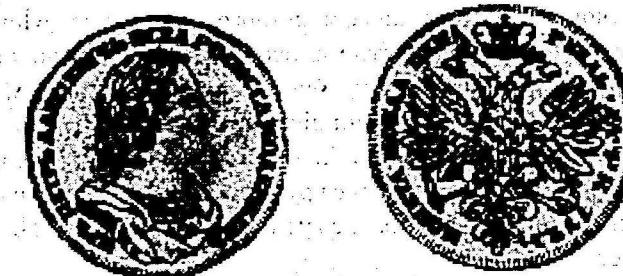
На рублевиках 1723 р. герб замінявся хрестоподібною монограмою, складеною із чотирьох літер П (Петро). У народі їх називали «хрестовиками».

Показово, що, за винятком двох випусків золотих монет, легенди всіх монет Петра I подані російською мовою, а це продовжило докорінно відмінну від західноєвропейської традиції практику карбування, започатковану ще в Київській Русі златниками й сріблляниками. На багатьох монетах невеликих номіналів спостерігається подвійне позначення їхньої вартості: у словесному виразі і відповідною кількістю крапок (для неписьменних і незрячих).

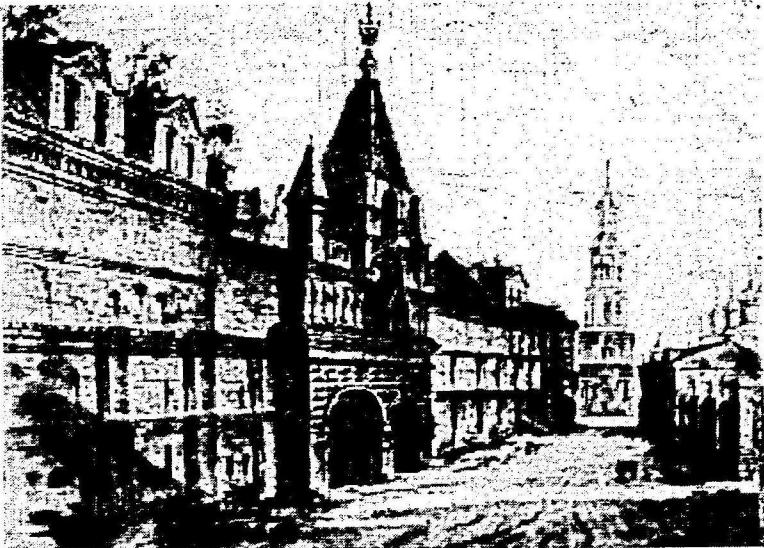
П'ять копійок, мідь, 1723 р.

За Петра I розпочалося гуртування монет, це надавало їм довершеного вигляду й оберігало від псування. На боковій поверхні монет, як правило, вказувалось місце й дати їхнього карбування.

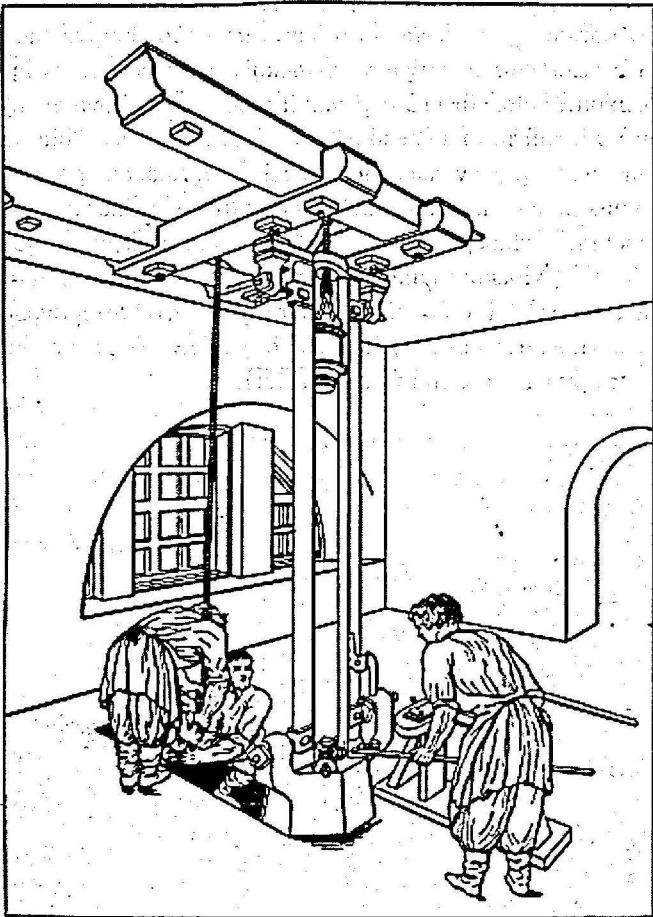
Рубль, срібло, 1723 р.

Для організації масштабного монетного виробництва поряд із єдиним після «мідного бунту» Московським монетним двором були відкриті «Новий» і Набережний двори. Отже, функціонували Старий, Новий та Набережний монетні двори і все монетне виробництво зосереджувалося в Москві. З метою контролю за роботою цих дворів, їх зобов'язували ставити на монетах відповідне тавро: НД (Набережний двір), МД (монетний двір) – Старий двір; МДЗ (Московський грошовий завод) – Старий двір; БК (Велика казна) – Новий двір. Згодом у Санкт-Петербурзі було засновано новий монетний двір, на ньому з 1724 р. розпочинається випуск рублів і полтин (знак СПМ).

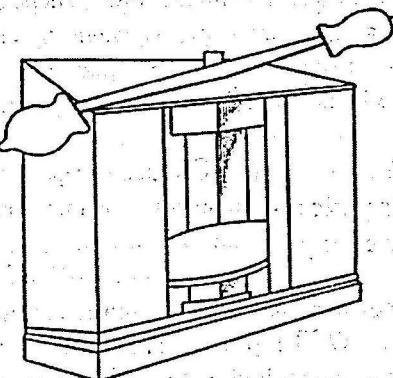
Кадашевський (Новий) монетний двір.

Удосконалилася й техніка монетного карбування. Монетні двори оснащувалися верстатами декількох типів, на яких проводилось плющення смуг, вирубування монетних кружал, іхне гуртування і карбування. Вони діяли переважно силою падаючого тягара, джерелом енергії інколи служила вода і вітер, а в основному ж використовувалася ручна праця. Ці так звані «молотові снаряди» застосовувались у монетокарбуванні до 30-х р. XVIII ст.

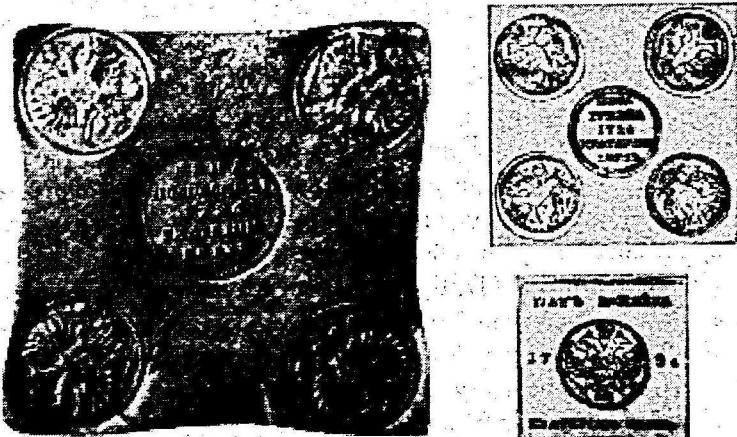
«Молотовий снаряд»

Згодом застарілі «молотові снаряди» поступилися місцем більш досконалим гвинтовим пресам («балансиром»). Багатопуловий ворот, з'єднаний із гвинтом, який здійснював штемпельний натиск, приводили в рух декілька осіб.

Гвинтовий прес, 1731 р.
(зображення на медалі)

Турбувалася влада і про сировину для монетного виробництва, з цією метою були організовані розвідки родовищ благородних металів і міді. Проте результати цієї копіткої роботи були

Напівполтина, гривня і п'ять копійок, мідь, 1726 р. (zm. удвічі)

одержані вже у 30 — 40-х рр., а за Петра I в основному доводилося довозити монетну сировину з-за кордону чи використовувати вилучені з церков та монастирів скарби.

Грошова реформа часів Петра I мала винятково важливе значення. Практично всі завдання, які стояли перед нею, були успішно виконані. Росія одержала передову монетну систему, яка здатна була забезпечити зрослі потреби товарно-грошового обігу і сприяла зміцненню міжнародного авторитету держави.

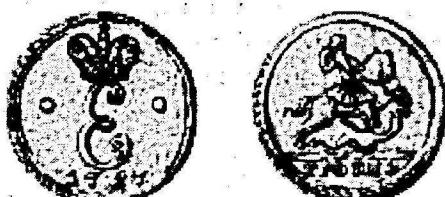
Російський монетний обіг у після-петровську епоху

Грошова реформа Петра I надовго визначила основні риси російської монетної системи, тому після смерті царя у грошовому обігу XVIII ст. продовжували знаходитися монети в основному тих же номіналів і типів. Ще на початку 1720-х р. було вирішено за прикладом Швеції випускати мідні повноцінні монети (10 рублів з пуда) номіналом рубль, полтина і менші з метою оздоровлення обігу. Карбування цих великовагових монет (1 рубль важив 1 кг 600 г) у вигляді плит велось на Єкатеринбурзькому монетному дворі уже після смерті Петра Й було нетривалим.

О.Д. Меншиков виклопотав у Катерини I право монетної регалії дрібного срібла й міді. Гравеники О. Меншикова були надзвичайно низькопробними, вони карбувалися зі сплаву срібла й міш'яку. Тому згодом ці монети були вилучені, в 1730-х р. їх навіть не приймали в казну при обміні старої монети.

За Анни Іванівни (1730 — 1740) було розпочато карбування більш повноцінної мідної монети за 10-рублевою стопою номіналами денга і полушка. Легковагові петровські копійки (8 г) перекарбовувалися на денгу.

У період правління Єлизавети I (1741 — 1761) було зроблено спробу реформувати золотий обіг. Червінці викуповувалися в на-

Гріш (2 копійки), 1727 р.

селення за ціною 2 рублі 30 копійок і перекарбовувалися на десяти- і п'ятирублеві монети (імперіал і напівімперіал). Були також відкарбовані золоті рублевики й полтинники. Дрібні золоті монети були незручними в обігу, тому вони по суті не виходили за межі царського палацу. Недоступними для народу були також великі золоті монети (10 і навіть 20 рублів). Тому в обігу переважно срібло й мідь, частка золотих монет у грошовому балансі становила лише 2,7 %.

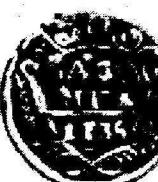
У той же час встановився тип мідної російської монети, що не змінювався аж до кінця XVIII ст. П'ятак важив близько 50 г, на його аверсі зображувався герб і подавався номінал, на реверсі — вензель імператриці (імператора) й рік карбування. Під гербом абревіятурою вказувалося місце карбування монети: СПМ — Санкт-Петербурзька монета; ЕМ — Єкатеринбурзька монета; АМ — Аннінська монета (Аннінський монетний двір, Пермська губ.); КМ — Коливанська монета (Сибір); СМ — Сестрорецька монета (неподалік Петербурга); ММ — Московська монета; ТМ — Таврійська монета (Кафа-Феодосія).

У 1741 р. було випущено рубль Івана Антоновича, російського імператора віком один рік, який утім на монеті зображувався вже дорослим. Після недовгого правління імператора-немовляти і ув'язнення, рублі з його портретом вилучалися, а його використання було суворо заборонено.

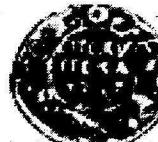
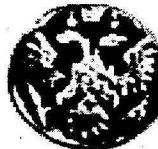
У 1760 — 1762 рр. було зроблено спробу змінити тип російських монет за прусським зразком. На мідних монетах вміщувалася традиційна «військова арматура»: схрещені гармати, рушниці, списи, знамена й барабани. При цьому ці монети

Гривеник, срібло, 1746 р.

Денга, мідь, 1735 р.

Полушка, мідь, 1737

мали досить дивні й незвичні для Росії номінали, зокрема 2 і 4 копійки.

За Катерини II (1764 – 1796) ці монети перекарбували за 16-рублевою стопою. Тоді ж було випущено мідний рубль, але вже не квадратною плитою, а у формі циліндра. Вага такого рубля становила 1 кг, іхній випуск намагалися налагодити на Сестрорецькому монетному дворі. Проте ця спроба виявила невдаю, тому було відкарбовано лише декілька пробних екземплярів.

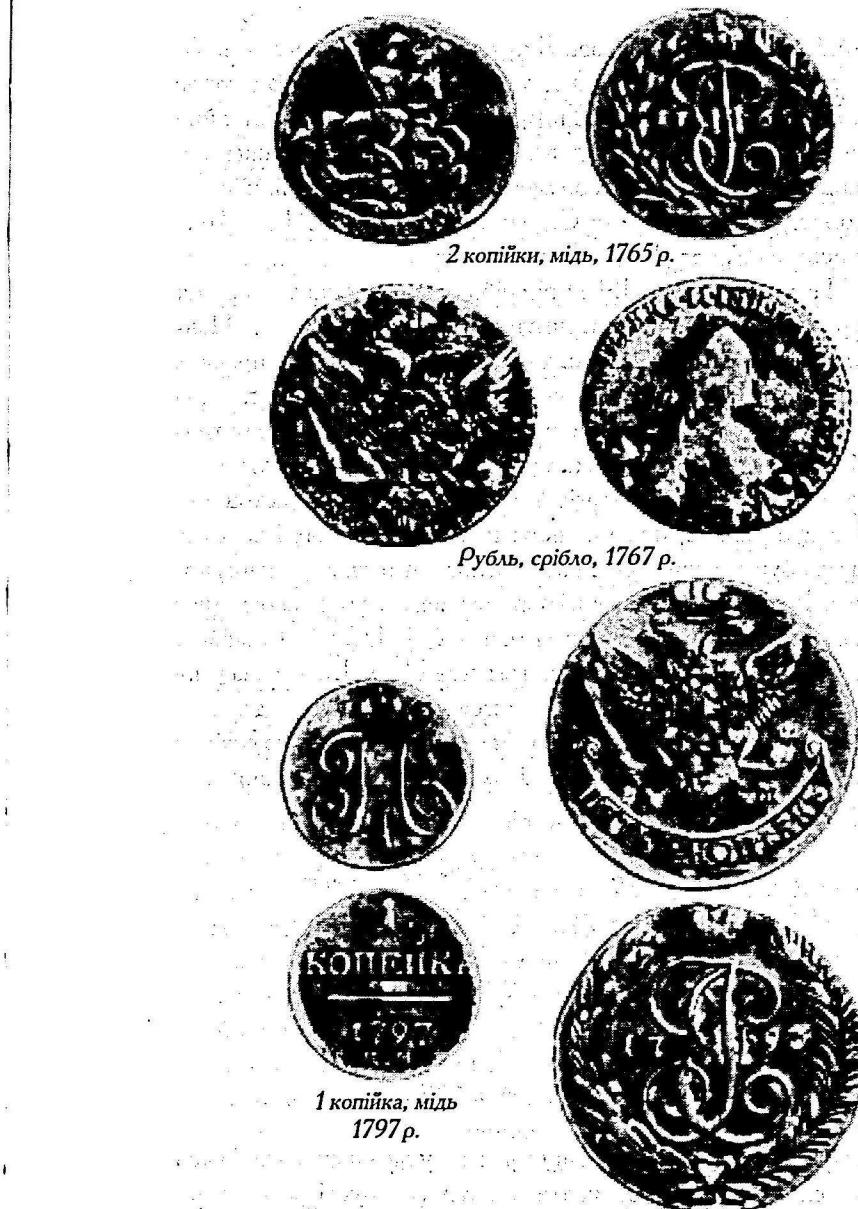
З 1763 по 1781 рік на Коливанському монетному дворі карбувалася особлива серія мідної «Сибірської» монети. На монеті зображувався герб Сибіру із соболями і вензель імператриці. Такі монети випускалися номіналами від півкопійки до 10 копійок.

«Сибірська» монета, 10 копійок, мідь, 1769 р.

З іменем Катерини II пов’язані так звані «Таврійські» монети, карбовані у Феодосії 1787 р. на честь поїздки імператриці в Крим. Це були срібні низькопробні монети, номіналом 20, 10, 5, 2 копійки з монограммою «Е II» і легендою «Царица Херсонеса Тавріческого».

У 1769 р. з’явилися перші російські паперові гроши-асигнації. Вони могли обмінюватися винятково лише на мідні гроші, тому падіння їхнього курсу автоматично призводило й до знецінення мідної монети, а це порушувало співвідношення вартості мідних, срібних і золотих монет. Срібний рубль став прирівнюватися до чотирьох рублів мідлю.

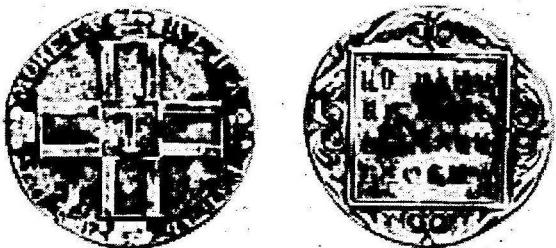

5 копійок, мідь, 1793 р.

1 копійка, мідь
1797 р.

Срібні монети падали у вазі. Якщо за Петра I рубль важив 28 грамів, за Єлизавети I – 25,5 г, за Катерини II – 23,8 г, то за Павла I – уже тільки 20 г. Тип рублів Єлизавети й Катерини мало чим відрізнявся від петровських монет. Під зображенням герба подавали початкові літери імені та прізвища начальника монетного відділення: «СА» – Степан Афанасьев; «ЯЧ» – Яків Чернишов; «ФЛ» – Федір Лесников і т. п.

За Павла I (1796 – 1801) зі срібних монет зникає портрет царя, причому цієї традиції дотримувалися близько ста років. Павло I був некрасивим, курносим, тому його зображення в профіль виходило зовсім без носа. З цієї причини замість портрета царя подавався девіз ордену тамплієрів «Не нам, не нам, а имени твоему». Одна із сторін рублевика містила монограму з початковою літерою імені царя, за аналогією з петровськими «хрестовиками». На рублевиках, полтинниках, напівполтинниках і золотих монетах карбувався хрест св. Гроба Господнього, знака лицарського ордена. Із золота – червінець і п'ять рублів, зі срібла карбувалися 1 рубль, 50, 25, 10 і 5 копійок; із міді – 2, 1, 1/2 і 1/4 копійки. Номінали від 1/4 до 10 копійок мали вензель Павла I, а в позначенні номіналу напівкопійкові монети з'явився м'який знак – «деньга», ця легенда стала однорядковою. На кінець XVIII ст. частка срібних і мідних грошей у грошовому балансі країни практично зрівнялася.

Рубль Павла I, срібло, 1801 р.

Як випливає із наведених вище фактів, у післяпетровські часи монетна система Росії розвивалася загалом у руслі результатів грошової реформи початку XVIII ст.

Особливості грошового обігу Доволі значимими подіями й цікавими явищами позначена історія грошового обігу XVIII ст. на українських землях. На землях Лівобережжя Петро I з властивою йому рішучістю і послідовністю поклав, нарешті; край відособленості грошового обігу, остаточно включивши Гетьманщину в орбіту загальноросійської, вже реформованої монетної системи. У козацькому літописі С. Величка розповідається про те, що Петро I «после баталій Полтавской з Шведом монету старовічную Польскую зо всей Малой Россії ... то есть леви, орлянки, чвертки, полталярки, орти, тимфи, шостаки, шаги, чехи, осмаки і лядські, вивел і вигубіл, тілько таляров да червоних пам'ятка осталася».

На територію Лівобережжя та Слобожанщини поширюються російські монети, які на 30-і р. XVIII ст. остаточно витісняють польські та західноєвропейські. Нова лічильно-грошова термінологія закріпилася не відразу, народна пам'ять ще надовго зберігала закріплені століттями узвичаєні поняття. Так, копійку в Україні називали шелягом. У суто лічильні поняття були перетворені трояк (третяк) і шостак. Великий рахунок вели на копу (кіпняк), це була українська народна назва полтини – 50 шелягів. Щодо такого поняття як шаг, то І.Г. Спаський та інші вчені вважають його відповідним на той час 2 копійкам. У письмових пам'ятках тогочасного Лівобережжя досить часто згадуються «чехи» (півтора гроша). Так, у 1730 р. генеральний підскарбій Яків Маркович записав у своєму щоденніку: «Деньги ... вивезли к сестре, ... а іменно 1000 рублей и 3 мішки чехов». «Чехи»-півтораки, як одна з найпопулярніших грошових одиниць в Україні, ще довго залишалися в обігу.

Господарські зв'язки Лівобережжя із Правобережною Україною, а також міцність традицій грошового обігу спричинили проникнення на Гетьманщину впродовж першої пол. XVIII ст. польських номіналів, у тому числі низькопробних тимфів, шостаків, солідів і грошів.

Письмові джерела першої третини XVIII ст. буквально рясніють згадками про талярну систему. Таляр залишився досить

уживаною одиницею на Лівобережжі, за вартістю її типом він цілком відповідав російському рублеві. Так, в описі майна Самойловича, складеному після скинення гетьмана, значилося 22855 «таляров битих» (слово «битий» у даному контексті означало реальний, карбований). Очевидно, саме у XVIII ст. узвичаївся термін *карбованець* як українська назва рубля (від слова карби – так називали в Україні косі насічки на гурті російських рублевиків).

Осібно розвивався грошовий обіг на Правобережжі та західноукраїнських землях. Поряд з традиційними польськими монетами тут на поч. XVIII ст. з'являються саксонсько-польські монети Августа II (1697 – 1733 р.). За Августа III у Саксонії в 1756 – 1763 рр. були відкарбовані фальшиві монети, названі «ефраймітами». Грошове господарство Речі Посполитої на середину XVIII століття інтенсивно розвалювалося.

Порядок на монетному ринку намагався навести останній польський король Станіслав Август (1764 – 1795). За його правління у 1770-х р. були вилучені з обігу неповноцінні монети – тимфи і боратинки, а також фальшиві монети. Основними грошовими одиницями ставали: польський золотий (4 срібних і 30 мідних грошей), дукат (13 злотих) і таляр (8 злотих). Проте ці імпульсивні заходи не могли зупинити закономірного процесу фінансово-економічного розвалу Речі Посполитої. В обігу поряд з неповновартісними срібними монетами знаходилися мідні грошовики і напівгрошовики. На цих монетах були вміщені вензель Станіслава Августа, герб, колова легенда й дата карбування.

Після поділів Польщі й зникнення Речі Посполитої з політичної карти Європи на Правобережжі України запанувала російська монетна система.

У результаті першого поділу Польщі (1772) Галичина була включена до складу Австрійської імперії, а згодом під владу Габ-

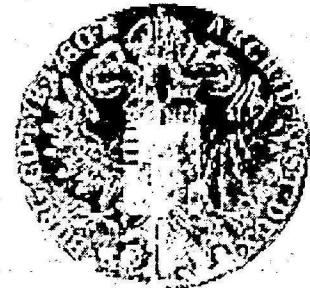
1/2 злота
(=2 срібним
грошам), срібло;
1770 р.

Гріш, срібло,
1768 р.

сбургів потрапила й Буковина. На західноукраїнські землі відтоді поширилася австрійська монетна система. Тамтешня грошова термінологія формувалася на основі врахування галицької специфіки, тому мала дублетні національні форми.

В Австрійській імперії карбували таляри та їх фракції, дукати і розмінні мідні монети. Найбільш відомий срібний таляр *Марії Терезії*, незмінно датований роком її смерті – 1780, оздоблений гербом Австрійської імперії та портретом правительки. Цей мо-

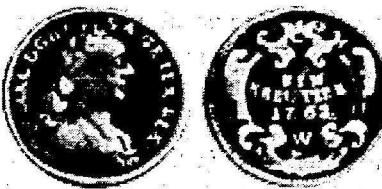

Таляр Марії Терезії, срібло, 1780 р.

нетний тип виявився настільки вдалим, що ще довго після смерті Марії Терезії тривав випуск цієї монети не лише в Австрії, але й у Англії і в деяких інших країнах Західної Європи. Вона також брала участь у грошовому обігу на Сході (Аравія), і навіть у деяких країнах Африки, до того ж, уже в новітню добу. Із золота карбувалися дукати, в Україні їх називали «червоними» або «червоними золотими».

Згідно з австро-баварською монетною конвенцією 1753 р. основу австрійської монетної системи становили *рейнський флорин* (в Галичині його називали золотим реїським або ринським) і золотий дукат. Два лічильних флорини становили один таляр, а 4,5 флорина – золотий дукат.

Розмінною монетою Австрійської імперії був *крейцер*, його карбування розпочалося ще в 1458 – 1460 рр. Тоді його виготовляли зі срібла, починаючи із XVI ст. – з білонного металу, а у XVIII ст. крейцер став переважно мідною монетою. Назва крейцера походить від зображення на монеті віденського щита із хре-

1 крейцер, мідь,
1762 р.

1/2 крейцера,
1781 р.

також карбувалися із міді.

Щоб звикле до золотової системи населення західноукраїнських земель швидше привычайлось до ведення лічби австрійськими грошами, імперське міністерство фінансів, окрім мідного шеляга, випустило в 1775 – 1777 рр. дві срібні монети для обігу в Галичині: 15-крейцерову та 30-крейцерову. За народною термінологією, вони мали відповідно такі назви: однозлотівка і двозлотівка. Подвійну назву мала в Галичині 20-крейцерова монета: «двадцятка» і «голова» (на її аверсі зображувалася голова емітента). Чверть талляра тоді в народі називали «четвертак» або «чвертак». Щодо терміну «флорин», то він взагалі не прижився серед українського населення.

Опинившися в складному фінансовому становищі у з'язку з війною з революційною Францією, Австрія наприкінці XVIII ст. змушені була піти на введення в обіг низькопробних срібних монет і емісію банківських билетів за примусовим курсом.

У з'язку з нестачею срібних монет у галицько-буковинському грошовому обігу, сюди продовжують надходити монети сусідніх держав, не завжди санкційовані офіційною владою. Досить популярним був російський рубль, що потрапив на західноукраїнські землі завдяки їх торговельним зв'язкам із Бесара-

том (нім. kreuz — хрест). За австрійською лічильною системою флорин (гульден) відповідав 60 крейцерам. Ці монети карбувалися номіналами від $1/4$ до 30 крейцерів, на них зображувалися портрет імператора і герб, подавався номінал, рік і місце карбування та колова легенда. Дрібнішими від крейцера обіговими монетами Австрійської імперії були денар ($3/5$ крейцера), пфеніг ($1/4$ крейцера), шеляг-солід ($1/6$ крейцера), гелер ($1/8$ крейцера). Вони також карбувалися із міді.

Щоб звикле до золотової системи населення західноукраїнських земель швидше привычайлось до ведення лічби австрійськими грошами, імперське міністерство фінансів, окрім мідного шеляга, випустило в 1775 – 1777 рр. дві срібні монети для обігу в Галичині: 15-крейцерову та 30-крейцерову. За народною термінологією, вони мали відповідно такі назви: однозлотівка і двозлотівка. Подвійну назву мала в Галичині 20-крейцерова монета: «двадцятка» і «голова» (на її аверсі зображувалася голова емітента). Чверть талляра тоді в народі називали «четвертак» або «чвертак». Щодо терміну «флорин», то він взагалі не прижився серед українського населення.

Опинившися в складному фінансовому становищі у з'язку з війною з революційною Францією, Австрія наприкінці XVIII ст. змушені була піти на введення в обіг низькопробних срібних монет і емісію банківських билетів за примусовим курсом.

У з'язку з нестачею срібних монет у галицько-буковинському грошовому обігу, сюди продовжують надходити монети сусідніх держав, не завжди санкційовані офіційною владою. Досить популярним був російський рубль, що потрапив на західноукраїнські землі завдяки їх торговельним зв'язкам із Бесара-

бією. Рубль відповідав 1 флорину 30 крейцерам. На галицьких і буковинських землях зустрічалися також і західноєвропейські талари, монети Баварії, Саксонії, Туреччини.

На Буковині в обігу тривалий час перебували турецькі піастри (леви) і пара, це були срібні монети. У 70-х р. XVIII ст. піастр відповідав австрійському флорину (60 крейцерів). У 90-х р. за Селіма III вага турецького піастра зменшилася до 12,62 г і він уже прирівнювався до 40 австрійських крейцерів.

Розділена між Російською та Австрійською імперіями, Україна мала на кінець XVIII століття доволі строкате гospодарstво, розвиток якого поступово стабілізувався.

Грошове господарство Російської імперії, до складу якої входила більша частина українських земель, зазнало у XVIII ст. досить глибоких змін. Характер, форми і суб'єкти монетного обігу на довгу перспективу багато в чому визначила широкомасштабна грошова реформа часів Петра I, в результаті якої загальноросійський ринок отримав базову грошову одиницю — рубль та розмінну монету — копійку нового типу. Російська монетна система остаточно утвердила на Лівобережжі, а з кінця XVIII ст. — і на Правобережжі України. Західноукраїнські землі потрапили до складу Австрійської імперії, а відтак тут запанувала австрійська грошова система, основними одиницями якої були гульден (флорин) і розмінний крейцер. З плинном часу та в результаті державних заходів грошовий обіг на українських теренах обох імперій набував дедалі більш уніфікованого характеру.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

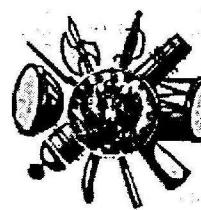
1. Розкрийте причини та охарактеризуйте передумови грошової реформи в Росії початку XVIII століття.
2. Простежте основні етапи грошової реформи Петра I та розкрийте її історичне значення.

3. Складіть порівняльну характеристику монетних систем Росії XVII і XVIII ст. і подайте у вигляді такої таблиці:

Аспекти порівняння	XVII ст.	XVIII ст.
1. Основна грошова одиниця		
2. Розміна монета		
3. Монетний тип		
4. Лічильна система		
5. Техніка карбування		

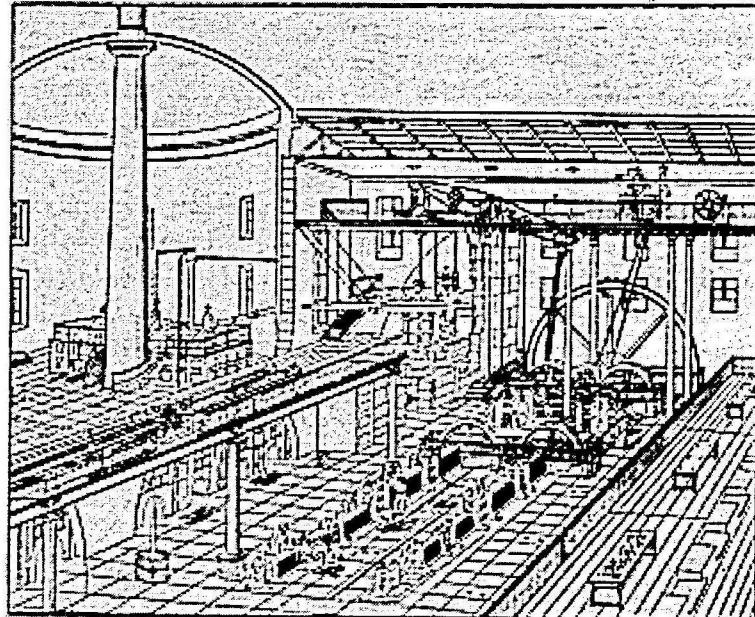
4. Охарактеризуйте монетний обіг Росії в післяпетровську епоху.
5. Які зміни відбулися в грошовому господарстві Гетьманщини за часів Петра І?
6. З'ясуйте особливості монетного обігу на території Правобережної України.
7. Коли на західноукраїнські землі поширилася австрійська монетна система?
8. Проаналізуйте основні риси грошової системи Австрійської імперії.
9. Простежте процес розвитку грошово-лічильної термінології на українських землях у XVIII столітті.
10. Поясніть значення таких термінів: «ефрайміт», «шеляг», «дукат», «гульден», «крейцер», «ринський».

§7. РОСІЙСЬКА МОНЕТНА СИСТЕМА XIX – ПОЧ. ХХ СТ. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В АВСТРІЙСЬКІЙ ГРОШОВІЙ СИСТЕМІ

Грошове господарство дореформенної Росії. Реформа Є. Канкрина

Досить динамічно розвивалося грошове господарство Росії в дореформенний період. Початок XIX ст. не вніс кардинальних змін у монетну систему. Мідні монети карбувались номіналами 10, 5, 2, 1, 1/2, 1/4 копійки за 16-рублевою стопою, запроваджено ще наприкінці XVIII ст. Спроби змін монетної системи Російської імперії пов'язані з іменем відомого державного діяча і реформатора М.М. Сперанського, який за участю вчених-економістів М.О. Балуг'янсько-

Внутрішній вигляд Петербурзького монетного двору у 20-х р. XIX ст.

го та М.С. Мордвинова розробив та подав у 1810 р. на розгляд Державної ради так званий «План фінансів». Цим документом передбачалася низка заходів із стабілізації фінансової системи Росії та перехід до срібного монометалізму. Однак вони були реалізовані лише частково, причиною цього стала підготовка до війни з наполеонівською Францією та відставка Сперанського.

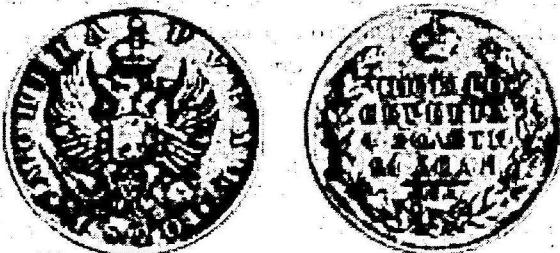
Після 1810 р. відбувся перехід до 24-рублевої стопи, а з 1830 р. – до 36-рублевої. Змінився й тип монет, на деякий час зникли окремі їх номінали (напр., 1/4 коп.).

Оскільки трьом монетним дворам (Санкт-Петербурзькому, Єкатеринбурзькому, Коливанському) було не під силу здійснити швидку заміну мідної монети, на допомогу їм, як державне замовлення, в 1810 – 1814 рр. було організоване карбування міді на Іжорському заводі (на монетах місце карбування позначалося літерами IM).

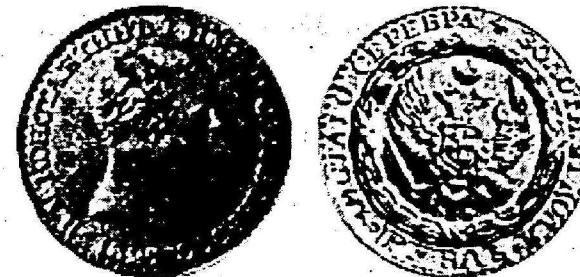
Срібні монети за Олександра I (1801 – 1825) карбувалися за тими ж ваговими характеристиками, що й за Павла I. Вага і проба срібного рубля впродовж 130 років майже не змінювалися, вміст срібла в ньому становив 18 г. Проте зазнав деяких змін його тип. На лицевому боці серійного рубля з 1810 р. вміщувся герб Росії, напис «Монета рубль» і дата випуску. На реверсі подавалася легенда: «Чистого серебра 4 золотника 21 доля» (18 г), такий же тип мав і полтинник (9 г).

Карбувалися також срібні монети 25, 20, 10, 5 копійок і золоті – номіналами імперіал (10 рублів) і напівімперіал (5 рублів).

До особливо рідкісних російських монет належить срібний рубль Костянтина Павловича 1825 р., відкарбований пробною серією в обстановці неясності питання про престолонаслідування після смерті Олександра I. «Костянтинівських» рублів відомо всього декілька екземплярів.

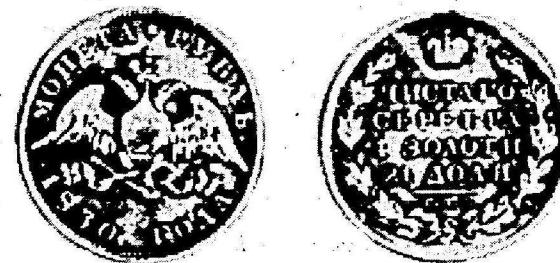

Рубль, срібло, 1820 р.

«Костянтинівський» рубль, срібло, 1825 р.

За Миколи I (1825 – 1855) на монетах вміщувався герб особливого зразка: двоголовий орел із піднятими крилами, з вінком, стрілами і блицавкою. Карбування монет велося номіналами: 15, 30, 75, копійок, 1,5 рубля зі срібла; 3, а також 5 рублів – із золота. Це було викликано необхідністю приведення у відповідність з

Рубль, срібло, 1830 р.

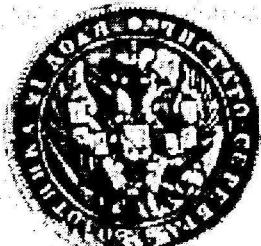
російською монетною системою златової системи Царства Польського – територіальної складової Росії з 1815 р. (1 злот = 15 коп.).

Знецінення російських асигнацій та мідних грошей у 1830-х р. викликало необхідність чергових змін у монетному обігу. У зв'язку з цим у 1839 – 1843 рр. була проведена грошова реформа, відома в історії як реформа Є.Ф. Канкріна, тодішнього міністра фінансів Росії. Було подано декілька проектів реформи, та найбільш прийнятними визнали пропозиції змін грошової системи, викладені М.М. Сперанським у його «Записці про монету». У цьому документі по суті повторювалися основні ідеї і принципи нереалізованих проектів реформування фінансової сфери 1810 – 1812 рр. Реформа Канкріна проходила в три етапи і

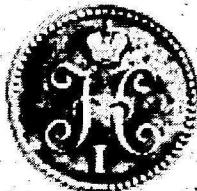
Монети кінця 30-х – 40-х рр. XIX ст.

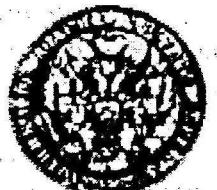
10 копійок, мідь, 1838 р.

Рубль, срібло, 1842 р.

1 копійка, мідь,
1845 р.

Полтина, срібло,
1845 р.

Полтина, срібло,
1845 р.

забезпечила перехід від асигнаційної системи до кредитної та уніфікацію грошового господарства Російської імперії.

Замість знецінених асигнацій вводились кредитні білети, які розмінювалися вже не лише міддю, а й сріблом. За реформою встановлювався срібний монометалізм: в основу грошового обігу був покладений срібний рубль, який за примусовим курсом відповідав 3 руб. 50 коп. старими асигнаціями. З 1843 р. асигнації поступово вилучалися з обігу і обмінювалися за вказаним курсом на нові кредитні білети.

Мідна монета стала карбуватись за 16-рублевою стопою, її в рівних співвідношеннях могли мінятися на срібло. Тому на монетах з'явилася незвичайні написи, які супроводжували цифрове позначення номіналу, наприклад, «3 копійки серебромъ». Такі легенди вміщувались на всіх мідних номіналах: 3, 2, 1, 1/2 і 1/4 копійки в 1839 – 1848 рр. За трьома копейками в російському народному середовищі закріпилась назва «гривенний».

У 1849 р. уряд повернувся до 32-рублевої стопи, в систему діючих номіналів увели 5 копійок. 1/2 і 1/4 копійки почали відповідно позначатись як «денежка» і «половушка». На всіх розмінних монетах уміщувався вензель імператора.

У зв'язку зі змінами за реформою Канкіна відбувається перебудова народного грошового рахунку в Україні. Нову «денежку» (1/2 копійки) стали називати шагом, три копійки прибрали називу гривні, а срібний гривеник на деякий час став сороківкою (40 старих шелягів-копійок), 15-копійкову монету іменували злотим.

Єдиним свого роду явищем у світовому грошовому господарстві став випуск у 1828 – 1845 рр. російських платинових монет. Вони карбувалися номіналами 3, 6 і 12 рублів, за розмірами повторювали срібні 25, 50 копійок і рублі, але вагу мали відпо-

5 копійок, срібло, 1830 р.

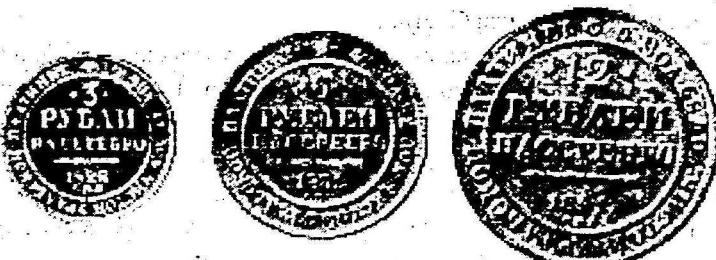
Половушка, мідь, 1856 р.

Денежка, мідь, 1861 р.

відно 10, 20 і 40 г. Застосування в даному випадку дуодесимальної системи пояснюється тодішнім співвідношенням цін платини й срібла. На аверсі цих монет зображувався герб Російської імперії, реверс містив дані про номінал та дату: «12 рублів на серебро, 1844». Колова легенда подавала таку інформацію: «Чистой уральской платины 9 зол. 68 дол.». Випуск цих монет був великою перемогою російських металургів, адже вони зуміли металокерамічним способом налагодити монетне виробництво з тутоплавкої платини.

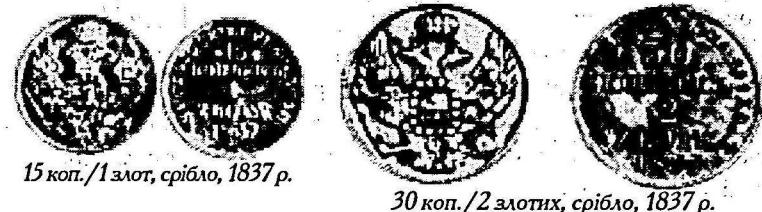
3, 6 і 12 рублів, платина, 1828 – 1841 рр.

Випускалися також особливі та національні монетні серії. Зокрема, за Миколи I були випущені рублі з портретом померлого Олександра I, а також з нагоди відкриття йому пам'ятника («Олександровського стовпа») і монумента на Бородинському полі. Після смерті Миколи I у 1859 р. був відкарбований пам'ятний рубль із його портретом. Цікавою монетою є золотий напівімперіал 1832 р., він є своєрідним пам'ятником монетного карбування, бо тут позначено походження металу: «Из россыпей Колыванских».

Деякі монетні серії карбувалися спеціально для національних окраїн Росії. З 1804 по 1833 р. на Тифліському монетному дворі випускались російсько-грузинські монети для місцевого вжитку: срібні подвійні абази, абази і напівабази, а також мідні пули.

Для обігу в Царстві Польському на Варшавському та Санкт-Петербурзькому монетних дворах карбувалися російсько-польські монети із зазначенням російського й відповідного йому польського номіналу: золота монета – 3 рублі / 20 злотих; срібна – 1,5 рубля /

10 злотих та ін. У цій серії відновилося припинене Павлом I карбування п'ятиалтінної монети із написом «*zlot / 15коп.*».

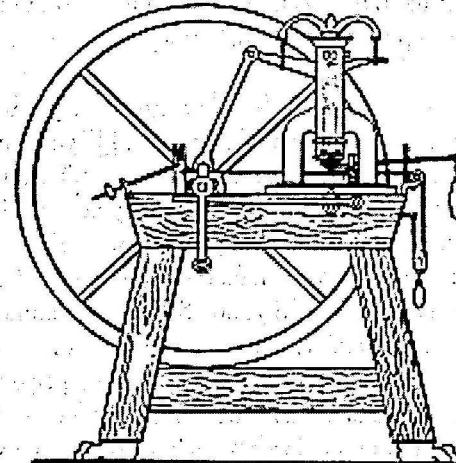

15 коп./1 злот, срібло, 1837 р.

30 коп./2 злотих, срібло, 1837 р.

Перша пол. XIX ст. ознаменувалася й суттєвим удосконаленням техніки монетного карбування. Уже на початку століття у монетному виробництві почали широко використовувати енергію пари.

У 1810 – 1811 рр. механік Петербурзького монетного двору І.А. Неведомський винайшов і збудував спочатку діючу модель, а потім і випробувальний варіант принципово нової машини для карбування монет – криовошипний прес з автоматичною подачею і прибиранням з-під штемпеля монетних кружал. Винайд померлого у 1813 р. Неведомського не був оцінений у Росії, зате його швидко підхопили за кордоном.

Монетний прес І. Неведомского, 1811 р.

Незабаром нові преси російського винахідника працювали вже на десятках монетних дворів світу. І лише в 40-х р. XIX ст. ці преси були закуплені і встановлені, нарешті, на Петербурзькому монетному дворі — під назвою ульгорновських. Преси Ульгорна і Тоннельє, які фактично втілювали ідею Неведомського, широко використовувалися у монетному виробництві і в новітню добу.

Як бачимо, монетний ринок Росії дoreформенного часу зазнав деяких змін, які диктувалися потребами економічного та політичного розвитку.

Монети Росії другої половини XIX — початку ХХ ст.

Грошова реформа С. Вітте

Нові явища у соціально-економічному житті Росії, що були започатковані великою реформою 1861 р., викликали й певні зміни в монетній системі країни. У 1867 р. востаннє було змінено стопу мідних монет, тепер їх карбували на 50 рублів з пуду. 50-рублева монетна стопа була вигідною казні, оскільки за існуючими тоді цінами на мідь її пуд коштував лише 10 рублів. Тоді ж з'явився й тип мідних монет.

У 1876 р. були відкарбовані 25-рублеві золоті монети, проте через їхній великий номінал у грошовому обігу вони були мало-вживаними. З 1886 р. на імперіалах, напівімперіалах, рублях, полтиниках і четвертаках (25 коп.) знову з'явилися портрети імператорів.

Реформована економіка Росії владно диктувала необхідність глибоких перетворень у грошовому обігу. Це усвідомлювали прогресивні державні діячі Росії. Відомий вчений-економіст професор М.Х. Бунге (народився в м. Києві) уже в 1870-х р. звертав увагу на необхідність оздоровлення фінансової системи держави шляхом зменшення випуску паперових грошей. Перебуваючи на посаді міністра фінансів з 1881 по 1886 р., він вживав необхідних заходів для стабілізації грошового господарства, завдяки чому створювалося необхідне підґрунтя для його реформування. Ця робота продовжувалася і за його наступника М.О. Вишнеградського. Адекватною відповідю на фінансово-економічні виклики того динамічного часу стала реформа 1895 — 1897 рр., проведе-

1 копійка, мідь, 1864 р.

Рубль, срібло, 1878 р.

на тодішнім міністром фінансів Росії С.В. Вітте. Суть цієї реформи полягала у введенні твердої золотої валюти з метою стабілізації фінансової системи Росії та її пристосування до нових умов розвитку ринкової економіки. Для цього в 1885 — 1897 рр. золотий запас Державного банку був збільшений на 800 млн рублів і сягнув 1,1 млрд. руб. Грошова реформа С. Вітте проводилася в декілька етапів і закінчилася у 1897 р. уведенням вільного обміну кредитних білетів на золото.

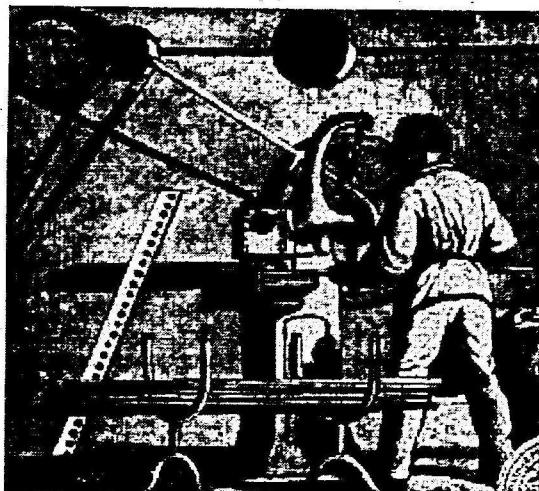
В основу грошової системи був покладений золотий рубль з вмістом 0,774234 г чистого золота і, отже, відбулося утвердження золотого монометалізму. Відкарбовані в 1897 р. імперіал та напівімперіал зберігали стару вагу, однак їхній номінал був змінений відповідно на 15 і 7, 5 рублі.

На перебіг реформи хотіла вплинути Франція, з якою Росія в 1893 р. вступила у військово-політичний союз і взяла велику позичку для створення золотого запасу. Франція намагалася на в'язати Росії латинську монетну систему, для цього рекомендувалося прирівняти рубль до франка (рубль тоді відповідав 4 франкам). Російський рубль за аналогією з франком мав називатися «русом». Були навіть відкарбовані пробні золоті монети номіналами 5, 10 і 15 русів. У 1902 р. випускалися найбільші за номіна-

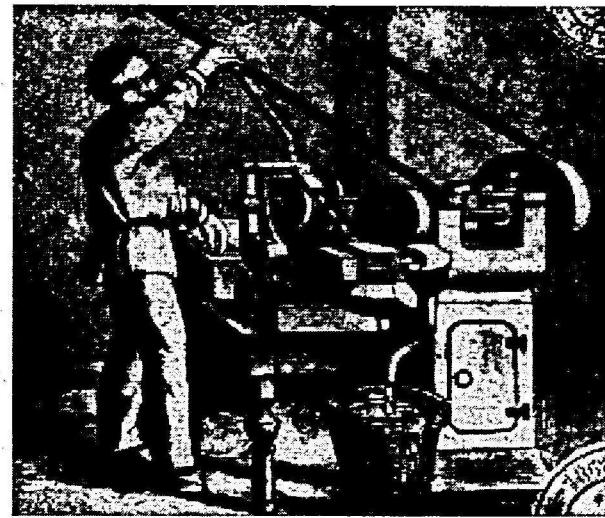
Монетне виробництво на Петербурзькій монетарні у
70-х р. XIX ст.

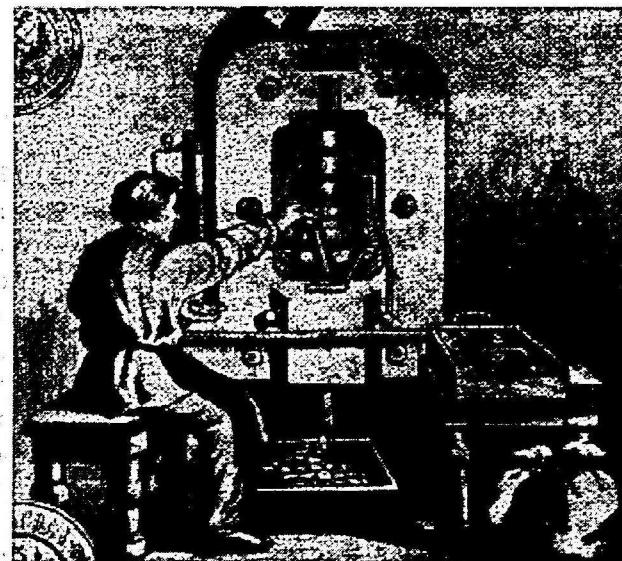
Прокатка смуг

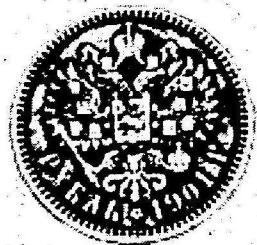
Вирубка монетних кружал

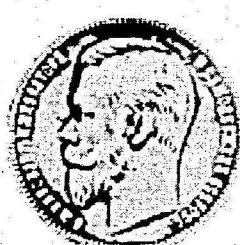
Накатка гурта

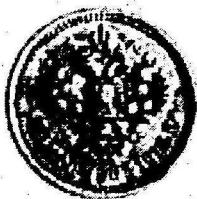
Монетний прес

Рубль, срібло, 1901 р.

25 копійок, срібло, 1896 р.

50 копійок, срібло, 1912 р.

лом російські золоті монети з подвійним позначенням їхньої вартості: $37 \frac{1}{2}$ рубля / 100 франків. Однак далекосяжні плани Франції щодо її грошової експансії в Росію не були реалізовані.

Реформа С. Вітте позитивно вплинула на грошове господарство Росії. Здійснивши перехід до золотого монометалізму, країна отримала одну із найстабільніших і найдорожчих валют світу.

З 1876 р. усе монетне карбування було зосереджене на єдиному в країні Санкт-Петербурзькому монетному дворі. Оскільки він не міг повною мірою забезпечити зрослі потреби ринку, доводилося неодноразово розташовувати замовлення на карбування російських монет за рубежем. Ще в 1861 р. у Парижі і Страсбурзі карбувалися російські монети номіналом 10, 15 і 20 копійок. На відміну від монет, що вироблялися в Росії, тут відсутні ініціали мінцмейстерів.

У 1896 р. в Парижі карбували рублі, полтинники і 25-копійкові монети, 1897 – 1899 рр. в Парижі і Брюсселі – рублі й полтинники. При цьому на гуртах монет, відкарбованих в Парижі, вміщена одна зірочка, у Брюсселі – дві. У 1896 – 1897 рр. усі мідні монети, за винятком 5-копійкових, карбувалися в Англії на Бірмінгемському заводі.

Останнє замовлення на виробництво царських монет за кордоном було виконане в м. Осака (Японія), де зі срібла, закупленого в Китаї, карбувалися розмінні монети номіналами 10 і 15 копійок.

На початку ХХ ст. у Росії повернулися до узвичаєних номіналів золотих монет: 10 (7,74 г золота) і 5 рублів (3,87 г), що становили відповідно 2/3 і 1/3 імперіала. По суті це була прихована девальвація рубля.

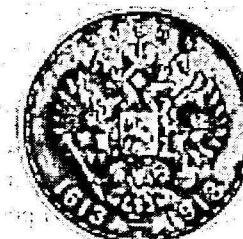
1/4 копійки, мідь, 1909 р.

1 копійка, мідь, 1915 р.

1/2 копійки, мідь, 1914 р.

Рубль, 300-річчя дому Романових, срібло, 1913 р.

Карбувалися й монетні серії з нагоди ювілеїв і пам'ятних подій. Так, у 1913 р. був випущений срібний рубль на честь 300-річчя дому Романових із подвійним портретом – засновника династії

Михайла Федоровича й тодішнього, як виявилося останнього, царя Миколи II.

У 1912 р. з'явився рубль з орлом часів Олександра I, присвячений 100-річчю вигнання війська Наполеона з Росії. Реверс монети містив таку легенду: «1812 Славний год сей минул, но не пройдут содеянные в нём подвиги 1912». У рік початку великих випробувань для Росії – 1914 – було відкарбовано так званий «Гангутський рубль» з нагоди 200-річчя першої великої перемоги молодого російського флоту. Тут був уміщений портрет Петра I, двоголовий орел з морськими географічними картами та легенда: «1714, Гангут, 1914, 27 июля». Карбувалися також коронаційні (Олександр III, Микола II) і донативні (подарункові) рублі.

Перша світова війна розхитала фінансову систему Росії і згодом спричинила її масштабну кризу. У 1915 р. востаннє змінився тип російської розмінної монети, тоді у зв'язку з перейменуванням Петербурга на Петроград на монетах перестали позначати місце карбування.

Викликана війною господарська розруха, металевий голод привели до зникнення із обігу спочатку золотих, а потім срібних і навіть мідних монет. У 1916 р. в обігу залишилися лише паперові гроші, а замість монет були випущені казначейські знаки в 1, 2, 5, 10, 20 і 50 копійок. З'явилися в обігу і грошові сурогати, зокрема поштові марки з наддрукуванням із зворотного боку: «Имееть хождение наравне съ медной монетой» для марок в 1, 2 і 3, коп. і «Имееть хождение наравне съ серебряной монетой» для марок в 10 і 15 копійок.

У результаті галопуючої інфляції купівельна спроможність рубля на 1917 р. знизилася до 27 коп. Ще більше вона впала за Тимчасового уряду, сягнувши 6 – 7 коп. У 1917 р. випускали білонні монети номіналом 10, 15 і 20 копійок та деякі пробні монети з міді.

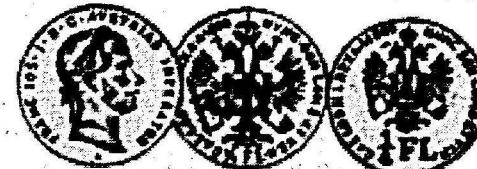
Як бачимо, історія грошового обігу Росії другої пол. XIX – поч. XX ст. позначена багатьма цікавими фактами і явищами. Вибудувана у пореформений час грошова система Росії, в той період одна із найстабільніших у світі, не зуміла однак витримати сурових випробувань воєнних років.

Монетний обіг на західноукраїнських землях

У XIX ст. на територіях Галичини, Буковини та Закарпаття остаточно запанувала австрійська монетна система. Однак розрахунки на золоті й гроші велися українським населенням аж до 1820-х р., хоча польські номінали були заборонені для вживання ще в 1786 р. На західноукраїнському грошовому ринку остаточно утвірджуються срібні гульдени (флорини), мідні крейцери, а згодом і паперові гроші Австрійської імперії.

У 1857 р. Австрійська імперія вступила у монетну конвенцію із німецькими державами. Була введена нова, уніфікована з німецькими державами австрійська валюта – гульден (флорин), ця грошова одиниця стала єдиним законним платіжним засобом. Її були підпорядковані всі грошові номінали, які знаходилися в обігу на території імперії. Новий австрійський гульден відповідав 2/3 талера і важив близько 12,34 г (11,1 г чистого срібла 900-ї проби). Він ділився на 100 крейцерів, що означало перехід до децимальної системи. Після війни з Пруссією (1866) та утворення дуалістичної монархії (1867) Австро-Угорщина розірвала монетну конвенцію, проте основною одиницею ще деякий час залишився гульден (флорин, угорською – форинг). З 1870 р. в обіг надійшли золоті австрійські монети номіналами 4 і 8 гульденів, їхня вага становила відповідно 3,2 і 6,5 г.

З 80-х р. XIX ст. у «клаптиковій» імперії почали нарости

1/4 флорина, срібло, 1857 р.

2 флорини, срібло,
1876 р.

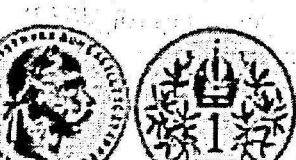
5 крон, 60-річчя
правління Франца-
Йосифа, срібло,
1908 р.

інфляційні явища, що змусило цісарський уряд піти на реформування монетної системи. За законом від 2 серпня 1892 р. держава перейшла до золотого монометалізму (золотої коронової валюти). Основною грошовою одиницею стала крона із золотим вмістом 0.30488 г чистого золота. Крона ділилася на 100 гелерів, які стали розмінною монетою. Це означало остаточне утвердження в Австро-Угорщині децимальної лічильної системи.

Карбування монет старої грошової системи (гульденів, крейцерів) було припинено, однак вони залишались в обігу аж до їх вилучення в 1899 р. Попередні монети прирівнювалися за курсом до нових у таких пропорціях: 1 гульден = 2 кронам; 1 крейцер = 2 гелерам.

1 крона, срібло, 1911 р.
(для Угорщини)

1 крона, срібло, 1893 р.
(для Австрії)

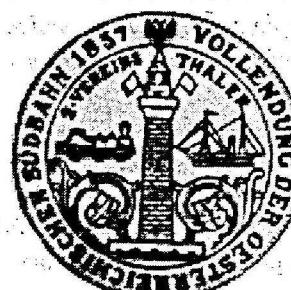
В основу карбування золотих монет був покладений один кілограм металу із децимальним поділом. Для обігу в імперії випускалися золоті монети в 20 крон вагою 6,775 г (близько 6,097 г чистого золота) і 10 крон вагою 3,387 г (близько 3,0488 г чистого золота).

Розмінними монетами коронової валюти були срібні 1, 2 і 5 крон, нікелеві 20 і 10 гелерів, бронзові 2 і 1 гелер. На західноукраїнських землях 2 крони, які відповідали старому гульдену, називали, як і раніше, ринським.

На золотих і срібних монетах уміщувалося зображення герба Австро-Угорщини – двоголового орла та портрет імператора. Колова легенда містила титул імператора, номінал і рік карбування монети.

Для Угорського королівства, як складової частини Австро-Угорщини, карбувалися монети децю відмінного типу. Угорська крона і розмінна монета – філлер за метрологічними характеристиками повністю відповідали загальноімперським. Проте на відміну від австрійських – угорські монети мали зображення корони візантійського зразка із нахиленим хрестом (корона св. Стефана). На срібних і золотих монетах вміщувався портрет імператора Франца-Йосифа.

У Австро-Угорщині карбувалися й коммеморативні монети.

2 фernerсталири.

На відкриття Віденсько-

Трієстинської залізниці,

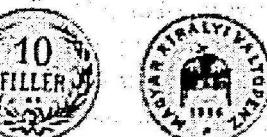
срібло, 1857 р.

5 крон, 60-річчя
правління Франца-

Йосифа, срібло,

срібло, 1908 р.

10 філлєрів, нікелін,
1896 р.

(для Угорщини)

Так, у 1854 р. були випущені монети номіналами 1 і 2 флорина з нагоди весілля Франца-Йосифа і Єлизовети, у 1857 р. – 2 фройнсталяра на честь відкриття Віденсько-Тріестинської залізниці, у 1879 р. – 2 флорина з нагоди срібного весілля імператора, 1908 р. – 1 і 5 крон (60-річчя правління Франца-Йосифа) та ін.

У період Першої світової війни грошове господарство Австро-Угорщини остаточно розладналося. З обігу зникли золоті й срібні монети, розмінну монету почали карбувати із заліза.

На західноукраїнських землях австрійська монетна система була пануючою аж до розпаду Австро-Угорщини у жовтні 1918 р.

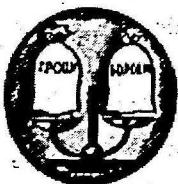
Значною динамічністю характеризувався розвиток грошово-го господарства Російської імперії, територіально складовою якої була переважна більшість українських земель. Дві основні грошові реформи XIX ст. забезпечили подальше вдосконалення російської монетної системи і приведення її у відповідність із на-сущними соціально-економічними потребами. Стабілізації госпо-дарського життя Росії та ринковим трансформаціям сприяло зап-ровадження за реформою С. Вітте золотого монометалізму. Суттєві зміни пережило й фінансове життя Австрійської (Австро-Угорської) імперії, якій належали західноукраїнські землі. На-прикінці XIX ст. у «клаптиковій» імперії утвердилася золота ко-ронована система з її базовими одиницями кроною і гелером (філлером). Однак грошове господарство обох імперій не змогло витримати сувері випробування періоду Першої світової війни, а тому воно вступило в смугу тотальної кризи та безмонетного стану.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте монетну систему Росії першої чверті XIX ст.
2. З'ясуйте основні риси грошової реформи Є. Канкрина.
3. Які особливі монетні серії випускалися в Росії?
4. Доведіть, що винахід нової карбувальної машини І. Невідомсь-ким став справжньою революцією в монетному виробництві.
5. Розкрийте значення грошової реформи С. Вітте у Росії.

6. Доведіть, що в роки Першої світової війни російська монетна система вступила в смугу масштабної кризи.
7. Які зміни в грошовому обігу відбулися за австро-німецькою монетною конвенцією?
8. Проаналізуйте наслідки грошової реформи 1892 р. у Австро-Угорщині.
9. Поясніть значення термінів: «золотий монометалізм», «імперіал», «крона», «філлєр», «рус».
10. Складіть хронологічну таблицю основних подій монетного обігу Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій у XIX – поч. ХХ ст.

§ 8. ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОГО ОБІГУ В 1917–1921 рр.

Емісії національних грошових знаків у період Української національно-демократичної революції

Vкраїнська революція 1917 – 1921 рр. викликала до життя цікаві явища грошового обігу, найзnamенішим із яких було введення національної валюти урядом УНР. Спочатку Центральна Рада такого питання не

ставила і тільки стрімка зміна політичної ситуації влітку й восени 1917 р. висунула перед проголошеною в листопаді молодою Українською Народною Республікою нагальну необхідність утвердження своєї фінансової самостійності.

Восени 1917 р. на грошовому ринку України спостерігалася велика строкатість: в обігу були царські кредитки, знаки Тимчасового уряду та всілякі грошові сурогати. Господарська руїна, викликана світовою війною, перервала традиційні економічні зв'язки між українськими губерніями та з Росією і спричинила гостру фінансову кризу.

Населення України з недовірою ставилося до знецінених російських грошей і тому окрім міські громади налагодили випуск своїх власних грошових знаків (наприклад, в Одесі, Житомирі, Єлисаветграді та інших містах). Дошкуляв грошовий голод, який особливо загострився після остаточного розриву Центральної Ради з Тимчасовим урядом і припиненням постачання грошової маси в Україну. Прихід до влади в Росії більшовиків, які вороже сприймали українську державність, змушувала уряд УНР робити рішучі кроки у справі декларування фінансово-економічного суверенітету України.

Уже 19 грудня 1917 р. Українська Центральна рада ухвалила Тимчасовий закон, яким передбачався випуск державних кредитових білетів УНР. Основною грошовою одиницею ставав кар-

бованець, що містив 17,424 долі золота і поділявся на 200 шагів. Ця реформа мала уніфікувати й стабілізувати грошовий обіг в Україні, створити фінансову основу її економічної самостійності. Першою ластівкою української національної валюти став державний кредитовий білет номіналом 100 крб., випущений 5 січня 1918 р. (23 грудня – за старим стилем) і названий у народі «горпинкою» (за специфічний орнамент) або «кульженкою» (за прізвищем власника друкарні Кульженка). Випускалися також номінали в 200, 400, 500 і 1000 крб. на папері високої якості із водяними знаками.

Уряд УНР продовжував самостійну фінансову політику й після повернення в Київ навесні 1918 р. Згідно із Законом Центральної Ради від 1 березня 1918 р. «Про грошову одиницю, биття монет та друк Державних кредитових Білетів» основною одиницею стала гривня. Рішення про запровадження цієї грошової одиниці було прийнято на пропозицію М.С. Грушевського і мало підкреслювати спадкоємність традицій національного грошового обігу, започаткованого ще в період Київської Русі. Гривня містила 8,712 долі чистого золота, дорівнювала півкарбованцю і 100 шагам. Це означало встановлення децимальної системи. Отже, відтоді в УНР одночасно перебували в обігу дві національні грошові одиниці: карбованець і гривня.

Закон передбачав і випуск монет різних номіналів і типів. Зокрема, повинна була карбуватися золота монета в 20 гривень, яка мала містити портрет Т.Г. Шевченка, зображення малого герба – тризуба та монограму «УНР». На срібній монеті 1 гривня планувалося подати назву номіналу, рік і місце випуску (Київ). Передбачався й випуск дрібних мідних монет номіналами 1, 2, 5, 10, 20 шагів. Проте в силу цілої низки історичних обставин та через відсутність належного золотого запасу уряд УНР так і не зумів налагодити карбування монет, тому все це залишилося лише декларацією намірів.

Відсутність в обігу розмінних металевих монет породжувала значні незручності, тому за прикладом російської влади були випущені паперові шаги-марки номіналами 10, 20, 30, 40 та 50 шагів (згідно із Законом Центральної Ради від 18 квітня 1918 р. «Про

випуск розмінних марок державної скарбниці»). Вони містили на звороті характерний текст: «Ходять нарівні з дзвінкою монетою» і з'явилися в обігу за гетьманату в липні 1918 р.

Гривні також були запроваджені в обіг уже урядом гетьмана П. Скоропадського. За гетьманату вдалося дещо впорядкувати розхитану фінансову систему України. Проте інфляція набирала обертів і гетьманський уряд приступив до випуску купюр великих номіналів у 1000 і 2000 гривень.

Досить рішучу й послідовну фінансову політику проводила Директорія. Згідно із законом від 4 січня 1919 р. єдиними законними засобами платежу залишалися гривня й український карбованець, усі інші грошові знаки мали бути вилучені з обігу. Встановлювалися жорсткі терміни обміну російських грошових знаків на українські: до 31 січня за пропорцією 1:1 (1 рубль = 1 крб.), а з 31 січня до 15 лютого вже за зниженим курсом: рубль обмінювався на 0,75 крб.

З метою створення золотого запасу був виданий декрет про негайну здачу населенням золота й срібла до Державного банку. У розпорядження міністерства фінансів були передані пам'ятники російським царям, вони мали бути використані після переплавки як сировина для карбування монет. Грошова реформа проводилася успішно, і її перші плоди виявилися в симптомах фінансової стабілізації. Однак історія відвела Директорії занадто мало часу для реалізації її планів: наступ більшовицьких військ змусив український уряд залишити Київ. Емісія українських паперових грошей була на деякий час продовжена у Кам'янці-Подільському, Тернополі та Станіславі. Усього ж було випущено 24 види українських грошових знаків на суму 19,5 млрд. гривень.

Утім заходи українських урядів не могли зарадити тому хаосу, який охопив грошовий обіг України. На територіях, які контролювали більшовики, ходили знецінені радянські, у південних районах України, а деякий час і на більших її обирах розповсюдилися грошові знаки білогвардійського уряду Денікіна. Випускали свої гроші махновці, окремі міста і навіть монастири. Український грошовий ринок містив і чимало царських грошей, «думок», «керенок» і різноманітних грошових сурогатів.

Різнобарвна гама валют перебувала в обігу на землях Західної та Південної України. У залежності від перебігу історичних подій у південних та західноукраїнських регіонах були обіговими найрізноманітніші за номіналом та назвами іноземні знаки: австрійські та угорські крони, польські марки, румунські лей, французькі франки; англійські фунти, грецькі драхми, німецькі «рейхсбанкноти» та ін. Серед цієї розмаїтої маси іноземної валюти зустрічалися й так звані «воєнні» окупаційні гроши, які випускало німецьке військове командування на окупованих територіях України. Такі гроши мали називу «остмарки». На території Криму в обігу знаходилися грошові знаки кримського крайового уряду Сулькевича.

Загибель УНР та ЗУНР спричинила припинення обігу національної валюти як фінансового репрезентанта української державності. На більшості території України запанувала радянська грошова система, а західноукраїнські землі були включені в орбіту грошового обігу чужоземних держав.

Ленінський

Захопивши владу в результаті жовтневого перевороту 1917 р., більшовики приреформи і фінансова криза в більшовицькій Росії

Захопивши владу в результаті жовтневого перевороту 1917 р., більшовики прибрали до рук цінності Державного і приватних банків, а також золотий запас держави. Сторінки більшовицької газети «Правда» буквально рясніли повідомленнями такого змісту: «Цими днями в Державний привезли з Російсько-Азіатського банку 10 пудів золота у зливках і піску (шліхового золота). Учора в Сибірський банк доставили сто тридцять вісім зливків золота загальною вагою близько 50 пудів. Серед зливків золота більшість розміром у велику цеглину».

Проте оперативне налагодження емісії грошей виявилося більшовикам не під силу. Виступаючи 10 лютого 1918 р. на Все-російському з'їзді селянських депутатів, глава більшовицького уряду В.І. Ульянов (Ленін) зізнався: «Грошей немає, ось ді наша слабкість, ось чому ми слабкі і чому страждає наша країна».

З огляду на грошовий голод, більшовики були змушені доз-

волити обіг царських кредиток, керенок і облігацій «Позики свободи», випущених Тимчасовим урядом. Настав новий безмонетний період, який тривав до 1921 р.

У першій пол. 1918 р. Ленін виступив із проектом грошової реформи, яка мала на меті уніфікувати строкатий грошовий обіг і впорядкувати фінансове господарство більшовицької Росії. Думки щодо реформування грошового обігу більшовицький вождь виклав у своїй доповіді на з'їзді представників фінансових відділів рад. 18 травня 1918 р. Ленін поставив завдання у щонайкоротший термін провести заміну старих грошових знаків на нові. З цією метою він вимагав негайно налагодити випуск нових грошей на кілька мільярдів рублів, створити мережу ощадних кас. При цьому реформа мала носити конфіскаційний характер: кожний повинен був заповнювати декларацію про власні грошові запаси і, «якщо сума невелика, він одержить рубль за рубль, якщо ж вона перевищує норму, він одержить лише частину». До речі, цей заповіт вождя виконувався при проведенні практично всіх радянських грошових реформ.

Ленін передбачав активну протидію цим заходам з боку імущих верств населення і закінчив свою доповідь типовою більшовицькою пересторогою «про останній рішучий бій з буржуазією».

Певні підготовчі заходи з реалізації ідей реформи проводилися навесні 1918 р. Лідер більшовицької держави безпосередньо управляв цим процесом і вникав у деталі розробки зразків радянських грошових знаків. Однак в умовах громадянської війни і господарської розрухи реалізувати основні положення ленінського проекту грошової реформи не вдалося.

Щоправда, навесні 1919 р. більшовицькому урядові таки вдалося налагодити випуск грошових знаків, однак вони через тодішню надзвичайно складну економічну ситуацію, викликану війною та господарською розрухою, були приречені на роль нічого не вартих папірців. Форсування емісії паперових знаків більшовиками породило гіперінфляцію. Грошовому голоду однак зарати не вдалося, і тому випуск грошових знаків або їх сурогатів став прерогативою навіть провінційних міст.

Строкатість грошового ринку періоду громадянської війни була

справді вражальною. В обігу перебували грошові знаки білогвардійських урядів, окупантів армій, повстанських загонів, торговельних компаній, національних окраїн і навіть окремих приватних осіб. З 1917 по 1923 р. маса паперових грошей зросла в 200 тис. разів:

В астрономічних вимірах вирости ціни. Скажімо, у порівнянні з 1914 р. ціна на цукор збільшилася у 162214 разів, на ситець – у 86730 разів, а пуд житнього борошна коштував 140 тис. рублів. За великі покупки розраховувалися мішками грошей, а 1 млрд. рублів навіть великими купюрами важив 1 – 2 пуди.

Небачений досі хаос у грошовому господарстві і вражально гіперінфляція поставили економіку Радянської Росії на грань ціковитої катастрофи. Необхідно було вживати невідкладних заходів для оздоровлення фінансово-господарського стану країни.

Закороткий у часі, але надзвичайно бурхливий період Української національно-демократичної революції був ущент наповнений цікавими й суперечливими явищами фінансового життя. З поміж них найбільш рельєфно виділяються емісії національних паперових грошових знаків та наміри монетної регалії урядів УНР, гетьманату і Директорії. Згідно із проведеними українською владою реформами на контролюваних нею територіях утвердилися дві національні грошові одиниці: карбованець і гривня, які розмінювалися на шаги. Урядові більшовицької Росії не вдалося реалізувати ленінський план грошової реформи 1918 р. У країні запанував небачений фінансовий хаос, який характеризувався надзвичайною грошовою строкатістю, вражальною гіперінфляцією та безмонетним станом. Із загибеллю УНР і ЗУНР українські території потрапили в коло грошового обігу СРСР та трьох східноєвропейських держав.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте історичну необхідність власної грошової емісії в Україні наприкінці 1917 р.
2. Охарактеризуйте основні положення Тимчасового закону Української Центральної Ради від 19 грудня 1917 р.

3. Монети яких номіналів і типів передбачалося запровадити в Україні згідно з Законом Центральної Ради від 1 березня 1918 р.? Чому цей план не був реалізований?
4. Які заходи передбачалися ленінським планом грошової реформи в першій половині 1918 р.?
5. Проаналізуйте фінансову політику гетьманської адміністрації і Директорії.
6. Проялюструйте конкретними фактами надзвичайну строкатість грошового господарства України і Росії у 1917 – 1920 рр.
7. З'ясуйте особливості грошового обігу на західноукраїнських землях.

§ 9. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР І ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1922 – 1945 рр.

Перша радянська грошова реформа 1922 – 1924 рр.

Розвал грошової системи в роки Першої світової та громадянської воєн, вражавчою гіперінфляція і надзвичайна строкатість у грошовому обігу унеможливили реалізацію більшовиками далекосіжніх планів радянської модернізації суспільства.

Необхідно було вживати кардинальних заходів для стабілізації фінансової системи більшовицької держави. Це завдання виконала перша радянська грошова реформа 1922 – 1924 рр., яку пов’язують з іменами тодішнього наркома фінансів Г.Я. Сокольникова, а також директора Державного банку Шеймана і колишнього царського міністра М.М. Кутлера. Вона проводилася в контексті заходів, передбачених новою економічною політикою, яка прийшла на зміну збанкрутілій лінії «воєнного комунізму» з її повним ігноруванням законів товарно-грошових відносин.

Підготовчий етап грошової реформи припадає ще на 1920 – 1921 рр. Навесні 1920 р. більшовицькі війська й партізанські загони відбили у білогвардійців велику кількість золота, яке раніше опинилося в руках уряду адмірала Колчака. Цей «золотий ешелон» складався з 18 вагонів, у яких було 5143 ящики і 1678 мішків із золотом та іншими цінностями номінальною вартістю 409625870 рублів золотом. Okрім цього, більшовики вилучили багато цінностей у церков та монастирів. У результаті був створений досить солідний золотий запас, який став необхідним підґрунтам проведення грошової реформи.

12 жовтня 1921 р. було опубліковано постанову ЦВК Російської Федерації «Про запровадження Державного банку». Саме

на цю установу покладалася роль головного координаційного й організаторського центру в проведенні майбутньої грошової реформи. До єдиної грошової системи усілі за РСФРР, Україною, Білорусією включалося й Закавказзя.

Важливим кроком з підготовки реформи стало відновлення у 1921 р. роботи Петроградського монетного двору. Тоді ж тут випустили перші радянські монети, чим було покладено край безмонетному періоду. Чимало зусиль для відновлення роботи монетного двору й налагодження карбування монет доклав старший медальєр О.Ф. Васютинський, відзначений згодом за ці заслуги званням Героя праці.

У 1921 р. Петроградським монетним двором були відкарбовані рублі й полтинники зі срібла 900-ї проби і розмінні монети номіналами 10, 15, 20 копійок зі срібла 500-ї проби. На аверсах усіх цих монет уміщувався герб РСФРР і лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!», а на реверсах рубля й полтинника – п'ятикутна зірка у

Монети РСФРР, срібло, 1921 р.

вінку, всередині якої позначався номінал, нижче – дата карбування (1921 – 1922). Монети менших номіналів мали на реверсі маленьку зірку, від якої розходилися промені.

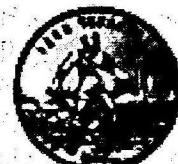
Наприкінці 1921 – на поч. 1922 рр. була проведена перша деномінація знецінених радзнаків. Останні поступово вилучалися із обігу, іхне місце займали нові грошові знаки, обмін відбувався за співвідношенням 1:10000 старих грошей. Уже до 1 жовтня 1922 р. величезна й строката паперово-грошова маса, що засмічувала ринок, була вилучена з обігу, тут залишились лише єдині державні грошові знаки, забезпечені, як на них указувалося, «всем достоянием республики».

Що стосується золотих і срібних монет царського карбування, то в 1922 р. держава легалізувала їх використання в актах купівлі-продажу й дозволила державним організаціям приймати платежі в золотих монетах.

Декретом РНК РСФРР від 11 жовтня 1922 р. було прийнято рішення про випуск стабільної радянської валюти – червінця як у вигляді паперових банкнот, так і золотих монет. Ескізи золотих червінців розробив О.Ф. Васютинський. На гербовому боці був уміщений стилізований малюнок герба Російської Федерації і лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтесь», виконаний шрифтом, що нагадував слов'янську в'язь. Основою ж цього монетного типу стало зображення Селянина-сіяча за скульптурою Шадра (псевдонім скульптора І.Д. Іванова). При цьому були збережені діаметр, вага, проба і ремедіум дореволюційних монет (десятирублівок).

Другий етап грошової реформи розпочався із нової деномінації радзнака, яка проводилася з грудня 1922 р. Мета її полягала в тому, щоб обмінати грошові знаки 1922 р., які виконали завдання проміжного обмінного еквівалента, на нові за співвідношенням 1:100.

На грошових знаках зразка 1923 р. з роз'яснюючою метою вміщувався такий напис: «Один рубль 1923 г. равен одному мил-

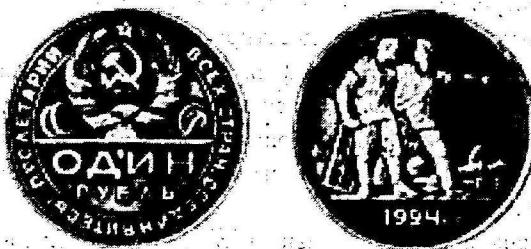
Один
червінець,
золото,
1922 р.

лиону рублій дензнаками, изъятими из обращения или ста рублям дензнаками 1922 года». Це роз'яснення полегшувало перехід до нового масштабу цін.

Проте співіснування забезпеченого золотом червінця і знецінених радззнаків, а надто – відсутність в обігу розмінної монети по суті унеможливлювали остаточну стабілізацію фінансової системи. Хронічний голод на дрібні грошові знаки породив появу різного роду розмінних сурогатів, наприклад, квитанцій, бонів тощо. Необхідно було завершити грошову реформу повною уніфікацією фінансової системи і уведенням розмінної монети. Такі умови склалися на 1924 р., цьому передувала певна економічна стабілізація.

Постановою ЦВК і РНК СРСР від 5 лютого 1924 р. було передбачено випуск державних казначейських білетів вартістю 1, 3 і 5 рублів золотом, які служили розмінними одиницями для червінця. Декретом від 23 лютого 1924 р. було оголошено про карбування і випуск у обіг срібної й мідної монет (за 50-рубльовою стопою). З 15 лютого 1924 р. був припинений випуск радззнаків, а декретом РНК від 7 березня 1924 р. встановлений порядок їх вилучення з обігу: Категорично забороняється випуск грошових сурогатів. Країна одержала стійку валюту у вигляді забезпечених золотом червінців і рублів.

З 1924 р. монети СРСР карбувалися за новим типом, і саме тоді вони були масово уведені в обіг. На лицевому боці срібної монети номіналом 1 рубль зображеній герб СРСР, легенда містить

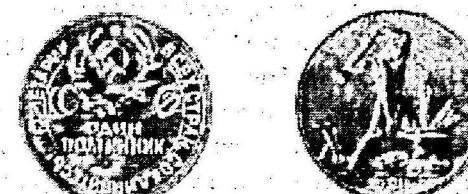
Рубль, срібло, 1924 р.

Монетовидний знак,
50 копійок, папір, 1923 р.

традиційний лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!». На зворотному боці монети – зображення робітника й селянина, причому, робітник указує селянину в бік міста, осяяного сонцем, що сходить. Нижче подана дата випуску монети: «1924».

Полтинник СРСР випускався з 1924 по 1927 р., тип його гербового боку майже нічим не відрізняється від рубля. На іншому боці монети зображений робітник, що б'є молотом по зáготовці металу на ковадлі. Позаду робітника зображений плуг і зубчате

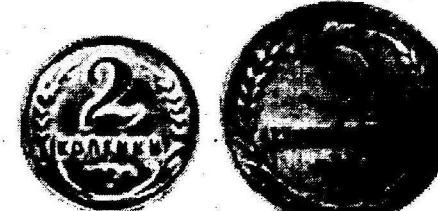
Полтинник, срібло, 1924 р.

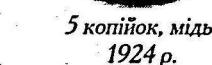
20 копійок, срібло, 1924 р.

Півкопійка, мідь, 1926 р.

2 копійки, мідь,
1924 р.

5 копійок, мідь,
1924 р.

колесо. Символіка на срібних монетах мала передавати ідею незворушності союзу робітників і селян, який засновник більшовицької держави В.І. Ленін називав «альфою і омегою» радянської влади.

За децю зміненим типом зі срібла 500-ї проби карбувалися монети в 10, 15 і 20 копійок. Мідні монети випускалися за 50-рублевою стопою номіналами 1, 2, 3, 5 копійок. У 1925 р. було прийнято рішення про випуск мідних монет напівкопійкового номіналу вагою 1,638 г, їх карбування тривало до 1928 р.

За метрологічними характеристиками нові радянські монети повністю відповідали царським. Скажімо, срібний рубль важив 18 г, а полтинник – 9 г. Рубль, як і дореволюційний, прирівнювався до 0,774234 г золота. У такий вірності певним традиціям монетного карбування був глибокий резон, адже грошова термінологія й метрологічні особливості монет занадто міцно вкарбовуються в суспільну свідомість.

Оскільки грошова реформа вимагала заміни відразу всієї маси обігових грошей, потрібна була значна кількість металевих монет. Потреба в прискореному їх карбуванні викликала необхідність замовлень за кордоном, зокрема в Англії. На Лондонському та Бірмінгемському монетних дворах були відкарбовані срібні пол-

Плакат 1924 р.

тинники СРСР з буквами ФР у гуртовому написі (пробні) і ТР, випущені в обіг (Фома і Томас Рос – начальники монетних відділень). У Томпаку відкарбували пробні радянські п'ятаки. Усі монети, випущені в Англії, датовані 1924 роком.

Радянська реформа 1922 – 1924 рр. відіграла надзвичайно важливу роль у стабілізації фінансової системи і в значній мірі забезпечила певні успіхи розвитку непівської економіки. Було покінчено зі згубною строкатістю, введена тверда валюта, а це сприяло фінансово-господарському одужанню країни. Рубль набрав повної сили і тепер дорівнював 50 млрд. руб. у радзинках зразка 1921 р. Показово, що перша радянська грошова реформа була проведена в основному за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів.

Монети СРСР

Реформована монетна система

у 1926 – 1945 рр.

СРСР продовжувала вживати певних

змін у другій пол. 1920-х – 30-х рр. На

середину 20-х р. у світі поширилося таке негативне явище, як зникнення з обігу золотих і срібних монет: їх просто вилучали й перевозували. Тому на грошовому ринку дедалі більшого значення набували знаки грошей як повноважні представники реальних.

У СРСР золоті монети припинили карбувати ще 1924 р. В обігу знаходилися паперові червінці, забезпечені золотом. Поступово перестали випускати й високопробні срібні монети. Так, радянські срібні рублі й полтинники карбувалися лише до 1927 р.

Дедалі очевиднішою ставала економічна недоцільність карбування розмінних монет із міді. Адже на виробництво мідних монет ішла величезна кількість дефіцитного металу. При цьому важка монета вимагала додаткових витрат при перевезеннях і буквально обтяжувала кишень громадян. Дійсно, гаманець з міддю від 1 до 5 коп. на суму 1 рубль важив 328 г.

У 1925 р. на монетному дворі розпочалися пошуки прогресивних металів для монетного виробництва. При цьому слід було підібрати дешевий, легкий, зносостійкий, пружний матеріал, що мав би привабливий колір і не піддавався корозії. Тому вирішено було використовувати сплави металів і вибір зупинили на бронзі (у сплаві було 90 % міді). Вага бронзових монет порівняно із

попередніми мідними суттєво зменшилася, наприклад, 5-копійкова монета важила 5 г.

Випуск в обіг нових розмінних монет номіналами 1, 2, 3 і 5 коп. запроваджувався постановою ВЦВК СРСР від 6 січня 1926 р. Було визнано за доцільне зберегти тип мідних монет зразка 1924 р., він не мінявся до 1935 р.

Переведення радянської монетної системи на нові матеріали здійснювалося поступово. З 1930 р. було припинено карбування розмінних срібних монет. Щоправда, відомі дуже рідкісні екземпляри монет зі срібла 500-ї проби, датовані 1931 р.

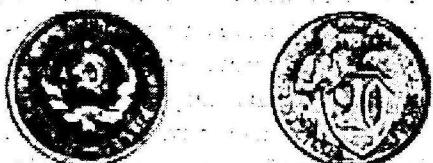
У 1931 р. розпочалося масове карбування нікелевих розмінних монет номіналами 10, 15 і 20 копійок. В обіг вони були введені постановою від 27 лютого 1932 р. Для нікелевих монет редміум був встановлений у 2 % на 1000 рублів.

Перевага нікелевих монет була в тому, що тугоплавкість нікелю утруднювала підробку й переплавку монет, а його більша, порівня-

но зі сріблом, твердість і опірність зовнішнім впливам забезпечувала їхню довговічність. За розмірами й вагою нікелеві монети не відрізнялися від їх срібних аналогів.

Проекти монетних типів розробив все той же О.Ф. Васютинський. На реверсі 10-, 15- і 20-копійкових монет був зображеній робітник із молотом у руці, він притримував щит із позначенням номіналу. На гербовому боці навколо зображення герба СРСР подавався лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!». Перевантаженість монетного поля різноманітними елементами оформлення створювала неабиякі труднощі для виробництва.

У 1935 р. малюнок обох боків монет номіналами 10, 15 і 20 коп. був спрощений. Аверс монет після зняття з нього лозунгу «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» набув тієї класичної форми, яка довгий час була єдиною для радянських монет усіх номіналів. У такому ж плані був змінений і аверс мідних монет. Цей тип гербового боку монети залишився незмінним аж до 1961 р.

20 копійок, нікель, 1931 р.

Змінювалося лише число перехватів стрічкою колосся герба СРСР, де пояснювалося зміною числа республік, що входили до складу Радянського Союзу. Так, у 1935 – 1936 рр. було 7 перехватів, у 1937 – 1946 рр. – 11, 1948 – 1956 рр. – 16, з 1957 р. – 15. Незважаючи на те, що ще в 1940 р. число союзних республік досягло 16, штемпелі монет з відповідною кількістю перехватів з'явилися лише в 1948 р.

Зайві деталі були прибрані з реверсів нікелевих монет, на них залишилося лише позначення номіналу. Зворотний бік бронзових монет не змінився.

У 1937 р. було встановлено співвідношення американського долара і радянського рубля. Один долар відповідав 5 рублям 30 коп. Золотий вміст рубля становив тоді 0,167674 г чистого золота.

Великим випробуванням для грошової системи СРСР стала Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 рр. Воєнні витрати зросли в астрономічних вимірах і їх не покривали доходи. Тому держава пішла на масштабну емісію паперових грошей, що призвело до значної інфляції. На окупованих територіях СРСР, зокрема в Україні, окупаційна влада пустила в обіг спеціальні грошові знаки. Поширилося фальшування грошей.

Монетний двір лише в 1942 р. зміг відновити карбування монет (м. Краснокамськ Пермської обл.). Однокопійкові монети до 1944 р. не карбувалися зовсім, двокопійкових було у 1942 р. випущено лише 450 екземплярів. Не випускалися і трикопійкові монети та п'ятаки.

Монети номіналами у 10, 15 і 20 копійок випускалися, але їхнє виробництво склало тільки половину довоєнного рівня (в середньому 200 млн. штук на рік). Простежується зниження якості монетного виробництва, що було наслідком порушення технологій. Відомі монети номіналом у 20 коп. випуску 1941, 1942 і 1943 рр., помилково відкарбовані на бронзових кружалах, а також трикопійкові монети, вироблені з нікелю.

20 копійок, нікель, 1935 р.

Лише в 1944 р., коли остаточно була знята блокада Ленінграда і там відбудували Монетний двір, виробництво монет знову почало поступово входити у звичну колію.

Ситуація у фінансовому господарстві СРСР після Великої Вітчизняної війни диктувала необхідність проведення чергової реформи грошового обігу.

Особливості

Після розвалу Австро-Угорської імперії, грошового обігу загибелі ЗУНР та в результаті низки істотна західноукраїнських обставин і міжнародно-правових угод західноукраїнські землі опинилися у складі трьох чужоземних держав, що виз-

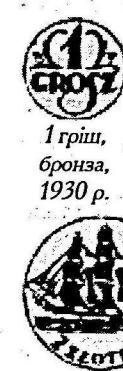

1 grosz,
бронза,
1930 р.

2 złoty, срібло, 1936 р.
2 злотих, срібло, 1936 р.
децимальна система. Із золота карбувалися монети номіналами 10 і 20 злотих (пробна), зі срібла – 1, 2, 5 і 10 злотих, із нікелю – 1 злотий (з 1921 по 1939 рр.). Розмінні монети 1, 2 і 5 грошей виготовлялися із бронзи, а 10, 20 і 50 грошів – з нікелю.

10 злотих, срібло, 1922 р.

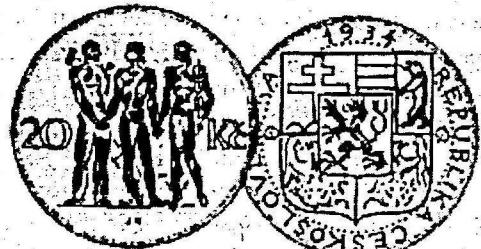
1 grosz,
бронза,
1930 р.

2 złoty, срібло, 1936 р.

10 злотих, срібло, 1922 р.

без них. У колових легендах містилася офіційна назва держави і дата карбування.

Особливо цікавий тип срібної монети номіналом 20 крон. На ній зображені три чоловічі фігури: робітник з молотом, селянин з плугом і бог торгівлі Меркурій у крилатих сандалях. Усі троє стоять, взявшись за руки, символізуючи суспільну злагоду в Чехословаччині.

20 крон, срібло, 1934 р.

Випускалися й комеморативні монети. Зокрема, у 1928 р. було відкарбовано ювілейну срібну монету на честь 10-річчя відновлення державності, а в 1937 р. – 20-кронову монету з нагоди ювілею президента Чехословаччини Т. Масарика.

Зустрічаються на території Закарпаття крони та гелери Словачької республіки, яка виникла як маріонеткова держава гітлерівського рейху після розчленування Чехословаччини навесні 1939 р.

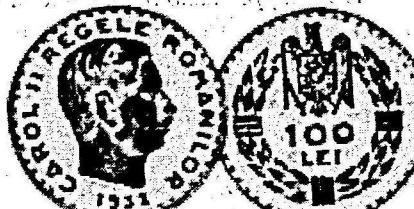

5 пенге, алюміній, 1941 р.

Наприкінці 1930-х р. Гітлер передав своїй союзниці – хортицькій Угорщині Закарпаття і сюди на деякий час поширилася угорська грошова система. Ще 1925 р. в Угорщині була запроваджена нова грошова одиниця – пенге (угор. pengő – дзвінка монета), він поділявся на 100 філлера. Срібний пенге містив 3,22 г срібла 640 проби. Зі срібла та алюмінію карбувалися 1, 2 і 5 пенге, з нікеліну – 10, 20 і 50 філлера, із бронзи – 1 і 2 філлери.

До 1940 р. Північна Буковина і Бесарабія перебували в складі

Румунії. Основною одиницею румунської грошової системи була лея, запроваджена ще в 1868 р. Як і в більшості сусідніх країн, тут панувала децимальна система: лея дорівнювала 100 бані. Зі срібла та сплавів з ним карбувалися 100 і 200 лей, з нікелю 50 і 100 лей, а 1,10 і 50 лей – зі сплаву нікелю й бронзи.

100 лей, сплав срібла з бронзою, 1932 р.

Розмінні монети номіналами 25 і 50 бані карбувалися з алюмінію. На монетах зображувався герб або корона, портрет короля з його титулом, на окремих – багатофігурні композиції або символічні знаки.

25 бані, алюміній 1921 р.

50 бані, алюміній 1921 р.

Після приєднання до СРСР Галичини й Західної Волині (1939), Північної Буковини й Бесарабії (1940), Закарпаття (1945) на західноукраїнських землях утвердилася радянська грошова система.

У контексті заходів нової економічної політики більшовиків було проведено першу радянську грошову реформу, яка стабілізувала фінансову систему СРСР і позитивно вплинула на господарське життя. Основними грошовими одиницями стали забезпечені золотом радянські рубль і червінець, які спочатку відповідали якісним та метрологічним характеристикам ідентичних царсь-

ких монет. Певні зміні у сфері радянського монетарництва спостерігалися і в подальший період, однак принципового характеру вони не набрали. У роки Другої світової війни грошове господарство СРСР переживала гостру кризу і це викликало наявну потребу його чергового реформування. Західноукраїнські терени в 1920 – 1930-х рр. знаходилися в колі грошового обігу Польщі, Чехословаччини та Румунії. У повоєнний період у всій Україні запанувала радянська грошова система.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте підготовчий етап радянської грошової реформи 1920-х рр.
2. Коли закінчився безмонетний період?
3. Проаналізуйте основні етапи радянської грошової реформи 1922 – 1924 рр. та розкрийте її значення для реалізації заходів НЕПу.
4. Назвіть основні номінали й типи радянських монет 1920-х рр.
5. Які зміні відбулися в радянській монетній системі другої пол. 1920-х – 30-х рр.?
6. Обґрунтуйте практичні переваги нікелевих та бронзових розмінних монет.
7. Монетні системи яких держав панували на західноукраїнських землях у 20 – 30-х рр. ХХ ст.?
8. Коли на західноукраїнських землях утверджилась радянська грошова система?
9. Наведіть факти, які засвідчують глибоку кризу грошового господарства СРСР у роки Другої світової війни.
10. Поясніть значення номіналів: червінець, злотий, гелер, лея, пенге.

§10. РОЗВИТОК ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ СРСР У 1946 – 1991 рр.

Радянські грошові реформи 1947 та 1961 рр. і розвиток монетної системи

3 метою змінення рубля та ліквідації негативних наслідків війни у сфері грошового обігу СРСР у 1947 р. була проведена чергова реформа. 14 грудня 1947 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР «Про проведення грошової реформи і відміну карток на продовольчі і промислові товари». З обігу вилучалися червінці, старі рублі, окупаційні гроші і різноманітні сурогати, а натомість уводилися нові, більш повноцінні, грошові одиниці. Старі гроші обмінювались на нові за співвідношенням 10:1, причому, встановлювалися обмеження в обміні, що свідчило про конфіскаційний характер реформи. Так, банківські вклади від 3 до 5 тис. рублів скорочувалися на 1/3, а понад 10 тис. – на 1/2. Грошові нагромадження колгоспів та кооперативних організацій обмінювалися за пропорцією 5:4, тобто фактично вони втрачали в результаті реформи майже 20% своїх коштів.

Офіційна пропаганда твердила, що така схема проведення реформи дозволяла ліквідувати грошові нагромадження спекулятивних елементів і попередила можливість скуповування ними товарів за заниженими цінами після скасування карткової системи. На відміну від грошової реформи 1922 – 1924 рр., яка передбачала докорінну перебудову всієї фінансової системи, реформа 1947 р. загалом зберегла існуючу. На розмінні нікелеві й бронзові монети діяльністю реформи не поширювалася: вони повністю зберегли свій передній тип. У 1947 і 1958 – 1960 рр. розмінні монети взагалі не карбувались, за винятком пробних.

Було скасовано курс рубля на базі долара. З 1 березня 1950 р. встановлювався твердий золотий вміст рубля (0,222168 г золота). За офіційним курсом один долар США відповідав чотирьом радянським рублям.

Як уже відзначалося, в 1948 р. був частково змінений тип штемпелів гербового боку розмінних нікелевих і бронзових монет: число перехватів стрічкою навколо колосся збільшилося до 16 (за числом союзних республік). У 1957 р. число перехватів було зменшено до 15 у зв'язку з перетворенням Карело-Фінської РСР у Карельську АРСР. Дата «1957» – остання на монетах, що знаходилися в обігу з 1935 р.

Інтенсивний економічний розвиток і господарські перетворення 1950-х р. поставили на порядок денний необхідність збільшення масштабу цін. Тому в 1961 р. була проведена чергова реформа грошової системи СРСР. З 1 січня 1961 р. в обігу з'явилися грошові знаки нового зразку, а масштаб цін було підвищено в 10 разів (1 рубль новими грошима міняли на 10 рублів старими). Отже, в результаті реформи була проведена деномінація старих грошових знаків.

Цього разу суттєвих змін зазнала монетна система. З обігу були вилучені всі монети старого зразку за винятком номіналів в 1,2 і 3 копійки. Дрібні розмінні монети (1, 2, 3 і 5 коп.) карбувалися із бронзового сплаву.

Дещо змінився тип монет номіналами 10, 15, 20 копійок, їх карбували із складного нікелевого сплаву. Реформа 1961 р. повернула в обіг металевий рубль і полтинник. Діаметр рублевих монет становив 27 мм, а 50-копійкових – 24 мм, для інших номіналів він залишався таким, як був раніше.

Під час підготовки деномінації обговорювалося питання і про карбування напівкопійкової монети. Однак таку пропозицію не підтримали вищі державні органи.

За реформою 1961 р. підвищився золотий вміст радянського рубля, тепер він становив 0,987412 г чистого золота. Долар США тоді відповідав 75 радянським копійкам і лише з другої половини 1970-х р. радянський рубль почав падати в ціні.

Рубль і полтинник у 1961 р. карбувалися без гурту, що створювало небезпеку їх підробок. Тому після випуску монет 1964 р.

Монети СРСР 1961 р.

уже з гуртовими написами, монети із гладким ребром поступово вилучалися із обігу.

У 1962 р. Монетний двір випустив розміні монети без номіналів 1 рубль і 50 коп.; у 1963 р. тиражувалися лише 1 і 2 коп.; у 1964 – 1, 2, 50 коп. і 1 рубль. До числа монет, які рідше інших зустрічалися в обігу, можна віднести 1 рубль 1969, 1970, 1971 рр., а також 15 коп. 1965, 1966, 1967 рр.

З 1964 р. рубль став виконувати і роль міжнародної валюти, обслуговуючи товарообіг між вісімома країнами – учасницями Ради Економічної Взаємодопомоги. Виконуючи цю місію, він дістав назву *перевідного рубля* і став одним із засобів фінансово-економічної експансії СРСР в європейські країни комуністичного табору.

Кризові явища, які дедалі більше проявлялися в економічному житті СРСР 1980-х р., привели до падіння курсу рубля й викликали інфляційні процеси.

Радянські коммеморативні монети На 1965 р. припадає початок нової традиції в радянській монетній справі – випуску ювілейних і пам'ятних монет. Першою ластівкою цієї серії став ювілейний рубль, випущений в ознаменування 20-річчя Перемоги над нацистською Німеччиною. Відтоді карбування комеморативних монет міцно увійшло в практику монетного виробництва СРСР.

1 рубль, 20 років Перемоги над фашистською Німеччиною, мельхіор, 1965 р.

У 1967 р. вийшла серія ювілейних монет від 10 коп. до 1 рубля, присвячена 50-річчю радянської влади. Ювілейний рубль до

1 рубль, 50 років радянської влади, мельхіор, 1967 р.

100-річчя від дня народження засновника радянської держави В.І. Леніна був відкарбований у 1970 р., а на честь 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні – у 1975 р.

У 1977 р. в обігу з'явилася ювілейний рубль, відкарбований з нагоди 60-річчя радянської влади. Детальніша інформація про радянські комеморативні монети 1965 – 1977 рр. міститься в поданій нижче таблиці.

Рік випуску	Номінал	Метал	Назва монети	Гуртові позначення
1	2	3	4	5
1965	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	20 років Перемоги над фашистською Німеччиною	«Один рубль. 9 мая 1965»
1967	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	50 років радянської влади	«Слава Великому Октябрю. 1917 – 1967»

1	2	3	4	5
1967	50 копійок	мідно-нікелевий сплав	50 років радянської влади	крапки і зірочки, що чергуються
1967	20 копійок	мідно-нікелевий сплав	50 років радянської влади	гурт рифлений
1967	15 копійок	мідно-нікелевий сплав	1917 – 1967	гурт рифлений
1967	10 копійок	мідно-нікелевий сплав	1917 – 1967	гурт рифлений
1970	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	100 років від народження дня В.І. Леніна	крапки і зірочки, що чергуються
1975	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	30 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні	«Один рубль. 9 мая 1975»
1977	1рубль	мідно-нікелевий сплав	1917 – 1977 (60 років радянської влади)	«Один рубль»

Велика монетна серія була випущена з нагоди XXII літніх Олімпійських ігор, які проводилися в Москві (1980). Слід зазначити, що традиції карбування олімпійських монет сягають своїм корінням у сиву давнину. Перша олімпійська монета – тетрадрахма – датована 480 р. до н.е., вона присвячена переможцеві гонки на мулах, сицилійському деспоту Анаксіласісу.

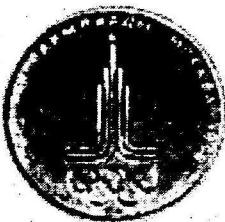
Випуск олімпійських монет було відновлено в 1951 – 1952 рр. Фінляндією, коли Гельсінкі стали місцем проведення Ігор XV Олімпіади.

Олімпійські монети в СРСР випускалися в 1977 – 1980 рр. і вперше в радянській монетній практиці карбувалися із дотриманням найвищого міжнародного стандарту (proof). Виходили вони різними номіналами й декількома тематичними серіями.

Сюжети шести мідно-нікелевих монет номіналом 1 рубль присвячувалися олімпійській Москві.

Срібні монети номіналами в 5 і 10 рублів об'єднані в шість самостійних серій, які виходили десятьма випусками. Перша серія – «географічна», її головними сюжетами стали архітектурні ансамблі міст, де проходили змагання XXII Олімпіади.

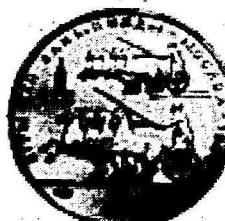
Три наступні срібні серії об'єднані олімпійським міжнародним лозунгом: «Швидше, вище, сильніше» (лат. *citius, altius, fortius*). На монетах серії «Швидше» подані малюнки каное, велосипедиста, скачок, стартуючого бігуна й плавця; серії «Viще» – стрибка із

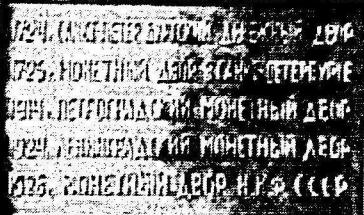
1 рубль, мельхиор, 1980 р.

150 рублів, платина, 1980 р.

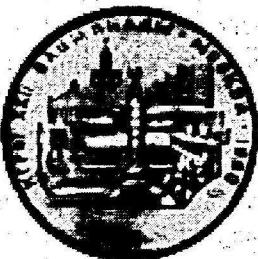

150 рублів, платина, 1979 р.

5 рублів, «Географічна»
серія (Київ), срібло,
1977 р.

5 рублів, «Географічна»
серія (Мінськ), срібло,
1977 р.

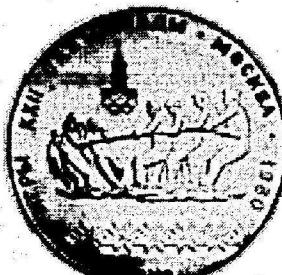
5 рублів, серія «Швидше»,
срібло,
1978 р.

10 рублів, серія «Спорт і
грація», срібло,
1980 р.

10 рублів, серія
«Сильніше», срібло,
1980 р.

10 рублів, серія «Народні
види спорту», срібло, 1980 р.

жердиною, волейболу, баскетболу, вершника, стрибка у висоту, серпі «Сильніше» – боксу, дзюдо, важкої атлетики, метання молота і гирьового спорту.

Серія срібних монет під девізом «Спорт і грація» містить сцену народної боротьби, зображення гімнастки на колоді та лучниці.

Десятий випуск срібних монет – це «Народні види спорту», на них зображені змагання з канату і сінді (грузинська національна гра), городків і гонки на оленях.

Золоті олімпійські монети номіналом 100 рублів були випущені шести різних типів. Основним сюжетом оформлення послужили спортивні споруди Москви – столиці Олімпіади-80.

Побачили світ також платинові олімпійські монети п'яти типів номіналом 150 рублів. Їхні сюжети пов'язані з історією Олімпіад давнини. Поза всякими сумнівами, карбування олімпійських монет – то доволі цікава сторінка нумізматики.

Досить плідними у випуску комеморативних монет виявилися 1980-і р., їх тоді було випущено близько 50. Серед них – пам'ятні монети, відкарбовані з нагоди проведення в Москві XII Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (1985 р.), Міжнародного року миру (1986 р.), радянсько-американського договору з ліквідації ракет середнього та меншого радіусу дії (1989 р.), в пам'ять жертв землетрусу у Вірменії (1988 р.), на честь засновника єдиної Московської держави Івана III, 70-річчя радянської влади (1987 р.), радянсько-болгарської дружби, російського балету тощо. Низка монет увічнювала видатні пам'ятки скульптури й архітектури, зокрема, пам'ятники Петру I (Ленінград), «Тисячоліття Росії» (Новгород), Софійський собор (Київ), Покрови на Крові, Благовіщенський, Успенський (усі – Москва), Московський кремль, Регістан (Самарканд). Ювілейні монети присвячувалися 1000-літтю давньоруського монетокарбування, зодчества, літератури, хрещення Русі, 175-річчю Бородинської битви, 20-річчю перших польотів у космос, 40-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, а також ювілеям І. Федорова, М. Ломоносова, О. Попова, О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Лермонтова, Д. Менделєєва, М. Мусоргського, Л. Толстого, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, К. Ціолковського, М. Горького, Х. Ніязі, М. Емінеску (див. дод. № 7).

1 рубль, Л.М. Толстой,
мельхиор, 1988 р.

1 рубль, М. Горький,
мельхиор,
1988 р.

25 рублів, 1000-ліття
хрестення Русі, паладій,
1988 р.

150 рублів, 1000-ліття
давньоруської
літератури, платина,
1988 р.

100 рублів, 1000-ліття
давньоруського монетного
карбування, золото, 1988 р.

Це більшими масштабами випуску радянських комеморативних монет характеризується початок 90-х р. У 1990—1991 рр. було випущено 58 видів і 56 найменувань ювілейних і пам'ятних монет. 24 види монет відкарбовано з мідно-нікелевого сплаву, 8 — срібла, 8 — золота, 12 — паладію, 4 — платини, 2 — біметалу. 17 комеморативних монет мали номінал 1 рубль, 9 — 3 руб., 9 — 5 руб., 3 — 10 руб., 10 — 25 руб., 3 — 50 руб., 3 — 100 руб. і 4 — 150 руб.

10 монет були присвячені ювілеям визначних діячів науки і культури (П. Чайковського, А. Чехова, Я. Райніса, Ф. Скорини, А. Навої, С. Прокоф'єва, П. Лебедєва, К. Іванова, Махтумкулі, Нізамі). Було продовжено розпочатий наприкінці 80-х р. випуск монетної серії «500-річчя єдиної Російської держави». З'явилося ще 12 найменувань монет цієї серії: «Флот Петра Великого», «Петропавловська фортеця», «Петро І», «Церква Архангела Гавриїла», «Пам'ятник Петру І», «Полтавська битва», «Тріумфальна арка», «Великий театр», «Реформа Олександра ІІ», «Ісаакіївський собор», «Л. Толстой», «Наполеон І — Олександр І».

У 1990 р. розпочалося карбування монет серії «250-річчя відкриття Російської Америки». Усього було випущено 8 найменувань: «Експедиція Д. Кука», «Флагман св. Петра», «Флагман св. Павла», «Флагман св. Гавриїла», «Форт Росс», «Новоафонська», «Гавань трьох святих» та «Іоан Веніамінов».

Досвід карбування олімпійських монет був використаний для випуску монетної серії, присвяченої іграм XXV Олімпіади в Барселоні (1992). У 1991 р. було відкарбовано 6 різновидів олімпійських мідно-нікелевих монет номіналом 1 рубль: «Стрибки в довжину», «Метання списа», «Боротьба», «Велоспорт», «Важка атлетика», «Біг (спринт)».

Тоді ж були випущені також монети, присвячені шедеврам зодчества, з нагоди міжнародної конференції в інтересах дітей (1990), 50-річчя перемоги під Москвою та 30-річчя польоту людини в космос.

Комеморативні монети СРСР виготовлялися як звичайними, так і спеціальними штемпелями, всі вони відзначалися високою якістю. З 1988 р. на монетах вперше з'являються й додаткові позначення. У нижньому сегменті монет вересневої серії 1988 р.

проставлені позначення металу карбування за періодичною системою елементів Д.І. Менделєєва, маса дорогоцінного металу, проба сплаву і товарний знак монетного двору. Були оприлюднені й тиражі випущених у цій серії монет.

У 1988 р. було створено спільне радянсько-німецьке підприємство «Міжнародна нумізматика», покликане з дійснувати роздрібну торгівлю ювілейними й пам'ятними монетами в СРСР і за рубежем за їхньою колекційною вартістю.

Потужний сплеск монетного виробництва в СРСР кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. виявився й останнім. Країна стрімко котилася в прірву економічної кризи, а це викликало й розвал грошової системи. Спроба прем'єр-міністра В.С. Павлова реанімувати фінансову систему СРСР навесні 1991 р. не увінчалася успіхом. Було встановлено плаваючий курс радянського рубля, що посилило інфляційні процеси. У грудні 1991 р. величезна багатонаціональна держава припинила своє існування, а відтак і закінчилась історія радянського грошового обігу.

У післявоєнний період було проведено дві радянські грошові реформи. При цьому, реформа 1947 р., покликана ліквідувати негативні наслідки війни у фінансовій сфері СРСР, по суті ніяких змін у монетну систему не внесла. Цю стосується реформи 1961 р., яка забезпечила деномінацію попередніх грошових знаків і ревальвацию рубля, то передбачені нею заходи передбачали й певні трансформації в радянському монетарному. Зокрема, зазнав змін тип більшості розмінних монет, відновився обіг деяких їхніх попередніх номіналів. Було започатковано практику карбування спеціальних монетних серій, присвячених знамінним подіям та ювілеям. Відтак з'явилися десятки радянських комеморативних монет найрізноманітніших найменувань і видів. Із розвалом СРСР закінчився і 70-річний радянський період грошової історії України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте необхідність нової реформи грошового обігу СРСР у другій пол. 1940-х р.
2. Що свідчило про конфіскаційний характер грошової реформи 1947 р.?
3. Які економічні чинники визначили проведення чергової грошової реформи на поч. 1960-х р.?
4. Охарактеризуйте зміни, які внесла у монетний обіг СРСР грошова реформа 1961 р.
5. Яким було співвідношення американського долара і радянського рубля у 1960-х р.?
6. Коли з'явилася перша радянська комеморативна монета?
7. Дайте характеристику монетній серії з нагоди XXII літніх Олімпійських ігор.
8. Перелічть радянські комеморативні монети 1980-х р.
9. Проаналізуйте радянське комеморативне карбування 1990 – 1991 рр.
10. Коли закінчилась історія радянського монетного обігу?

§ 11. МОНЕТНА СИСТЕМА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Становлення грошової системи України після проголошення її незалежності

Доленоносною подією історії українського народу стало проголошення **24 серпня 1991 р.** Верховною Радою Акту про державну незалежність України, який був підтверджений Всеукраїнським референдумом **1 грудня** того ж року. Вистражданий багатовіковою боротьбою, довгоочікуваний поворот історичної долі країни вимагав і до корінної зміни грошової системи.

Майже відразу після проголошення Акту про державну незалежність Верховною Радою та урядом України неодноразово розглядалися питання, пов'язані з перспективами запровадження національної валюти. Першим кроком на цьому шляху стала постанова Президії Верховної Ради «Про введення в обіг купонів багаторазового використання», яка була прийнята **9 вересня 1991 р.** А вже **14 листопада** того ж року була прийнята постанова «Про національну валюту в Україні».

Швидкоплинна, але надзвичайно гаряча дискусія щодо того, якою бути національній валюті: українським доларом, карбованцем чи гривнею вже у грудні **1991 р.** закінчилася на користь останньої і це було закріплено постановою Президії ВРУ «Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України». Цим враховувалися історичні традиції грошового обігу в Україні часів Київської Русі і УНР.

Гострі суперечки викликало ї питання про розмінну монету національної валюти. З огляду на функціонування ще в добу Київської Русі кунної системи з'явилися пропозиції запровадити як розмінну монету куну (**1 гривня** мала дорівнювати 100 кунам). Пропонувалися й такі екзотичні назви української дрібної монети, як резана чи сотий (**1/100 гривні**). Але цей проект не знайшов підтримки.

Багато економістів і фінансистів запропонували як розмінну монету шаг, який як відомо, використовувався в роки Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. Була випущена й перша пробна партія шагів. Однак перемогла думка про те, що слід зупинитися на вже звичайній для грошового обігу в Україні копійці.

Відтак, **2 березня 1992 р.** була прийнята постанова Президії Верховної Ради «Про розмінну монету в Україні», в якій, зокрема, говорилося: «Національному банку України випустити в обіг розмінну монету номіналами 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 25, 50 копійок і 1 гривня».

Незважаючи на те, що в організаційному плані запровадження національної валюти було підготовлено вже на початковому етапі незалежного розвитку України, реалізувати тоді відповідні заходи не вдалося через тяжкі стартові умови й несприятливу фінансово-економічну ситуацію. Тому першими задекларували фінансову незалежність України **купони багаторазового використання**, які з'явилися в обігу **10 січня 1992 р.** Це була справді етапна подія економічної історії незалежної України.

Спочатку купони співіснували із радянськими рублями, останні обслуговували безготівкові розрахунки. **7 листопада 1992 р.** за підписом Л.М. Кравчука був виданий Указ Президента України «Про реформу грошової системи України», згідно з яким рубль з 12 листопада остаточно вилучався з грошового обігу, а купоно-карбованці впроваджувалися і в сферу безготівкових операцій. Відтоді український купоно-карбованець отримав статус тимчасової національної валюти і залишився єдиним засобом обігу і платежу. Тоді ж було створено державну комісію із проведення грошової реформи на чолі з тодішнім прем'єр-міністром Л.Д. Кучмою. На цьому початковому етапі розбудови української фінансової системи велику організаторську роботу з реалізації заходів реформи вели перший голова Національного банку України В.П. Матвієнко та його наступник В.П. Гетьман.

Купоно-карбованцям загалом планувалося коротке життя, оскільки їх розглядали як тимчасовий обіговий засіб до введення стійкої національної валюти. Однак історія відвела цим першим фінансо-

вим репрезентантам української незалежності доволі чималий відтінок часу.

Розвал єдиного господарського комплексу, труднощі початкового етапу становлення національної економіки, всілякі обставини соціально-політичного плану породили розбалансування фінансової системи і викликали гостру кризу неплатежів. Для покриття видатків при постійно зростаючому дефіциті держбюджету уряд змушений був піти на значне збільшення грошової емісії та вдатися до великих зовнішніх запозичень. Вражаючим було падіння купівельної спроможності купоно-карбованців, їхні нові номінали в 100000, 500000 і навіть 1000000 крб. говорили самі за себе.

Молода держава опинилася в прірві гіперінфляції, рівень якої досяг справді астрономічних вимірів, перевищивши у 1993 р. 10000 %. Надзвичайна фінансова ситуація в Україні, яку можна було порівняти хіба що з грошовим хаосом періоду Української революції 1917 – 1921 рр., знаходилася уже у площині національної безпеки. Якнайшвидше введення твердої національної валюти було питанням життя і смерті незалежності держави.

У 1995 р. у фінансово-економічному житті незалежної України сталася справді знакова подія, що означувала фактичний кінець безмонетного періоду. Першою ластівкою українського монетного карбування новітньої доби стала ювілейна мельхиорова монета номіналом у 200000 карбованців, вигущена на честь 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Щоправда, дещо раніше були відкарбовані дрібні розмірні монети, проте до певного часу вони знаходилися на складах НБУ.

200 000 карбованців, 50 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр., мельхіор, 1995 р.

На 1996 р. макроекономічні показники значно поліпшилися, це створило необхідне підґрунтя для введення твердої національної валюти. Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України статтею 99 зафіксувала норму про те, що єдиною грошовою одиницею держави є гривня.

Довгоочікувана грошова реформа була проведена в Україні 2 – 16 вересня 1996 р. Її основні положення було викладено в Указі Президента України від 25 серпня 1996 р. «Про грошову реформу в Україні» та відповідні постанові Кабінету Міністрів. Концепцію й основні положення було конкретизовано в наказі правління Національного банку України «Про заходи по виконанню Указу Президента України від 25 серпня 1996 р. «Про грошову реформу в Україні».

Головними завданнями грошової реформи в Україні були: 1) заміна тимчасової грошової одиниці – купоно-карбованця на національну валюту – гривню; 2) зміна масштабу цін; 3) створення стабільної грошової системи і перетворення грошей у важливий стимулюючий чинник економічного й соціального розвитку.

Реформа була досить ретельно підготовлена, професійно проведена і носила відкритий, неконфіскаційний характер. Організаційні й практичні питання з реалізації передбачених реформою заходів вирішувало правління НБУ на чолі з тодішнім головою В.А. Ющенком.

2 вересня 1996 р. в обіг було введено національну валюту – гривню, купоно-карбованці за короткий час були вилучені. Відбулася деномінація грошової одиниці, при цьому 1 гривня відповідала 100000 старих купоно-карбованців і саме в такій пропорції відбувався обмін. Суми понад 100 млн. крб. обміну не підлягали, вони зараховувались на особисті вклади населення.

Реформа встановлювала децимальну систему: гривня ділилася на 100 копійок. Поряд з паперовими гривнями в обіг вводилися й роздрібні монети номіналами 1, 2, 5, 10, 25, 50 коп. Номінали 1 і 5 коп. виготовлялися з нержавіючої сталі, 2 копійки – з алюмінієвого сплаву, 10, 25, 50 коп. – із латуні. Тип українських монет практично одинаковий: на їхніх аверсах зображеній малий герб України – тризуб, у легенді – напис «Україна» і рік карбування – 1992, 1994; на реверсі подається номінал.

Грошова реформа 1996 р. у цілому виконала свої завдання і відтоді Україна отримала власну національну валюту, що мала надійний захист і відповідала міжнародним нормам грошового виробництва.

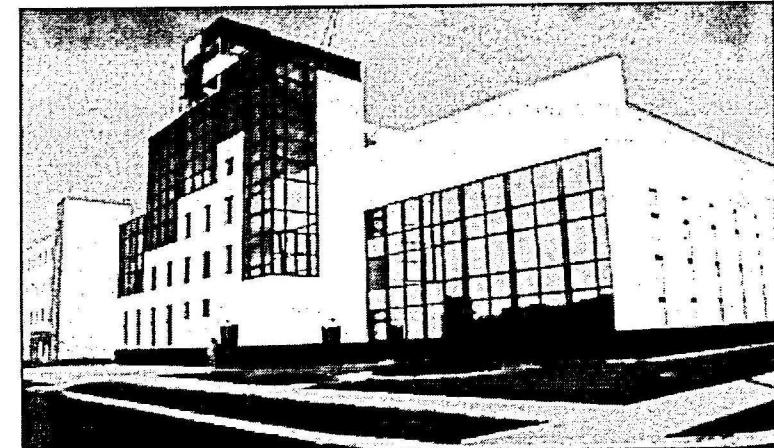
Поряд з цим варто зазначити, що згідно з реформою 1996 р. Україна загалом одержала в дечому симбіозну грошову систему, яка поєднала суто українську грошову одиницю – гривню і традиційно російську – копійку.

Уведення національної валюти вимагало створення в Україні повного циклу власного банкнотно-монетного виробництва. Уже 18 вересня 1991 р. Кабінетом Міністрів була прийнята постанова «Про створення потужностей по виготовленню національної валюти та цінних паперів». Починати довелося практично з нуля: Україна не мала необхідної технологічної бази для виробництва банкнот і тим більше монет. Тому на початковому етапі гривня і купоно-карбованці друкувалися за кордоном. У жовтні 1991 р. було розміщено замовлення на виготовлення банкнот (1, 2, 5, 10, 20 гривень) фірмою Canadian Bank Note Company Limited (Канада), а номіналами 50, 100, і 200 гривень – фірмою Thomas De La Rue Company Limited (Велика Британія). Перші розмінні монети незалежної України карбувалися на італійському монетному дворі «Instituto Poligrafico E Zecca Dello Stato», а також – у спеціальному цеху Луганського верстатобудівного заводу (випуски 1992, 1994, 1995 і 1996 рр.).

Одночасно ішли роботи зі створення вітчизняної бази банкнотно-монетного виробництва. У березні 1994 р. було відкрито вітчизняну банкнотну фабрику, оснащену 250-ма одиницями сучасної техніки, і Україна відтоді стала державою з власним паперово-грошовим виробництвом. Українська банкнотна фабрика є 68-м підприємством світу з виготовлення паперових грошей. З того часу друк українських грошей за кордоном був припинений. У квітні 1997 р. було налагоджено й вітчизняне виробництво банкнотного паперу, спеціальна фабрика розпочала свою роботу в м. Малин.

Набагато важкою була організація виробництва монет. Упродовж трьох років споруджувався *Київський монетний двір*. Генпі-

дрядником зведення цього провідного підприємства України став Австрійський монетний двір, котрий має більш як 300-річний досвід монетного виробництва. Загальна вартість проекту будови становила понад 500 млн. австрійських шилінгів. У листопаді 1997 р. було пущено першу чергу цього підприємства, а з 23 квітня 1998 р. Національний монетний двір вийшов на повну потужність і тоді відбулося його офіційне відкриття.

Київський монетний двір.

Київський монетний двір оснащений найсучаснішим комп’ютерним обладнанням, лазерним сканером і високоякісними карбувальними автоматами. Вітчизняна монетарня розрахована на щорічний випуск 1 млрд. штук звичайних, 400 тис. комеморативних монет і 200 тис. орденів і медалей. Таким чином, в Україні впродовж нетривалого часу було налагоджено власне монетне виробництво.

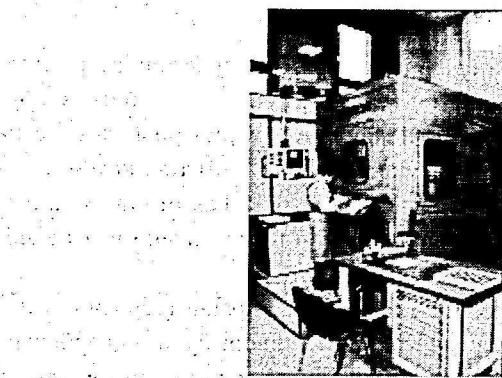
Напередодні 12-ї річниці незалежності України (серпень 2003) сталася знаменна подія: на монетному дворі було відкарбовано мільярдину монету. Нею стала 5-копійкова монета, виготовлена зі сталевого сплаву.

Генеза грошової системи незалежної України відзначається великим динамізмом. Розширяється набір суб’єктів грошового обміну, удосконалюється їхня якість, ступінь захисту тощо. Так, з 15 липня

2002 р. було уведено в обіг монету звичайної якості номіналом 1 гривня, виготовлену з алюмінієвої бронзи.

Для становлення грошової системи принципово важливим питанням є поповнення золотого запасу держави. Уже з 1999 р. в Україні розпочато впровадження проектів з активізації золотодобувної галузі, і тоді перше національне золото поступило в державні запаси дорогоцінних металів з Мужіївського родовища, що на Закарпатті. Згодом розпочався видобуток золота на не менш потужному Бобриківському родовищі (Луганщина). Окрім названих, що нині знаходяться в експлуатації, загалом на території України класифіковано 234 родовища золота, де орієнтовно залигає близько 3 тис. т. дорогоцінного металу.

Прийшовши на зміну знеціненим купюно-карбованцям, які ви-

У цехах Київського монетного двору

конали свою історичну місію на початковому етапі існування незалежної держави, українські гривні стали надійним фінансовим інструментом розбудови нашої національної економіки.

Українські комеморативні монети

Характерною прікметою українського сьогодення став інтенсивний випуск комеморативних монет. Уже в квітні 1994 р. була видана спільна постанова Кабінету Міністрів

України і Національного банку щодо організації випуску пам'ятних і ювілейних монет. Як уже відзначалось вище, першістком комеморативного карбування України стала монета з мельхиором номіналом 200000 крб., відкарбована в 1995 р. з нагоди 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Таким же номіналом була випущена серія монет, присвячених подвигу міст-геройів Києва, Одеси, Севастополя і Керчі, а також в пам'ять гетьмана Б. Хмельницького, на честь 50-річчя утворення ООН та з нагоди 10-річчя Чорнобильської катастрофи (в обігу дві останні монети з'явилися у 1996 р.). У тому ж 1995 р. були відкарбовані й перші срібні монети в 1 млн.крб. на честь гетьмана Б.Хмельницького і 50-річчя ООН (в обігу з 1996 р.).

Своїм потужним стартом карбування монет високого колекційного гатунку (proof) Україна відразу привернула увагу нумізматичного загалу на міжнародній арені. Свідченням цього стало запрошення делегації Національного банку України на XXV європейську монетну конференцію, яка відбулася в Базелі (Швейцарія) в лютому 1996 р. Тут уперше на суд делегатів від всієї нумізматичної еліти Європи були представлені щойно випущені українські комеморативні монети, і вони одержали доволі високу оцінку. Інформація про українські монети відразу знайшла своє місце в одному з найавторитетніших у світі нумізматичному довіднику – німецькому каталогі Г. Шьона. Маркетингові заходи Національного банку України породили значну

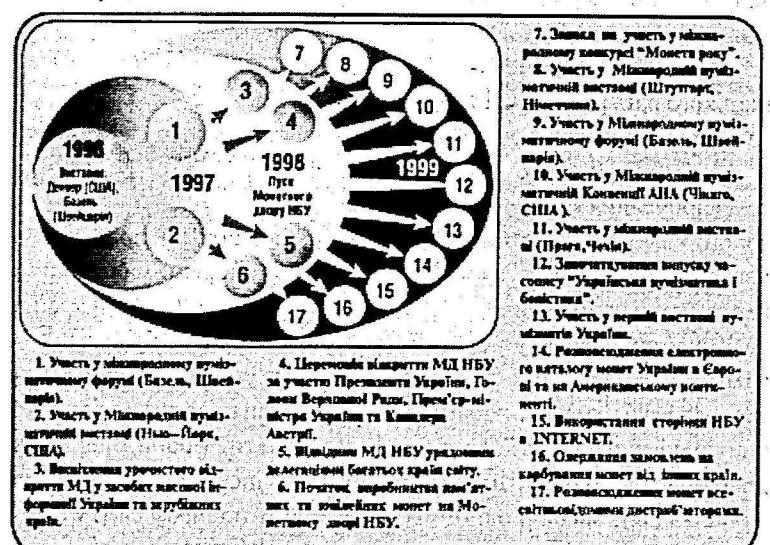
200 000 карбованців, Богдан Хмельницький, мельхиор, 1995 р.

Біля експозиції українських монет на XXVIII Базельській монетній конференції

динаміку розширення інтересу до українських монет і забезпечили успішну інтеграцію нашої держави в європейській, а згодом – у світовий нумізматичний простір.

Уже в 1995 – 1996 рр. були вироблені певні канони виробництва особливих монетних серій. Номінали в 100000 і 200000 карбованців (1 – 2 гривні, а також 5 гривень) карбувалися із мельхиору чи нейзильберу (мідно-нікелевий сплав), 1 і 2 млн. крб. (10 і 20 гривень) – зі срібла, а монети більших номі-

Маркетингові заходи та динаміка розширення інтересу до монет України

налів – із золота. Перші українські комеморативні монети у гривневому вираженні номіналу з'явилися восени 1996 р., вони були присвячені «Уманському диву» – унікальному Софіївському дендрологічному парку та визначній пам'ятці архітектури часів Київської Русі – Десятинній церкві.

На цьому початковому етапі було вироблено й тип українських комеморативних монет, який не зазнав принципових змін і досі. На аверсах монет уміщувалося зображення малого герба України – тризуба і легенди з подачею номіналу, року випуску й назви нашої держави. Реверси монет у знаково-символічному, змістовному, портретному плані чи іншим способом відображали об'єкти і події, яким дана монета присвячується.

На початку 1997 р. правлінням Національного банку України була затверджена довгострокова програма випуску комеморативних монет, присвячених становленню та розвитку української державності.

Розпочався випуск цілих монетних серій, зокрема: «Відродження української державності», «Герої козацької доби», «Видатні діячі (постаті) України», «Флора і фауна України», «Спорт», «2000-ліття Різдва Христового», «Стародавні міста України», «Духовні скарби України», «Пам'ятки архітектури України», «Літаки України», «Герби областей України», «Князя Україна», «Народні музичні інструменти», «Найменша золота монета», «Славетні роди України» та ін. Детальну інформацію про змістові та якісні характеристики, тиражність сучасних комеморативних монет містить матеріал додатку № 8.

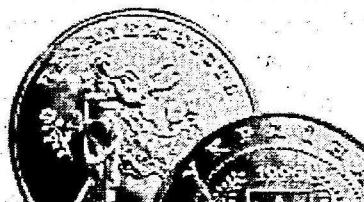
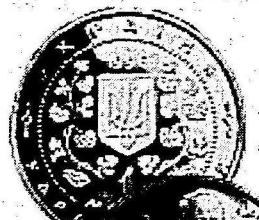
Тоді як у 1995 р. було випущено лише 8 назв ювілейних і пам'ятних монет, то в 2004 р. – вже 34 назви і 41 вид. Для порівняння: у США карбувалося не більше 5 – 6 нових монет щорічно, нині ж спеціальним законом іхній річний випуск тут обмежений 2 – 3 одиницями.

За десять з половиною років від часу початку українського монетного карбування новітньої доби в обіг було випущено 205 найменувань і 265 видів ювілейних і пам'ятних монет. Така інтенсивність комеморативного монетокарбування є справді рекордною навіть у глобальному масштабі. 18 видів ювілейних і па-

Українські комеморативні монети

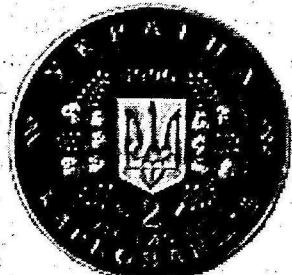

2 млн. карбованців, 50 років ООН, срібло, 1995 р.

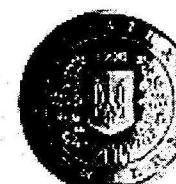

2 млн. карбованців, Незалежність України, срібло, 1996 р.

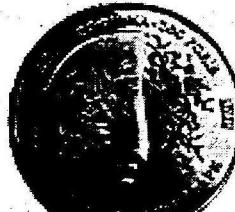
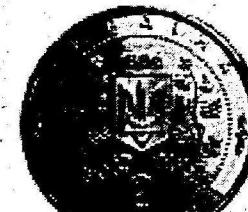
1 млн. карбованців,
М.С. Грушевський, срібло,
1996 р.

2 млн. карбованців, 10 років Чорнобильської трагедії, срібло, 1996 р.

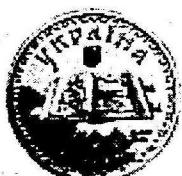
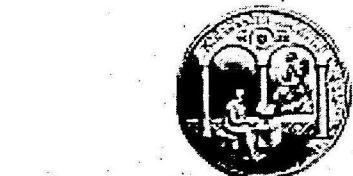
200 гривень, Т.Г. Шевченко, золото, 1996 р.

2 гривні, 200 років Софіївському парку (Умань), нейзильбер, 1996 р.

20 гривень, Святослав Наливайко, срібло, 1997 р.

100 гривень, Київський псалтир,
золото,
1997 р.

10 гривень, Аскольд,
срібло, 1999 р.

5 гривень, 2000-ліття
Різдва Христового,
нейзильбер,
1999 р.

10 гривень,
500 років Магдебурзького
права Києва, срібло, 1999 р.

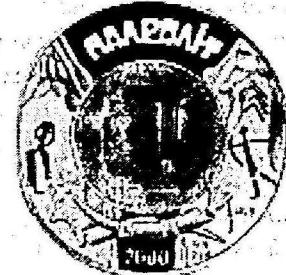
10 гривень, Соня садова, срібло, 1999 р.

2 гривні, XXVII Олімпіада в Сіднеї, нейзильбер, 2000 р.

2 гривні, 55 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні,
нейзильбер, 2000 р.

20 гривень, Палеоліт, біметал (золото, срібло), 2000 р.

м'ятних монет відкарбовані із золота, 5 – з біметалічного сплаву (золото, срібло), 94 – срібла і 137 – міднонікелевого сплаву (мельхіор, нейзильбер), 3 – алюмінієвої бронзи, 8 – біметалічного сплаву на основі недорогоцінних компонентів.

Спочатку комеморативні монети України карбувалися за рубежом: у Москві, Варшаві, Відні, Бірмінгемі (Велика Британія), Кремніце (Словаччина). З 1998 р. усе монетне виробництво зосереджується в Києві.

Ювілейні й пам'ятні монети України виготовлені за найвищою якістю – proof, вони мають високу колекційну цінність і здатні задовільнити найвитонченніші забаганки нумізматичних гурманів. Про велику популярність українських монет серед нумізматів світу свідчить те, що на 2004 р. іноземними фірмами їх було реалізовано на суму 600 тис. доларів США. За результатами міжнародного конкурсу українську срібну монету «Різдво Христове» визнано монетою року в номінації «Найбільш надихаюча монета» (2000 р.).

Українські комеморативні монети сучасності слугують увічненню найвагоміших подій вітчизняної історії і її визначних діячів, пропагують пам'ятки матеріальної й духовної культури, природи та сприяють утвердженню міжнародного авторитету нашої молодої держави, її інтеграції в європейську та світову економічну спільноту.

Першими задекларували фінансову незалежність України купоно-карбованці, які виконували роль тимчасової вітчизняної валюти й успішно витримали тяжкі випробування в умовах становлення ринкової економіки. З поліпшенням макроекономічних показників уможливилося уведення твердої національної валюти – гривні. Це надзвичайної історичної ваги завдання було реалізовано в результаті проведення грошової реформи 1996 р., яка відзначалася ґрунтovністю підготовки, відкритим і неконфіскаційним характером та масштабністю фінансових трансформацій. Тоді ж було покладено край сучасному безмонетному періоду. В обігу поряд зі звичайними розмінними монетами з'явилися й комеморативні. Українські ювілейні й пам'ятні монети мають вражую-

чутиражність та високу колекційну якість. Для карбування вітчизняних монет в Україні створено потужну технологічну базу, основою якої є банкнотно-монетний двір НБУ.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте перший етап грошової реформи в незалежній Україні.
2. Яку роль у грошовому обігу відіграли українські купоно-карбованці?
3. Які варіанти розмінної монети пропонувалися в ході підготовки другого етапу грошової реформи в Україні?
4. Коли з'явилася в обігу перша монета незалежної України?
5. Проаналізуйте основні положення та перебіг грошової реформи 2 – 16 вересня 1996 р.
6. Дайте оцінку грошової реформі 1996 р.
7. Коли було відкрито Київський монетний двір?
8. Назвіть серії комеморативних монет, які випускаються в сучасній Україні.
9. Складіть хронологічну таблицю «Грошовий обіг незалежної України».
10. Які монети серії «Відродження української державності» з'явилися в обігу на сучасному етапі?

§ 12. ВИКОРИСТАННЯ НУМІЗМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ. КОЛЕКЦІОНУВАННЯ МОНЕТ

Методика використання нумізматичного матеріалу в навчальній роботі

Nумізматичний матеріал можна широко й досить ефективно використовувати в навчальній роботі зі студентами та учнями.

Педагогічна практика вже нагромадила багато форм, методів і прийомів роботи з нумізматичним матеріалом на навчальних заняттях. Застосовуються такі перевірені часом методи роботи, як пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, евристичні, дослідницькі; словесні або практичні, а за логічним принципом – індуктивні, дедуктивні чи традуктивні. Різноманітними можуть бути і форми заняття із застосуванням нумізматичного матеріалу: лекції, семінари, колоквіуми (у вищих навчальних закладах), уроки засвоєння нових знань, уроки-бесіди, повторювально-узагальнювальні та різного роду нестандартні уроки (у загальноосвітніх школах).

Зрозуміло, викладач, учитель повинен насамперед подібати про створення належної навчально-матеріальної бази. Для цього необхідно мати в навчальному закладі бодай невелику колекцію монет, а також відповідні друковані та саморобні наукові посібники. Бажано створити бібліотечку спеціальної літератури з нумізматики: наукових і науково-популярних видань, словників, довідників, каталогів.

Підготовка викладача, вчителя до навчального заняття з використанням нумізматичного матеріалу розподіляється на три частини:

1. Завчасне планування використання наявного нумізматичного матеріалу в навчальному процесі.
2. Вибір методів демонстрації і технічна підготовка до неї (підготовка ТЗН, візуальних засобів тощо).

3. Складання плану демонстрації.

Викладач, учитель заздалегідь визначає навчальні заняття, на яких буде продемонстрований нумізматичний матеріал і відображає це у своїх індивідуальних планах. Він має ретельно вивчити монети, їх фотографії, листівки, гіпсові муляжі, а також звернутися до відповідної літератури та джерел.

Монети можуть бути продемонстровані на заняттях за допомогою найрізноманітніших методичних прийомів. Найпростішим є показ нумізматичного матеріалу кожному студентові, учневі, проте застосування такого прийому можливе лише за умови роботи з чисельно невеликими групами. При цьому треба враховувати, що в даному випадку для демонстрації кожної монети витрачається щонайменше 2 – 3 хвилини. У ході такої демонстрації викладач, учитель або сам дає відповідні пояснення, або організовує бесіду.

Видача нумізматичного матеріалу на руки хоч і займає у 2 – 3 рази більше часу, зате дозволяє студентам чи учням більш глибоко і всебічно ознайомитися з монетою, зробити відповідні висновки. По закінченню огляду монет вони відповідають на заздалегідь сформульовані проблемні питання.

Дещо економить час заняття і при цьому дозволяє організувати групові та колективні форми роботи використання саморобних посібників зі збільшеними зображеннями монет. Особливо ефективним є застосування технічних засобів навчання. Скажімо, при демонстрації нумізматичного матеріалу за допомогою епідіаскопу на кожну одиницю витрачається не більше 1 хвилини, а зображення монети можна збільшити до одного метра в діаметрі. Слід урахувати, що не всяка монета може бути показана за допомогою епідіаскопа: монети, потенційно від часу та зі стертими, чи маловиразними зображеннями й легендами краще демонструвати іншими способами.

Великі можливості для використання нумізматичного матеріалу відкриває сучасна комп’ютерна техніка. Вона допоможе в скануванні зображень монет і тиражуванні такого роду наукових посібників. В умовах роботи в комп’ютерному класі через електронні носії можна подавати не лише зображення монет, але й необхідну нумізматичну інформацію.

Викладачу, вчителю доцільно заздалегідь передбачити, на які деталі слід звернути увагу своїх вихованців: продемонструвати аверс, зосередитися на легенді, гурті чи проаналізувати весь монетний комплекс. Важливо також спрогнозувати запитання, які можуть задати з приводу окремих монет студенти чи учні.

Можна організувати й самостійну роботу студентів, учнів з нумізматичним матеріалом, відвівши для цього певний час і попередньо поставивши завдання. По закінченню роботи слід провести аналітично-узагальнючу бесіду.

Використання нумізматичного матеріалу на навчальних заняттях сприяє посиленню їхньої ефективності та підвищенню інтересу студентів та учнів до історичного пізнання.

Колекціонування монет. Залучення нумізматичного матеріалу для додаткової роботи зі студентами та учнями

Нумізматичний матеріал може бути широко використаний у різноманітних формах роботи, які відходять за межі аудиторних занять і уроків. Велику практичну й навчальну цінність має робота по створенню та поповненню нумізматичної колекції навчального закладу. Монети віднаходяться під час археологічної практики студентів, краєзнавчих пошуків учнів чи передаються в дарунок навчальному закладу із приватних колекцій, надходять шляхом обміну з іншими музеями тощо. Є різні напрямки й рівні колекціонування монет. На початковому етапі монети, як правило, збираються за їхніми основними типами в межах певної монетної системи. Наступний, більш високий етап колекціонування – збирання монет по роках і розташування матеріалу в хронологічній послідовності. І, нарешті, третій, найскладніший етап – збирання монет за їхніми різновидами (напр., монетні двори, особливості іконографії, легенд, гурту тощо).

Існують певні правила впорядкування нумізматичної колекції. Насамперед, кожну монету, яка потрапляє в колекцію, треба піддати атрибуції, забезпечивши її всебічну характеристику. Для цього рекомендується застосовувати такий алгоритм опису монет:

1. Назва монети.
2. Номінал, вартість, місце в системі грошової лічби.
3. Метал, з якого відкарбована монета, її вага і проба.
4. Якій країні дана монета належить.
5. Назва монетного двору.
6. Дата карбування.
7. Емітент.
8. Загальна характеристика аверсу, реверсу, гурту монети.
9. Монетні легенди, зображення.
10. Належність до грошової системи.
11. Особливість лічильної системи.
12. Техніка карбування.
13. З якими історичними подіями, фактами, явищами і персоналіями пов'язана.
14. Інші характерні особливості.

Після визначення монета її слід описати і занести характеристику в інвентарну книгу. Подаємо зразок запису:

№ п/п	Наймену- вання	Рік, монет- ний двір	Легенда, зобра- ження	Гурт	Вага	Діа- метр	Збе- ре- женість	Примітка
112	Один пол- тинник СРСР	1924, Лондон	Аверс: герб СРСР, у легенді – лозунг «Пролета- риї всіх стран, соєді- найтесь!» (колоно- подача) номінал «Один полтинник» і назва держави; абревіа- турою – СССР. Реверс: робітник з молотом; дата кар- бування «1924»	Напис: «Чистого серебра 9 г (2 зол., 10,5 д.)» – Т.Р. (Томас Рос)	10 г	26,67	Хороша	Знайдено під час земляних робіт

У нумізматичній практиці існує декілька способів зберігання колекції монет.

П е р ш и й. Колекція розташовується на дерев'яних чи картонних планшетах, розділених на гнізда. Це дає можливість огляdatи весь матеріал відразу і при необхідності брати в руки кожну із монет.

Д р у г и й. Колекційні монети зберігається в спеціальних альбомах (мюнцтасах, кляссерах) з кишеньками дляожної, які виготовлені з еластичних безколірних пластмас.

Т р е т і й. Монети вміщуються в планшетах із гуми з круглими наскрізними отворами, у які вони вставляються. З обох боків планшет закривається оргсклом, листи якого скріплени гвинтовим способом.

Ч е т в е р т і й. Дляожної монети виготовляється пакет з цупкого паперу, на якому подається її стисла характеристика (напр., 5 копійок, ЄМ, Катерина II, 1781). Такий спосіб доволі трудомісткий, але забезпечує належний рівень зберігання монет та хороші умови роботи з ними.

Зрештою, за наявності музейних приміщень, частину колекції можна розташувати в спеціальних вітринах експозиції музею навчального закладу. При цьому слід забезпечити належну охорону монет, які експонуються.

Нерідко монети, які потрапляють у колекцію, зазнали впливу часу й обігу: потемнів від окислення іншій метал, з'явилися плями корозії, бруд. На жаль, способів повного відновлення старих монет немає, але суттєве поліпшення їхнього зовнішнього вигляду цілком можливе. Та слід пам'ятати, що застосування будь-яких механічних методів очищення монет неприпустимі, оскільки вони можуть їх пошкодити.

Способи очищення монет залежать від металу чи сплаву, з якого вони виготовлені. Забруднені золоті монети треба вимити у теплій воді з милом чи невеликою кількістю ваздалегідь розчиненого прального порошку, а потім сполоснути протічною водою й висушити, вмістивши між двома шматками м'якої тканини. При цьому з метою уникнення мікроподряпин не можна ні в якому разі вдаватися до тертя на будь-якому етапі очищення.

Срібні монети високої проби (полтинники, рублі), які довгий час перебувають в землі чи мають велику ступінь окислення, слід помістити на одну годину в розчин нашатирного спирту (склад – 90 % води і 10 % аміаку). Якщо немає нашатирю, можна виготовити содовий розчин: на 100 г води 30 г (2 чайні ложки) харчової соди; монети сюди опускаються на декілька годин до повного розчинення окислів.

Монети високої проби зі слабкими слідами окислення найкраще чистити кашкою з трьох компонентів – нашатирю, харчової соди й зубної пасті. На поверхні монети цей склад слід розтирати пальцями чи дуже м'якою щіткою, не докладаючи особливих зусиль.

Щодо монет із низькопробного срібла, для яких як лігатура застосована мідь, то вони за великого окислення зеленіють. Тому для їхнього очищення найбільше підходить розчин трилону Б. Завершується процес застосуванням очищувальної кашки, склад якої наведений вище.

Трилон Б застосовується також і при реставрації мідних монет. Час перебування монети у його розчині залежить від ступеня окислення. Дуже зіпсовані екземпляри можна тримати в розчині декілька діб. При цьому треба зрідка змивати з металу м'якою ганчіркою під струменем теплої води шари роз'їдених окислів.

Бронзові монети чистять за тими ж рецептами, що й мідні. Але розчини можуть впливати на колір бронзи, тому монету треба ретельно відмити у теплій воді, попередньо нанісши на неї небільшу кількість зубної пасті. Якщо бронзові чи мідно-нікелеві монети дуже вражені корозією, їх можна видалити за допомогою сильних реактивів. Хімічна реакція проходить досить бурхливо, окисли швидко руйнуються. Після очищення поля монети її треба швидко перенести пінцетом у содовий розчин, а потім добре вимити теплою водою й висушити.

Безпосередня участь студентів чи учнів у поповненні, впорядкуванні та зберіганні нумізматичної колекції навчального закладу формує в них необхідні теоретичні знання і практичні навички.

Нумізматичний матеріал може ефективно використовуватися для організації тематичних вечорів, вікторин, засідань клубу

знавців «Що, де, коли?», у діяльності історичних гуртків, краєзнавчих студій, студентських наукових товариств тощо. Учні 5 – 8 класів можуть готувати короткі повідомлення на 3 – 4 хвилини, описуючи одну – дві монети. Дев'ятикласники роблять більш тривалі повідомлення на 10 – 15 хвилин, розповідаючи про будь-яку грошову реформу чи монети даної епохи. Старшокласникам можна доручати підготовку доповідей з характеристиками окремих періодів монетного обігу.

Студенти вузів на основі використання кількох одиниць наукової літератури і джерел пишуть реферати та доповіді, де аналізують уже цілі монетні системи, подають нумізматичні явища в історичній динаміці, застосовуючи порівняння і висловлюючи свої власні оціночні судження. На основі заоччення комплексу наукової літератури і нумізматичних джерел студенти готують курсові, кваліфікаційні, дипломні роботи, які мають містити компоненти пошукової науково-дослідницької діяльності і певні нестандартні підходи з аналізу монетних систем. Найбільш підготовленим студентам можна запропонувати написання наукової статті чи повідомлення. Проблематику дослідження і напрям наукового пошуку студент визначає за допомогою викладача.

Поза всякими сумнівами, нумізматичний матеріал відкриває справді унікальний і доволі широкий спектр форм і методів додаткової роботи з учнями та студентами, сприяє активізації їхньої пізнавальної активності:

Нумізматичний матеріал створює справді унікальне підґрунтя для організації навчальної роботи зі студентами та учнями, сприяє активізації їхньої пізнавальної активності у вивчені історичного минулого. Педагогічна наука і практика нагромадила вже чималий досвід використання надбань нумізматики для оптимізації навчально-виховного процесу. З кожним роком збагачується арсенал напрямків, форм, методів, прийомів цієї роботи. Широким полем для ефективного використання нумізматичних ресурсів є також сфера позааудиторної та позакласної роботи зі студентами та учнями.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Перелічіть форми і методи навчальних занять із заочченням нумізматичного матеріалу.
2. Назвіть методичні прийоми використання нумізматичного матеріалу в навчальній роботі.
3. Складіть стислий план-конспект навчального заняття із використанням нумізматичного матеріалу.
4. Які правила характеристики колекційної монети?
5. Складіть алгоритм упорядкування нумізматичної колекції.
6. Назвіть способи зберігання колекційних монет.
7. Як слід доглядати за нумізматичною колекцією?
8. Охарактеризуйте методи використання нумізматичного матеріалу в самостійній творчій роботі студентів та учнів.

ПІСЛЯМОВА

Україну справедливо називають скарбницею монет різних народів. Перелік тільки тих різновидів монет, які в різні історичні епохи перебували у грошовому обігу на її теренах, справді вражає. Виявлені на території України численні монетні скарби містять у своєму складі репрезентантів монетних систем багатьох країн світу. Аналіз українських нумізматичних джерел дає змогу вивчати не лише історію вітчизняної монетної системи, але й грошовий обіг усієї Європи і багатьох позаєвропейських країн.

Античний світ своїми монетами проорав першу й доволі глибоку борозну в історії грошового обігу наших предків – східних слов'ян. Власне й відлік своєї нумізматичної історії східні слов'яни з повними на це підставами розпочинають зі свого знайомства із античними монетами, завдяки чому в них сформувалися найраніші грошово-лічильні поняття й уявлення.

Услід за античними прибульцями на східнослов'янський ринок масштабно вторгся арабський світ зі своїми дірхемами і саме в той історичний період можна було говорити про справжній монетний обіг на території Русі. Значною мірою на формування грошового господарства ранніх етапів історії України вплинули візантійські та західноєвропейські монети.

Високий міжнародний авторитет і зрослу економічну могутність Київської Русі досить промовисто задекларували перші монети вітчизняного карбування – златники й сріблляни. Створилася й багато в чому унікальна, специфічно руська гривнево-кунна грошово-лічильна система, яка не мала аналогів у світі.

Так уже склалася історична доля нашої багатостражданальної Батьківщини, що її території впродовж довгого відтинку історичного часу перебували у складі сусідніх держав. На декілька століть Україна втратила фінансову самостійність і була включена в орбіту чужоземного грошового обігу. Найсуттєвіше вплинули на грошовий обіг в Україні монетні системи Росії, Польщі та Австро-Угорщини. Тому з плинном віків та драматичним перебіgom

подій національної історії грошове господарство України увібрало в себе специфіку монетних систем сусідніх держав.

Спроба утвердити фінансову незалежність України припадає на 1917 – 1920 рр. Проте через поразку Української національно-демократичної революції і загибелю УНР та ЗУНР Україна залишилася в орбіті грошового обігу СРСР, а також деяких інших держав.

І тільки після доленосного 1991 р., коли Україна змогла, нарешті, здобути свою вистраждану віками незалежність, з'явилися необхідні умови й нагальна потреба утвердження національної грошової системи. Від декларування фінансової самостійності через купоно-карбованці – до національної валюти, гривні – такий короткий у часі, але епохально значимий шлях пройдений молодою державою за лічені роки незалежності.

Процес розбудови нашої держави досить непростий, він проягає крізь кризові явища й соціальні потрясіння. Проте, безсумнівно, Україна через терни випробувань дістанеться зіркових вершин цивілізації й міжнародного визнання. Вагомим підґрунтям цього поступу є ще молода, але міцноюча грошова система нашої незалежної держави.

ДОДАТКИ

**№ 1. Римські монети IV ст. до н.е.
(відліті з міді, бронзи)**

Назва номіналу	Кількість унцій	Тип аверсу	Тип реверсу
Ас	12	Голова Януса	Ніс корабля
Семіс	6	Голова Юпітера	Ніс корабля
Трієс	4	Голова Міневри	Ніс корабля
Квадранс	3	Голова Геракла	Ніс корабля
Сектанс	2	Голова Гермеса	Ніс корабля
Уніція	1	Голова Роми	Ніс корабля

**№ 2. Римські монети III ст. до н.е.
(з 269 р. до н.е., карбовані зі срібла)**

Назва монети	Вага в г	Кількість асів	Тип аверсу	Тип реверсу
Денарій	4,55	10	Голова Роми	Діоскури на конях
Вікторіат	3,41	7,5	Голова Юпітера	Вікторія з трофеями
Квінарій	2,275	5	Голова Роми	Діоскури на конях
Сестерцій	1,137	2,5	Голова Роми	Діоскури на конях

№ 3. Вагові характеристики монет та грошово-лічильних одиниць доби Київської Русі

Назва монети	Метал, місце карбування	Вага у грамах	Назва грошово-лічильної одиниці	Вага у грамах
солід	золото, Візантія	4,55	гривня кун	68,8
міліа-рисій	срібло, Візантія	2,5 – 3	ногата	3,41
куфічний дирхем	срібло, Арабський халіфат	2,7 – 3,4	куна	2,73
денарій	срібло, Західна Європа	1,2 – 1,5	резана	1,36
сріблляник	срібло, Київ	2,9 – 3,4	вевериця (векша)	0,33
златник	золото, Київ	4 – 4,4		

№ 4. Динаміка ваги російського рубля XVII – XIX ст.

Роки випуску	Метал	Вага у грамах
1654	срібло	28
з 1704	срібло	28
1725	мідь	1600
1740 – 1760-і	срібло	25,5
1770-і	мідь	понад 1000
1760 – 1790	срібло	23,5
з 1796	срібло	20
з 1810	срібло	18

**№ 5. Монетна стопа російської копійки
XVIII – XIX ст.**

Хронологічний період	Монетна стопа (у руб. з 1 пуду міді)
1704 – 1717	20
1718 – 1730	40
1730 – 1780-і	10
1780-і – 1810	16
1810 – 1830-і	24
1830-і	36
1840 – 1866	16
з 1867	50

**№ 6. Золотий вміст рубля Росії та СРСР
кінця XIX – XX ст.**

Рік	Золотий вміст (у грамах)
з 1897	0,774234
з 1924	0,774234
з серед. 1930-х	0,167674
з 1950	0,222168
з 1961	0,987412

**№ 7. Радянські пам'ятні та ювілейні монети
1981 – 1989 рр.**

Рік випуску	Номінал	Метал, проба і маса чистого благородного металу	Подія, об'єкт, на честь яких була вищена монета
1	2	3	4
1981	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	20-річчя першого польоту людини в космос
1981	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	На честь радянсько- болгарської дружби
1982	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	60 років утворення СРСР
1983	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	165-річчя від дня народження К. Маркса і 100 річчя його смерті
1983	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	20 років першого польоту в космос жінки – В. Терешкової
1983	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	400 років від дня смерті першодрукаря І. Федорова
1984	1 рубль	мідно- нікелевий сплав	125 років від дня народження винахідника радіо О.С. Попова

1	2	3	4
1984	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	185 років від дня народження О.С. Пушкіна
1984	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	150 років від дня народження Д.І. Менделєєва
1985	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	40 років перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні
1985	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	Проведення в Москві XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів
1985	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	165 років від дня народження Ф. Енгельса
1985	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	115 років від дня народження В.І. Леніна
1986	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	275 років від дня народження М.В. Ломоносова
1986	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	Проведення міжнародного року миру
1987	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	130 років від дня народження К.Е. Ціолковського

1	2	3	4
1987	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	175 років Бородинської битви
1987	3 рублі	мідно-нікелевий сплав	На честь 70-річчя Жовтневої революції
1987	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	На честь 70-річчя Жовтневої революції
1988	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	120 років від дня народження О.М. Горького
1988	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	160 років від дня народження Л.М. Толстого
1988	3 рублі	срібло, 900, 31,1 г	1000-ліття давньоруського монетного карбування (сріблляник Володимира)
1988	3 рублі	срібло, 900, 31,1 г	1000-ліття давньоруського зодчества (Софійський собор у Києві)
1988	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Пам'ятник Петру I (Ленінград)
1988	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Пам'ятник «Тисячоліття Росії» (Новгород)

1	2	3	4
1988	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Софійський собор (Київ)
1988	25 рублів	паладій, 999, 31,1 г	1000-ліття хрещення Русі
1988	50	золото, 900, 7,78 г	1000-ліття давньоруського зодчества (Софійський собор, Новгород)
1988	100 рублів	золото, 900, 15,55 г	1000-ліття давньоруського монетного карбування (златник Володимира)
1988	150 рублів	платина, 999,3, 15,5 г	Тисячоліття давньоруської літератури
1989	1 рубль / 1 доллар	метал ракет середнього радіусу дії «Р-12»	На честь підписання радянсько-американського договору по ліквідації ракет середнього і меншого радіусу дії
1989	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	175 років від дня народження Т.Г. Шевченка
1989	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	150 років від дня народження М.П. Мусоргського

1	2	3	4
1989	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Собор Покрови на крові в Москві
1989	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	175 років від дня народження М.Ю. Лермонтова
1989	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	100 років від дня народження Х. Ніязі
1989	1 рубль	мідно-нікелевий сплав	100 років від дня смерті М. Емінеску
1989	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Регістан у Самарканді
1989	5 рублів	мідно-нікелевий сплав	Благовіщенський собор у Москві
1989	3 рублі	мідно-нікелевий сплав	Зона землетрусу. Вірменія (7.12.1988)
1989	3 рублі	срібло, 900, 31,1 г	Московський кремль XV ст.
1989	3 рублі	срібло, 900, 31,1 г	Перші загальноросійські монети XVI ст.
1989	25 рублів	паладій, 999, 31,1 г	Іван III – засновник єдиної Російської держави
1989	50 рублів	золото, 900, 7,78 г	Успенський собор у Москві
1989	100 рублів	золото, 900, 15,5 г	Печатка Івана III
1989	150 рублів	платина, 999, 15,55 г	Стояння на р. Угрі. 1480

1	2	3	4
1989	25 рублів	паладій, 999, 31,1 г	Російський балет

№ 8. Пам'ятні та ювілейні монети України 1995 – 2005 рр.

Рік випуску	Nominal	Метал, проба дорогоцінного металу	Вага дорогоцінного металу (в г)	Серія	Назва монети	Тираж
1	2	3	4	5	6	7
1995	-200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			Перемога у Великій Вітчизняній війні (50-річчя Перемоги)	250000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Богдан Хмельницький (400-річчя від дня народження)	250000
1995	1 млн. крб.	срібло, 925	15,55	Видатні діячі України	Богдан Хмельницький (400-річчя від дня народження)	10000

1	2	3	4	5	6	7
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			Місто-герой Київ	100000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			Місто-герой Одеса	75000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			Місто-герой Севастополь	75000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			Місто-герой Керч	50000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			50-річчя Організації Об'єднаних Націй	100000
1995	2 млн. крб.	срібло, 925	31,1		50-річчя Організації Об'єднаних Націй	10000
1995	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			10-річчя Чорнобильської катастрофи	250000
1996	2 млн. крб.	срібло, 925	31,1		10-річчя Чорнобильської катастрофи	10000

1	2	3	4	5	6	7
1996	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Леся Українка (125-річчя від дня народження)	100000
1996	1 млн. крб.	срібло, 925	15,55	Видатні діячі України	Леся Українка (125-річчя від дня народження)	10000
1996	1 млн. крб.	срібло, 925	15,55	Видатні діячі України	Григорій Сковорода	10000
1996	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав			100 років Олімпійських ігор сучасності. Перша участь у літніх Олімпійських іграх	100000
1996	2 млн. крб.	срібло, 925	31,1		100 років Олімпійських ігор сучасності. Перша участь у літніх Олімпійських іграх	10000

1	2	3	4	5	6	7
1996	2 млн. крб.	срібло, 925	31,1		Незалежність (5-річчя проголошення незалежності України)	10000
1996	1 млн. крб.	срібло, 925	15,55	Видатні діячі України	Михаїло Грушевський (130-річчя від дня народження)	10000
1996	200000 крб.	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Михаїло Грушевський (130-річчя від дня народження)	75000
1996	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Софіївка (200-річчя Уманського дендрологічного парку)	30000
1996	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Пам'ятники архітектури України	Десятинна церква	30000

1	2	3	4	5	6	7
1996	20 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Десятинна церква	5000
1996	10 гривень	срібло, 925	15,55	Видатні діячі України	Петро Могила (400-річчя від дня народження)	5000
1997	200 гривен	золото, 900	15,55	Видатні діячі України	Т.Г. Шевченко	10000
1997	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Монети України	200000
1997	200 гривень	золото, 900	15,55	Пам'ятники архітектури України	Києво-Печерська лавра	20000
1997	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Юрій Кондратюк (100-річчя від дня народження)	20000
1997	20 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Спаський собор у Чернігові	5000
1997	20 гривень	срібло, 925	31,1		Козак Мамай	5000

1	2	3	4	5	6	7
1997	20 гривень	срібло, 925	31,1		Київський контрактовий ярмарок	5000
1997	500 гривень	золото, 999,9	31,1	Духовні скарби України	Оранта	1000
1997	250 гривень	золото, 999,9	15,55	Духовні скарби України	Оранта	3000
1997	125 гривень	золото, 999,9	7,78	Духовні скарби України	Оранта	4000
1997	50 гривень	золото, 999,9	3,11		Оранта	2000
1997	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Соломія Крушельницька (125-річчя від дня народження)	20000
1997	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	Перша річниця Конституції України	20000
1998	100 гривень	золото, 900	15,55	Духовні скарби України	Київський псалтир (600-річчя випуску)	2000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			80-річчя бою під Крутами	200000

1	2	3	4	5	6	7
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Лижі (XVIII зимові Олімпійські ігри в Нагано)	7500
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Біатлон (XVIII зимові Олімпійські ігри в Нагано)	7500
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Фігурне катання (XVIII зимові Олімпійські ігри в Нагано)	7500
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі, України	Володимир Сосюра (100-річчя від дня народження)	20000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	80 років проголошення незалежності УНР	200000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Щорічні збори Ради керуючих ЄББР у Києві	10000

1	2	3	4	5	6	7
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1		100 років Асканії-Новій	10000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			100 років Асканії-Новій	100000
1998	20 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Визвольна війна середини XVII ст. (350-річчя початку)	10000
1998	20 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Северин Наливайко	10000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			100 років Київському політехнічному інституту	50000
1998	100 гривень	золото, 900	15,55		Енейда (200-річчя виходу)	2000
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Кий	10000
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Данило Галицький	10000
1998	100 гривень	золото, 900	15,55	Пам'ятники архітектури України	Михайлівський Золото-верхій монастир	3000
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Михайлівський Золото-верхій монастир	10000

1	2	3	4	5	6	7
1998	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Пам'ятники архітектури України	Михайлівський Золото-верхий монастир	200000
1998	100 гривень	золото, 900	15,55	Пам'ятники архітектури України	Успенський собор Києво-Печерської лаври	3000
1998	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Успенський собор Києво-Печерської лаври	10000
1998	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Пам'ятники архітектури України	Успенський собор Києво-Печерської лаври	200000
1998	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Загальна декларація прав людини (50-річчя прийняття)	100000
1999	10 гривен	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Орел степовий	5000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Орел степовий	50000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	80 років проголошення соборності України	50000

1	2	3	4	5	6	7
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Дмитро Вишневецький (Байда)	10000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Потрійний стрибок (XVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	15000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Паралельні бруси (XVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	15000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Панас Мирний (150-річчя від дня народження)	50000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			100-річчя Національної гірничої академії України	20000
1999	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Княжа Україна	900 років Новгород-Сіверському князівству	50000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Аскольд	10000

1	2	3	4	5	6	7
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Любка дволиста	5000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Любка дволиста	50000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Петро Дорошенко	10000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Анатолій Солов'яненко	25000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		55 років визволення України від фашистських загарбників		50000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	500-річчя Магдебургського права Києва		5000
1999	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		500-річчя Магдебургського права Києва		50000
1999	50 гривень	золото, 900	15,55	2000-ліття Різдва Христового	Різдво Христове	3000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	2000-ліття Різдва Христового	Різдво Христове	100000

1	2	3	4	5	6	7
1999	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		2000-ліття Різдва Христового	Різдво Христове	100000
1999	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Соня Садова	5000
1999	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Соня Садова	50000
2000	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Ольга	10000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Іван Козловський (100-річчя від дня народження)		20000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Вікентій Хвойка (150-річчя від дня народження)		20000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		55 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років		50000

1	2	3	4	5	6	7
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Паралельні бруси (XVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	50000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Потрійний стрибок (XVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	50000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	Білгород-Дністровський	50000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Вітрильний спорт (XXVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	50000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Художня гімнастика (XXVII літні Олімпійські ігри 2000 р. у Сіднеї)	50000

1	2	3	4	5	6	7
2000	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Прісноводний краб	5000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Прісноводний краб	50000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Олесь Гончар	20000
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			125 років Чернівецькому державному університету	50000
2000	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Володимир Великий	5000
2000	10 гривень	срібло, 925	31,1	Духовні скарби України	100 років Львівському театропери та балету	3000
2000	50 гривень	золото, 900	15,5	2000-ліття Різдва Христового	Хрещення Русі	3000
2000	10 гривень	срібло, 925	31,1	2000-ліття Різдва Христового	Хрещення Русі	10000

1	2	3	4	5	6	7
2000	5 гривень	мідно-нікелевий сплав	2000-ліття Різдва Христо-вого	Хрещення Русі	100000	
2000	5 гри	мідно-нікелевий сплав	Стародавні міста України	2600 років Керчі	50000	
2000	2 гривні	мідно-нікелевий сплав	Видатні діячі України	Катерина Білокур	30000	
2000	10 гри	срібло, 925	15,5	55 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні	3000	
2000	20 гри	біметал: золото, 916; срібло, 925	золото, 5,74; срібло, 7,8	Пам'ятки давніх культур	Трипілля	3000
2000	20 гри	біметал: золото, 916; срібло, 925	золото, 5,74; срібло, 7,8	Пам'ятки давніх культур	Палеоліт	3000
2000	20 гри	біметал: золото, 916; срібло, 925	золото, 5,74; срібло, 7,8	Пам'ятки давніх культур	Ольвія	3000
2000	5 гри	мідно-нікелевий сплав		На межі тисячоліть		50000

1	2	3	4	5	6	7
2001	10 гри	срібло, 925	31,1	Спорт	Танці на льоду	3000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Танці на льоду	30000
2001	10 гри	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Ярослав Мудрий	3000
2001	10 гри	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Іван Мазепа	5000
2001	5 гри	біметал: мельхіор, нордик			На межі тисячоліть	50000
2001	10 гри	срібло, 925	15,5	Відродження української державності	10-річчя Національного банку України	3000
2001	5 гри	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	10-річчя Національного банку України	20000
2001	10 гри	срібло, 925	15,5	Флора і фауна України	Рись звичайна	6000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Рись звичайна	5000
2001	5 гри	мідно-нікелевий сплав		Духовні скарби України	Острозька академія	30000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Добро – дітям	100000

1	2	3	4	5	6	7
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	5-річчя Конституції України	30000
2001	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Хокей (XIX зимові олімпійські ігри в Солт-Лейк-Сіті 2002 р.)	15000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Хокей (XIX зимові олімпійські ігри в Солт-Лейк-Сіті 2002 р.)	30000
2001	10 гривень	золото, 900	31,1	Відродження української державності	10 років незалежності України	3000
2001	20 гривень	срібло, 925	62,2	Відродження української державності	10 років незалежності України	1000
2001	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Відродження української державності	10 років незалежності України	100000

1	2	3	4	5	6	7
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Михаило Остроградський (200-річчя від дня народження)	30000
2001	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	1100 років Полтаві	50000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	100 років Миколаївському зоопарку	30000
2001	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	400 років Кролевцю	30000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Михайло Драгоманов (160-річчя від дня народження)	30000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Модрина польська	3000
2001	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Модрина польська	30000
2001	5 гривень	біметал: мельхіор, нордік		10 річчя Збройних Сил України		30000

1	2	3	4	5	6	7
2001	20 гривень	біметал: золото, 916; срібло, 925	золото, 5,74; срібло, 7,8	Пам'ятки давніх культур	Київська Русь	2000
2001	20 гривень	біметал: золото, 916; срібло, 925	золото, 5,74; срібло, 7,8	Пам'ятки давніх культур	Скіфія	2000
2001	10 гривень	срібло, 925	31,1		Ханський палац у Бахчисараї	3000
2002	20 гривень	срібло, 925	62,2	Літаки України	Літак АН-225 «Мрія»	2000
2002	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Літаки України	Літак АН-225 «Мрія»	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Ковзанярський спорт (XIX зимові Олімпійські ігри в Солт-Лейк-Сіті 2002 р.)	30000
2002	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Ковзанярський спорт (XIX зимові Олімпійські ігри в Солт-Лейк-Сіті 2002 р.)	30000

1	2	3	4	5	6	7
2002	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Плавання (XXVIII літні Олімпійські ігри в Афінах)	30000
2002	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Микола Лисенко (160-річчя від дня народження)	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герой козацької доби	Іван Сірко	3000
2002	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	1000 років м. Хотину	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герой козацької доби	Пилип Орлик	3000
2002	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	Місто Ромни (Ромен) – 1100 років	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Плавання (XXVIII літні Олімпійські ігри у Афінах у 2004 р.)	15000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Пугач	3000
2002	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Пугач	30000

1	2	3	4	5	6	7
2002	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Герої козацької доби	350-річчя битви під Батогом	30000
2002	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Леонід Глібов (175-річчя від дня народження)	30000	
2002	5 гривень	біметал: мельхіор, нордик		Видатні діячі України	70-річчя Дніпровської ГЕС	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Святослав	3000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Княжа Україна	Володимир Мономах	3000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Обрядові свята України	Свято Різдва Христового в Україні	3000
2002	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Обрядові свята України	Свято Різдва Христового в Україні	30000
2002	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Собор Різдва Богородиці в Козельці	3000

1	2	3	4	5	6	7
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Павло Полуботок	3000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Бокс (XXVIII літні Олімпійські ігри в Афінах, 2004 р.)	15000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Бокс (XXVIII літні Олімпійські ігри в Афінах, 2004 р.)	30000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	В'ячеслав Чорновіл	30000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Володимир Вернадський (140-річчя від дня народження)	30000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Зубр	2000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Зубр	50000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Обрядові свята України	Свято Великодня	3000

1	2	3	4	5	6	7
2003	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Обрядові свята України	Свято Великодня	50000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Літаки України	Літак АН-2	3000
2003	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Літаки України	Літак АН-2	50000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Генуезька фортеця у м. Судак	3000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Володимир Короленко (150-річчя від дня народження)	30000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Борис Гміря (100-річчя від дня народження)	30000
2003	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	2500 років Євпаторії	30000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Морський коник	2000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Морський коник	50000

1	2	3	4	5	6	7
2003	100 гривень	золото, 900	31,1	Духовні скарби України	Пектораль	1500
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			100 років світовій авіації. 70-річчя Національного авіаційного університету	30000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Лівадійський палац	3000
2003	5 гривень	біметал: мельхіор, нордик			150 років Центральному державному історичному архіву України	30000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Остап Вересай (200-річчя від дня народження)	

1	2	3	4	5	6	7
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Василь Сухомлинський (85-річчя від дня народження)	30000
2003	20 гривень	срібло, 925	62,2		60 років визволення Києва від фашистських загарбників.	2000
2003	5 гривень	мідно-нікелевий сплав			60 років визволення Києва від фашистських загарбників	30000
2003	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Андрій Малишко	30000
2003	1 гривня	срібло, 925	31,1		Одна гривня	3000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Почайівська лавра	3000
2003	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	Кирило Розумовський	3000
2003	2 гривні	золото, 999,9	1,24	Найменша золота монета	Саламандра	10000

1	2	3	4	5	6	7
2003	5 гривень	біметал: мельхіор, нордик		Народні музичні інструменти України	Бандура	30000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Герої козацької доби	350-річчя Переяславської козацької ради	8000
2004	20 гривень	срібло, 925	62,2		«Не вмирає душа наша, не вмирає воля» (190-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка)	4000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Серж Лифар (100-річчя від дня народження)	30000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Азовка	8000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Азовка	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	2500 років Балаклаві	30000

1	2	3	4	5	6	7
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Спорт	Чемпіонат світу з футболу. 2006.	50000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Спорт	Чемпіонат світу з футболу. 2006.	50000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			50 років КБ «Південне»	30000
2004	2 гривні	золото, 999,9	1,24	Найменша золота монета	Лелека	10000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Літаки України	Літак АН-140	10000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Літаки України	Літак АН-140	50000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1		Геройчна оборона Севастополя 1854 – 1856 pp.	3000
2004	2 гривні	біметал: мельхіор, нордик			50 років входження Криму до складу України	30000
2004	2 гривні	біметал: мельхіор, нордик			50 років членства України в ЮНЕСКО	50000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Обрядові свята України	Свято Трійці	10000

1	2	3	4	5	6	7
2004	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Обрядові свята України	Свято Трійці	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Марія Заньковецька (150-річчя від дня народження)	30000
2004	100 гривень	золото, 900	31,1	Пам'ятники архітектури України	Золоті ворота	2000
2004	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	350 років Харкову	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Олександр Довженко (110-річчя від дня народження)	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Михайло Максимович (200-річчя від дня народження)	30000
2004	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	250 років Кіровограду	30000

1	2	3	4	5	6	7
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Михайло Коцюбинський (140-річчя від дня народження)	30000
2004	5 гривень	срібло, 925	15,55		170 років Київському національному університету	7000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			170 років Київському національному університету	50000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України	Собор святого Юра	8000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого (200-річчя відкриття)	30000

1	2	3	4	5	6	7
2004	5 гривень	срібло, 925	15,55		200 років Харківському національному університету	7000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			200 років Харківському національному університету	50000
2004	20 гривень	срібло, 925	62,2	Спорт	Ігри XXVIII Олімпіади (Афіни, 2004 р.)	3000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Микола Бажан (100-річчя від дня народження)	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні діячі України	Юрій Федъкович (100-річчя від дня народження)	30000
2004	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Михайло Дерегус (100-річчя від дня народження)	30000

1	2	3	4	5	6	7
2004	1 гривня (обігова)	алюмі- нієва бронза			Володимир Великий	
2004	1 гривня (обігова)	алюмі- нієва бронза			60 років визволення України від фашистсь- ких загарб- ників	
2004	2 гривні	мідно- нікелевий сплав			Атомна енергетика України	30000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1		Криголам «Капітан Белоусов»	10000
2004	5 гривень	мідно- нікелевий сплав			Криголам «Капітан Белоусов»	30000
2004	10 гривень	срібло, 925	31,1	Славетні роди України	Родина Острозьких	3000
2004	2 гривні	біметал: мельхіор, нордик		Народні музичні інстру- менти України	Ліра	30000
2005	2 гривні	мідно- нікелевий сплав		Видатні особис- тості України	Борис Лятошинсь- кий (110-річчя від дня наро- дження)	20000

1	2	3	4	5	6	7
2005	2 гривні	мідно- нікелевий сплав		Видатні особис- тості України	Володимир Філатов (130-річчя від дня наро- дження)	20000
2005	2 гривні	мідно- нікелевий сплав		Видатні особис- тості України	Улас Самчук (100-річчя від дня наро- дження)	20000
2005	2 гривні	мідно- нікелевий сплав		Видатні особис- тості України	Павло Вірський (100-річчя від дня наро- дження)	20000
2005	2 гривні	мідно- нікелевий сплав		Видатні особис- тості України	Максим Рильський (100-річчя від дня наро- дження)	20000
2005	20 гривень	срібло, 925	62,2		60 років Перемоги у Великій Вітчизня- ній війні	5000
2005	1 гривня (обігова)	алюмі- нієва бронза			60 років Перемоги у Великій Вітчизня- ній війні	5 000 000

1	2	3	4	5	6	7
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Сергій Всехсвятыцький (100-річчя від дня народження)	20000
2005	2 гривні	золото, 999,9	1,24	Найменша золота монета	Скіфське золото	15000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			50 років Київміськбуду	20000
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1		60 років членства України в ООН	5000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав			75 років Харківському національному аерокосмічному університету ім. М.С. Жуковського	30000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Олександр Корнійчук (100-річчя від дня народження)	20000

1	2	3	4	5	6	7
2005	20 гривень	срібло, 925	62,2	Літаки України	Літак АН-124 «Руслан»	5000
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Літаки України	Літак АН-124 «Руслан»	60000
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	Флора і фауна України	Сліпак Піщаний	8000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Флора і фауна України	Сліпак Піщаний	60000
2005	20 гривень	срібло, 925	62,2		Сорочинський ярмарок	5000
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав			Сорочинський ярмарок	60000
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1		Державний гімн України (140-річчя першого публічного виконання національного гімну)	3000
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	1300 років м. Корosten'	30000
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Стародавні міста України	350 років м. Суми	30000

1	2	3	4	5	6	7
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		100-річчя з дня заснування Інституту виноградарства ім. В.Є. Таїрова	20000	
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		300 років Давиду Гурамішвілі	30000	
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України Дмитро Яворницький (150-річчя від дня народження)	30000	
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	Обрядові свята України Покрова	до 8000	
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав		Обрядові свята України Покрова	45000	
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	Пам'ятники архітектури України Свято-Успенська Свято-гірська лавра	8000	
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	100 років Чернівецькому музично-драматичному театрі ім. О. Кобилянської	5000	

1	2	3	4	5	6	7
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	Гетьманські столиці Батурин	5000	
2005	10 гривень	срібло, 925	31,1	Славетні роди України	Родина Симиренків	5000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Володимир Винниченко (125-річчя від дня народження)	20000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Всеволод Голубович (120-річчя від дня народження)	20000
2005	5 гривень	мідно-нікелевий сплав			500 років козацького поселення «Кальміуська паланка»	30000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Олег Антонов	45000
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав		Видатні особистості України	Олексій Алчевський (170-річчя від дня народження)	20000

1	2	3	4	5	6	7
2005	2 гривні	мідно-нікелевий сплав	Видатні особистості України	Ілля Мечников (160-річчя від дня народження)		20000

№ 9. Класифікація пам'ятних і ювілейних монет України 1995 – 2005 рр.

а) За хронологією введення

Рік	Кількість монет	
	назва	видів
1995	8	10
1996	8	13
1997	10	13
1998	18	23
1999	16	22
2000	19	25
2001	21	29
2002	16	21
2003	26	31
2004	34	41
2005	29	37
Разом	205	265

б) За серіями

Назва серії	Кількість монет	
	назва	видів
Видатні особистості України	44	47
Відродження української державності	8	11
Гетьманські столиці	1	1
Герої козацької доби	13	13
Духовні скарби України	6	10
Княжа Україна	8	8
Літаки України	4	8
Міста-герої України	4	4
Найменша золота монета	3	3
На межі тисячоліть	1	2
Народні музичні інструменти України	2	2
Обрядові свята України	3	6
Пам'ятки архітектури України	10	15
Пам'ятки давніх культур	5	5
Славетні роди України	2	2
Спорт	15	23
Стародавні міста України	13	13
Флора і фауна України	11	22
2000-ліття Різдва Христового	2	6
Інші	50	64
Разом	205	265

в) За номіналами

Номінал	Кількість монет
200000 крб.	11
1000000 крб.	4
2000000 крб.	4
1 грн.	4
2 грн.	100
5 грн.	38
10 грн.	71
20 грн.	19
50 грн.	3
100 грн.	6
125 грн.	1
200 грн.	2
250 грн.	1
500 грн.	1
Разом	265

№ 10. Динаміка цін у Росії та СРСР XVI – XX ст.

а) сер. XVI ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Кінь	1 гол.	1 р. 38 коп.
Корова	1 гол.	67 коп.
Куриця	1 гол.	1,5 коп.
Качка	1 гол.	3 коп.
Яйця	100 шт	5 коп.
Мед	1 пуд	41 коп.
Цукор	1 пуд	3 р. 43 коп.

Прим. Середня зарплата робітників становила 1 коп. за робочий день.

б) поч. XVII ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Борошно житнє	1 пуд	7,5 коп.
Куриця	1 гол.	1 коп.
Вівця	1 гол.	12 – 18 коп.
Бик	1 гол.	1 р.
Риба (семга)	1 пуд	37 коп.
Масло вершкове	1 пуд	60 коп.
Яйця	100 шт	6,5 коп.

г) 30-і р. XIX ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Борошно житнє	1 пуд	75 коп.
Гречана крупа	1 пуд	94 коп.
Яловичина	1 кг	30 коп.
Масло вершкове	1 кг	82 коп.

Прим. Середньомісячна зарплата учителя гімназії становила 162 р. 50 коп., промислового робітника середньої кваліфікації — 11 руб.

д) 60-і р. XIX ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Борошно житнє	1 пуд	77 коп.
Гречана крупа	1 пуд	1 р. 7 коп.
Хліб	1 кг	3 коп.
Яловичина	1 кг	13 коп.

Прим. Середньомісячна зарплата учителя гімназії становила 125 руб., кваліфікованого індустріального робітника — 15 — 20 руб.

1	2	3
Шуба овчинна	1 шт.	40 коп.
Сорочка полотняна	1 шт.	10 коп.
Штані полотняні	1 шт.	12 коп.
Чоботи	1 пара	25 — 50 коп.
Набір будматеріалів на будинок	1 компл.	1 — 7 р.
Шапка з дорогого хутра	1 шт	8 — 9 р.
Штані сукняні	1 шт	1 р. 20 коп.

Прим. Середня денна («кормова») зарплата теслі чи пічника становила 3 — 4 коп.

в) 80-і р. XVIII ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Борошно житнє	1 пуд	20 коп.
Борошно пшеничне	1 пуд	40 коп.
Яловичина	1 кг	5 коп.
Баранина	1 кг	3 — 4 коп.
Риба (осетр)	1 кг	5 коп.
Мед	1 кг	17 коп.

Прим. Середньомісячна зарплата учителя становила 25 р.; робітника — 6 руб.

е) 1912 р.

з) 1948 р.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Борошно житнє	1 пуд	1 р. 44 коп.
Борошно пшеничне	1 пуд	2 р. 60 коп.
Гречана крупа	1 пуд	1 р. 40 коп.
Пшоно	1 пуд	1 р. 60 коп.
Яловичина	1 кг	20 – 23 коп.
Свинина	1 кг	27 – 30 коп.
Риба (осетр)	1 кг	75 коп. – 2 р.
Риба (окунь)	1 кг	30 – 85 коп.
Масло вершкове	1 кг	1 р. 12 коп.
Олія	1 кг	31 коп.
Яйця	1 дес.	30 коп.

Прим. Середньомісячна зарплата учителя гімназії становила 280 руб., індустріального робітника 21 руб.

ж) 1921 р.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна (руб.)
Борошно житнє	1 кг	8588
Пшоно	1 кг	11707
Картопля	1 кг	1256
Газета	1 екз.	2500
Квиток трамвайний	1 шт	900 – 1200
Марка поштова (проста)	1 шт	320

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна (у руб.)
Хліб житній	1 кг	3
Хліб пшеничний	1 кг	4 – 8
Пшоно	1 кг	6 – 7
Крупа гречана	1 кг	11 – 13
Макарони	1 кг	9 – 11
Цукор	1 кг	13,5 – 16,5
М'ясо	1 кг	28 – 32
Масло вершкове	1 кг	62 – 66
Риба свіжа	1 кг	10,5
Яйця	1 дес.	10 – 18
Ікра чорна	1 кг	400
Костюм чоловічий (вовна – 50 %)	1 шт	430 – 450
Сукня жіноча бавовняна	1 шт	77 – 86
Сукня крепова	1 шт	500 – 600
Костюм чоловічий з бостону	1 шт	1400 – 1500
Черевики чоловічі	1 пара	250 – 280
Черевики жіночі	1 пара	260 – 280
Книга	1 шт (200 с.)	8 – 10

Прим. Середньомісячна зарплата становила 480 руб.

i) серед. 1970-х р.

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Хліб пшеничний	1 бух. (800 г)	16 – 20 коп.
Картопля	1 кг	8 – 10 коп.
Макарони	1 кг	40 – 55 коп.
Молоко	1 л	24 коп.
М'ясо (яловичина)	1 кг	1 р. 60 коп. – 1 р. 70 коп.
М'ясо (свинина)	1 кг	1 р. 80 коп. – 2 р.
Масло вершкове	1 кг	3 р. 40 коп.
Цукор	1 кг	78 – 84 коп.
Яйця курячі	1 дес.	70 коп. – 1 р. 20 коп. – 2 р. 20 коп. – 5 р.
Ковбаса	1 кг	50 коп. – 1 р. 20 коп.
Риба свіжка річкова	1 кг	40 – 90 коп.
Риба морська свіжоморожена	1 кг	75 – 140 р.
Костюм чоловічий	1 шт	8 – 10 р.
Сукня жіноча бавовняна	1 шт	20 – 40 р.
Черевики чоловічі	1 пара	25 – 50 р.
Черевики жіночі	1 пара	70 – 80 коп.
Ситець	1 м	1 р. –
Книга	1 шт (200 – 300 с.)	1 р. 80 коп

Прим. Середньомісячна зарплата становила 150 р.

№ 11. Ціни на товари в Україні
на серед. 1996 р. (у купоно-крб.)

Назва товару	Одиниця виміру	Ціна
Хліб житньо-пшеничний	1 кг	85 тис.
Картопля	1 кг	41 – 50 тис.
Цукор	1 кг	100 – 104 тис.
Масло вершкове	1 кг	598 тис.
Молоко	1 л	67 тис.
Яйця	1 дес.	210 тис.
Макарони	1 кг	163 тис.
Борошно в/с	1 кг	85 тис.
Яловичина	1 кг	295 тис.
Свинина	1 кг	371 тис.
Ковбаса копчена	1 кг	935 тис.
Риба морожена	1 кг	335 тис.
Бензин (А-76)	1 л	100 тис.
Сукня жіноча	1 шт	3 – 6 млн
Костюм чоловічий	1 шт	7 – 10 млн
Черевики жіночі	1 пара	4 – 6 млн
Пальто д/с жіноче	1 шт	8 – 15 млн
Холодильник двокамерний («Норд»)	1 шт	30 млн
Телевізор кольоровий («Електрон»)	1 шт	45 млн

Прим. Середньомісячна зарплата становила 12,6 млн. куп.-крб.

№ 12. Валюти країн світу*

	Валюта і троїкова одиниця	Розмінна одиниця
Австралія	австралійський долар	цент
Австрія	евро	цент
Азербайджан	манат	копик
Албанія	лек	кінтар
Алжир	алжирський динар	сантим
Ангола	кванза	львей
Андорра	евро	цент
Антигуа і Барбуда	східно-カリбський долар	цент
Аргентина	песо	сентаво
Афганістан	афгані	пул
Багамські острови	багамський долар	цент
Бангладеш	така	пайс
Барбадос	барбадоський долар	цент
Бахрейн	бахрейнський динар	філс
Беліз	долар Беліза	цент
Бельгія	евро	цент
Бенін	західно-африканський франк	сантим
Білорусь	білоруський рубль	копійка
Болгарія	лев	стотинка
Болівія	болівіано	сентаво
Боснія і Герцеговина	боснійська марка	пфенінг
Ботсвана	пула	тхебе
Бразилія	реал	сентаво

* Усі країни світу використовують децимальну лічильну систему

Бруней	брунейський долар	сен
Буркіна-Фасо	франк КФА*	сантим
Бурунді	бурундійський франк	сантим
Бутан	нгултрум	чертум
Вануату	вату	сантим
Ватикан	евро	цент
Великобританія	фунт стерлінгів	пенні**
Венесуела	болівар	сентим
В'єтнам	донг	хао, су***
Вірменія	драм	лума
Габон	франк КФА	сантим
Гайті	гурд	сентимо
Гаяна	гаянський долар	цент
Гамбія	даласи	бутут
Гана	седі	песев
Гватемала	кетсаль	сентаво
Гвінея	франк	сантим
Гвінея-Бісау	франк КФА	сантим
Гондурас	лемпіра	сентаво
Гренада	східно-カリбський долар	цент
Греція	евро	цент

*КФА (CFA – Communauté Financière Africaine – Африканський валютний союз)

**Множина – пенси

***1 донг = 10 хао = 100 су

	2	3
Грузія	лари (ларин)	тетрі
Данія	датська кrona	єре
Джібуті	франк	сантим
Домініка	східно-カリбський долар	цент
Домініканська республіка	домініканське песо	сентаво
Єгипет	єгипетський фунт	піастр
Еквадор	сукре	сентаво
Екваторіальна Гвінея	франк КФА	сантим
Еритрея	накфа	цент
Естонія	естонська кrona	сент
Ефіопія	ефіопський бир	цент
Замбія	квача	нгвея
Західне Самоа	тала (долар Самоа)	сене
Зімбабве	долар Зімбабве	цент
Ізраїль	шекель	новий агор
Індія	індійська рупія	пайс
Індонезія	індонезійська рупія	сен
Ірак	іракський динар	філс
Іран	іранський ріал	динар
Ірландія	евро	цент
Ісландія	крона	ейре (ейрір)
Іспанія	евро	цент
Італія	евро	цент
Йемен	йеменський ріал	філс
Йорданія	йорданський динар	піастр (гірш)

1	2	3
Кабо-Верде	ескудо Кабо-Верде	сентаво
Казахстан	тенге	тийин
Камбоджа	рієль	сен
Камерун	франк КФА	сантим
Канада	канадський долар	цент
Катар	ріал Катару	дирхем
Кенія	кенійський шилінг	цент
Киргистан	сом	тийин
Китай	юань	цяло, фен*
Кіпр	кіпрський фунт	цент
Кірибаті	австралійський долар	цент
Коморські острови	коморський франк	сантим
Конго (Бразавіль)	франк КФА	сантим
Конго (Кіншаса)	конголезький франк	сантим
Корея (Південна)	вона	чон
Корея (Північна)	вона	чон
Коста-Ріка	колон	сентимо
Кот-д'Івуар	франк КФА	сантим
Куба	кубинське песо	сентаво
Кувейт	кувейтський динар	дирхам, філс**
Лаос	кіп	ат
Латвія	лат	сантим
Лесото	лоті	сенте***

* 1 юань = 10 цяло = 100 фенам

** 1 кувейтський динар = 100 дирхамам = 100 філсам

***Множина — лісенте

Литва	лит	сент
Ліберія	ліберійський долар	цент
Ліван	ліванський фунт	піастр
Лівія	лівійський динар	дирхам
Ліхтенштейн	швейцарський франк	санти
Люксембург	євро	цент
Маврикій	маврикійська рупія	цент
Мавританія	угія	хумс
Мадагаскар	малагасійський франк	санти
Македонія	македонський долар	дені
Малаві	малавійська квача	тамбал
Малайзія	рінгіт	сен
Малі	малійський франк	санти
Мальдиви	руфія	ларі
Мальта	малтійська ліра	цент
Марокко	дирхам	санти
Маршалові острови	долар США	цент
Мексика	песо	сентаво
Мікронезія	долар США	цент
Мозамбік	метикал	сентаво
Молдова	лея	бан*
Монако	євро	цент
Монголія	тугрик	мунгу
М'янма	к'ят	п'ям
Намібія	намібійський долар	цент

* Множина — бані

Науру	австралійський долар	цент
Непал	непальська рупія	пайс
Нігер	франк КФА	сантим
Нігерія	найра	кобо
Нідерланди	євро	цент
Нікарагуа	золота кордoba	сентаво
Німеччина	євро	цент
Нова Зеландія	новозеланський долар	цент
Норвегія	норвезька крона	єре
Об'єднані Арабські Емірати	дирхам	філс
Оман	оманський ріал	байз
Пакистан	пакистанська рупія	пайс
Палау	долар США	цент
Панама	бальбоа	сентимо
Папуа-Нова Гвінея	кина	тойя
Перу	новий соль	сентимо
Південно-Африканська Республіка	ренд	цент
Польща	злотий	гріш
Португалія	євро	цент
Росія	рубль	копійка
Руанда	руандійський франк	санти
Румунія	лея	бан
Сальвадор	колон	сентаво
Сан-Марино	євро	цент

1	2	3
Сан-Томе і Прінсіп	добра	сентимо
Саудівська Аравія	ріал Саудівської Аравії	халал
Свазиленд	лілангені	цент
Сейшельські острови	сейшельська рупія	цент
Сенегал	франк КФА	сантим
Сент-Вінсент і Гренадини	східно-カリбський долар	цент
Сент-Люсія	східно-カリбський долар	цент
Сент-Христофер і Невіс	східно-カリбський долар	цент
Сербія	новий югославський динар	пара
С'єrra-Леоне	леоне	цент
Сингапур	сингапурський долар	центр
Сирія	сирійський фунт	піастр
Словаччина	словацька крона	гелер
Словенія	словенський толар	стотин
Соломонові острови	долар Соломонових островів	цент
Сомалі	сомалійський шилінг	цент
Сполучені Штати Америки	долар США	цент
Судан	суданський динар	фунт, піастр*
Суринам	суринаамський гульден	цент
Східний Тимор	долар США	цент

* Суданський динар = 10 фунтам = 100 піастрам

1	2	3
Таджикистан	сомоні	танга
Тайланд	бат	сатанг
Тайвань	новий тайванський долар	цент
Танзанія	танзанійський шилінг	цент
Того	франк КФА	сантим
Тонга	паанга (долар Тонга)	сеніті
Тринідад і Тобаго	долар Тринідада і Тобаго	цент
Тувалу	австралійський долар	цент
Туніс	туніський динар*	мілім
Туреччина	турецька ліра	куруш
Туркменістан	манат	тенезі
Уганда	угандійський шилінг	цент
Угорщина	форинт	філлер
Узбекистан	сум	тийїн
Україна	гривня	копійка
Уругвай	уругвайський песо	сантесимо
Фіджі	долар Фіджі	цент
Філіппіни	філіппінське песо	сентаво
Фінляндія	євро	цент
Франція	євро	цент
Хорватія	куна	лип
Центрально-африканська Республіка	франк КФА	сантим
Чад	франк КФА	сантим

* 1 туніський динар = 100 мілімам

Чехія	чеська крона	гелер
Чилі	чилійський песо	сентаво
Чорногорія	евро	цент
Швейцарія	швейцарський франк	сантим
Швеція	шведська крона	єре
Шрі-Ланка	рупія Шрі-Ланка	цент
Ямайка	ямайський долар	цент
Японія	іена	сен

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ З НУМІЗМАТИКИ

- Кінець VIII – початок XI ст. до н.е.** Початок карбування монет із електри в Лідії
- VII ст. до н.е.** Початок випуску монет на острові Егіна
- Друга половина VII – VI ст. до н.е.** Обіг «стріл» та «дельфінів» на території Північно-Західного Причорномор'я
- V – IV ст. до н.е.** Перші випуски монет у грецьких містах-колоніях Північного Причорномор'я
- IV ст. до н.е.** Відкриття при храмі Юнони Монети в Римі грошової майстерні. Ольвійський декрет.
- II ст. н.е.** Масовий приплив римських денаріїв на території, населені східними слов'янами
- III ст. н.е.** Припинення припливу денаріїв на територію Східної Європи у зв'язку з фінансово-економічною кризою в Римській імперії
- IV – VII ст. н.е.** Поява на східнослов'янському ринку драхм Сасанідів
- VII – XII ст.** Обіг візантійських монет на території Русі
- Кінець VIII – початок XI ст.** Інтенсивний приплив східних монет – куфічних дирхемів
- Кінець X ст. – середина XI ст.** Карбування перших руських монет – златників і срібл яніків

**20-і р. XI –
початок XII ст.**

Участь західноєвропейських монет у грошовому обігу на території Київської Русі

XI ст.

Утвердження руської грошово-лічильної (кунної) системи

XI – XIV ст.

Участь у грошовому обігу срібних зливків – гриневъ

**XII – перша
половина XIV ст.**

Безмонетний період

Середина XIV ст.

Початок обігу на українських землях працьких грошей, кінець безмонетного періоду

50 – 60 р. XIV ст.

Початок карбування монет на Львівському та Київському монетних дворах. Початок обігу литовських монет

XIV ст.

Початок колекціонування монет у Італії та інших країнах Європи

**Остання третина
XIV ст.**

Початок монетного карбування в Північно-Східній Русі московським князем Дмитром Донським

XV ст.

Карбування монет Московським, Рязанським, Сузdal'сько-Нижньогородським князівствами, Новгородом і Псковом

1514 р.

Винахід Леонардо да Вінчі верстата для карбування монет

**Перша третина
XVI ст.**

Поширення обігу західноєвропейських талярів на слов'янських землях

1534 – 1535 рр.

Реформа О. Глинської у Московській державі

1569 р.

Люблінська унія, наступне поширення польської монетної системи на Наддніпрянську Україну

1578 – 1580 рр.

Грошова реформа С. Баторія в Речі Посполитій, зміни у грошовому обігу України

XVI ст.

Масове виникнення приватних нумізматичних колекцій у Західній Європі. Виникнення златової системи в Польщі

Поч. XVII ст.

Спроби змін монетної системи Московської держави

Середина XVII ст.

Криза грошової системи Речі Посполитої

1654 – 1663 рр.

Монетна реформа часів Олексія Михайловича в Московській державі та її провал

1656 – 1657 рр.

Карбування монет на Львівському монетному дворі

1662 р.

«Мідний бунт» у Росії

1669 – 1673 рр.

Карбування фальшивих монет у Лисянці

Друга половина

XVII ст.

Поширення на території Гетьманщини московських монет

XVII ст.

Поява перших колекціонерів в Україні та Московії

Кінець XVII ст.

Випуск «севських чехів» для обігу в Україні

Друга половина

90-х р. XVII ст.

Підготовчий етап грошової реформи часів Петра I

Кінець XVII ст.

Початок грошової реформи в Росії

1700 р.

Випуск в обіг мідних денги, полуушки

і напівполушки круглої форми

1701 р.

Випуск срібних круглих монет: полтини, напівполтини, гривеника і напівгривеника

1704 р.	Основний етап грошової реформи в Росії, випуск в обіг срібного рубля і мідної копійки нового типу
1718 р.	Припинення карбування та вилучення з обігу срібних дротових копійок
Перша чверть XVIII ст.	Відкриття нумізматичної експозиції в Кунсткамері (Санкт-Петербург)
20-і р. XVIII ст.	Початок роботи Єкатеринбурзького монетного двору
1724 р.	Відкриття Санкт-Петербурзького монетного двору
30-і р. XVIII ст.	Запровадження в монетне виробництво Росії гвинтових пресів («балансирів»)
1738 р.	Перша лекція із нумізматики (університет м. Галле)
50-і р. XVIII ст.	Початок роботи Сестрорецького монетного двору
1753 р.	Австро-баварська монетна конвенція
1763 р.	Відкриття Коливанського (Нижньо-Сузунського) монетного двору
1763 – 1781 рр.	Випуск «сибирських» монет
70-і р. XVIII ст.	Поширення на західноукраїнські землі австрійської монетної системи
80-і р. XVIII ст.	Карбування монет на Аннінському і Таврійському монетних дворах
90-і р. XVIII ст.	Виникнення наукової нумізматики. Поширення на Правобережжя України російської грошової системи

Кінець XVIII ст.	Закриття Московського монетного двору
1810 – 1811 рр.	Винахід І. Неведомським нової карбувальної машини
1810 – 1814 рр.	Карбування російських мідних монет на Іжорському заводі
1828 – 1845 рр.	Випуск платинових монет в Росії
1839 – 1843 рр.	Грошова реформа Є. Канкрина в Росії
1846 р.	Створення Російського археологічно-нумізматичного товариства
1857 р.	Монетна конвенція Австрійської імперії із німецькими державами, поширення обігу нового гульдена (флорина) на західноукраїнські землі
1867 р.	Перехід до 50-рублевої стопи мідних монет у Росії
1876 р.	Зосередження карбування російських монет на єдиному Санкт-Петербурзькому монетному дворі
1892 р.	Перехід до золотого монометалізму в Австро-Угорщині. Поширення обігу крони на західно-українські землі
1895 – 1897 рр.	Грошова реформа С. Вітте у Росії. Перехід до золотого монометалізму
90-і р. XIX ст.	Карбування рублів, полтинників і 25-копійкових монет на замовлення російського уряду в Парижі та Брюсселі, мідних монет у Бірмінгемі
1915 р.	Початок фінансової кризи в Росії

1916 р.	Карбування російських срібних монет розмінних номіналів у м. Осаці
1917 р.	Початок безмонетного періоду
23 грудня 1917 р. (5 січня 1918 р.)	Випуск в обіг першої української грошової одиниці — 100 крб.
1 березня 1918 р.	Закон Української Центральної Ради про введення в обіг гривні та про карбування монет
18 квітня 1918 р.	Закон Української Центральної Ради про випуск в обіг шагів-марок
18 травня 1918 р.	Всеросійський з'їзд фінансових органів Рад, доповідь В.І. Ульянова (Леніна) про план радянської грошової реформи
4 січня 1919 р.	Закон про вилучення з обігу в Україні австрійських, німецьких, російських грошових знаків
1920 р.	Поширення на Україну радянської грошової системи
1921 р.	Відновлення роботи Петроградського монетного двору, випуск перших радянських монет. Кінець безмонетного періоду
1922 — 1924 pp.	Перша радянська грошова реформа
11 жовтня 1922 р.	Декрет РНК РСФРР про випуск в обіг червінців
5 лютого 1924 р.	Постанова ЦВК і РНК СРСР про випуск в обіг рублів як розмінних одиниць червінця
Лютий 1924 р.	Принципення випуску радзнаків,

1924 р.	початок карбування та обігу срібних і мідних монет СРСР
1925 — 1928 pp.	Карбування полтинників і пробних п'ятаків на замовлення радянського уряду в Англії
1926 р.	Карбування радянських монет напівкопійкового номіналу
1927 р.	Випуск в обіг бронзових розмінних монет СРСР
1930 р.	Припинення карбування високо-пробних срібних монет СРСР
1932 р.	Припинення карбування срібних розмінних монет СРСР
1935 р.	Уведення в обіг нікелевих розмінних монет СРСР
Осінь 1939 р.	Часткова зміна типів радянських монет
Літо 1940 р.	Включення в систему грошового обігу СРСР Східної Галичини і Західної Волині
1942 — 1944 pp.	Поширення радянської грошової системи на територію Північної Буковини й Бессарабії
1945 р.	Обіг на території України окупованіх грошових знаків
14 грудня 1947 р.	Поширення радянської грошової системи на територію Закарпаття. Завершення процесу уніфікації грошового обігу в Україні
	Постанова ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР «Про проведення грошової реформи й відміну карток на продовольчі і промислові товари»

1 березня 1950 р.	Встановлення твердого золотого вмісту радянського рубля (0,222168 г)
1951 р.	Заснування Міжнародної асоціації нумізматів-професіоналів (м. Женева)
1961 р.	Грошова реформа в СРСР і зміна типів радянських монет. Встановлення нового золотого вмісту радянського рубля (0,987412 г)
1964 р.	Запровадження перевідного рубля для міжнародних розрахунків у рамках РЕВ
1965 р.	Початок випуску радянських комеморативних монет
1988 р.	Випуск в обіг монетної серії з нагоди 1000-річчя давньоруського монетного карбування, літератури, зодчества і хрещення Русі. Створення спільного радянсько-німецького підприємства «Міжнумізматика»
1991 р.	Реформа Павлова
9 вересня 1991 р.	Постанова Президії Верховної Ради України «Про введення в обіг купонів багаторазового використання»
14 листопада 1991 р.	Постанова Президії Верховної Ради України «Про національну валюту в Україні»
10 грудня 1991 р.	Постанова Президії Верховної Ради України «Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України»

Січень 1992 р.	Початок обігу українських купонів багаторазового використання
2 березня 1992 р.	Постанова Президії Верховної Ради України «Про розмінну монету в Україні»
7 листопада 1992 р.	Указ Президента України «Про реформу грошової системи України». Вилучення з обігу радянських рублів
Квітень 1994 р.	Спільна постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України щодо організації випуску пам'ятних і ювілейних монет
1995 р.	Випуск першої української монети (200000 крб., комеморативна). Кінець безмонетного періоду
Лютий 1996 р.	Участь української делегації в роботі XXV Європейської монетної конференції (Базель)
25 серпня 1996 р.	Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні»
2 – 16 вересня 1996 р.	Проведення грошової реформи в Україні. Вилучення з обігу купонокарбованців і запровадження національної валюти – гривні
Початок 1997 р.	Затвердження правлінням Національного банку України Довгострокової програми випуску комеморативних монет
23 квітня 1998 р.	Відкриття Київського монетного двору

ПОКАЖЧИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

А

- абаз 128
аверс 19, 34, 37, 38, 45, 51, 52, 53, 65, 67, 80, 102, 113, 124, 128, 150, 156, 159, 179, 185
акче 70, 87
алтін (алтінник) 76, 80, 84, 107
алтун 87
алюмінієва монета 161, 179, 190
ас 32, 34, 37
аспр 70
атрибуція 14, 15, 22, 50, 194
ауреус 34, 40

Б

- бан 161
безмонетний період 61, 62, 63, 73, 190
біметалева монета 173, 190
біметалізм 17
боратинка 98, 99, 118
борисфен 37, 68
брakteat 20, 68
бронзова монета 34, 37, 139, 155, 157, 158, 160, 163, 197

В

- вага монети 32, 37, 43, 44, 45, 48, 52, 54, 64, 76, 80, 88, 89, 93, 94, 95, 106, 114, 116, 121, 124, 137, 156
вевериця, векша 58, 59
вікторіат 34, 35

Г

- гелер 138, 139, 140, 159, 160
геміобол 33
«голова» 120
гріш 83, 85, 86, 101, 107, 117, 137
гривня 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 69, 72, 84, 111, 127, 143, 144, 147, 176, 179, 180, 184, 185, 187, 188, 189, 190
гривеник 88, 105, 107, 112
гривений 127
гривна реформа 17, 79, 82, 85, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 125, 127, 130, 131, 134, 144, 146, 149, 151, 152, 154, 155, 163, 164, 174, 177, 179, 180
гривовий знак 17, 142, 144, 145, 151, 157, 179
гривовий обіг 17, 39, 69, 70, 71, 112, 119, 127, 142, 144, 176
гривова одиниця 17, 58, 59, 64, 80, 82, 83, 86, 137, 143, 179
гривова система 17, 32, 33, 81, 86, 93, 138, 155, 158, 159, 174, 179, 180, 201
гульден 99, 120, 137, 138
гурт 19, 108, 118, 135, 155, 164, 166

Д

- дарик 32
двозолотівка 120
двойк 98
девальвація 19, 135
декадрахма 33
«дельфін» 36
демонетизація 19
денарій 34, 35, 36, 42, 47, 48, 49, 58, 64, 67, 69, 83, 84, 86, 120

денга (деньга, денежка,
1/2 коп., півкопійки)
деномінація
десімальна (десяткова) система

дідрахма

дирхем

диобол

дихалк

долар

драйпелькер

дракма

дукат

дуодесімальна

(третинна) система

дупондій

дукатон

електра

емітент

європейський

єфимок

«єфимок з ознакою»

«єфрайміт»

златник

злот (злотий)

золота монета

золотник

71, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 84, 88,
105, 107, 112, 127, 154, 164,
19, 151, 164
17, 34, 80, 81, 107, 137, 138,
158, 159, 161, 179

33, 37

58, 70, 71, 200

33

37

157, 164, 176

99

32, 37, 45, 145

69, 84, 85, 87, 88, 99, 118

17, 128

34

31, 32, 39, 40

18, 120

82, 93

95, 96, 100

118

50, 52, 55, 108, 200
86, 98, 118, 125, 127, 128, 129,
137, 158, 159
31, 32, 34, 43, 52, 69, 70, 71,
87, 88, 99, 113, 116, 131, 134,
135, 138, 139, 143, 151, 158,
171, 173, 185, 187, 188, 190,
52, 107

іконографія
імперіал
інфляція

I
18, 53
113, 124, 130, 135
20, 136, 138, 146, 157, 166,
174, 178

K

карбованець

квадранс

квартальна (четвіркова) система

квинарій

кізикин

комеморативна монета

копа

копійка

118, 142, 143, 144, 147, 161, 183
34, 35
17
34, 35
39
19, 135, 136, 139, 140, 159,
160, 166, 167, 168, 171, 173,
174, 181, 183, 184, 185, 186,
69, 83, 117
79, 80, 81, 82, 84, 88, 89, 92,
100, 105, 106, 124, 125, 127,
135, 136, 154, 156, 164, 177,
179, 180
90
119, 120, 121, 137, 138
138, 139, 140, 145, 159, 160
58, 59, 176
177
177, 178, 179, 180, 182
45, 46, 58

L

латунна монета

левендальдер

левок

легенда монетна

легпа

34, 179
99
96, 99, 100, 117
18, 47, 51, 53, 54, 65, 67, 70,
73, 74, 76, 80, 81, 93, 98, 102
108, 128, 139, 159, 179, 185
34

лея
лігатура
літра
лічильна система

мангір
марка
мелхіорова монета
метрологія монетна

мідна монета

мідно-нікелева монета

міларисій

міна

мінцкабінет

мінцмейстер

монетна конвенція

монетна регалія

монетна система

монетна стопа

монетний двір

монетний тип

монометалізм

напівабаз

М

145
18, 98
33, 55
17, 32, 33, 34, 59, 76, 80, 84, 94, 120, 138

87
145, 158
169, 171, 173, 178, 183, 184, 190
47, 52, 54, 66, 67, 68, 69, 70, 139, 154
34, 35, 37, 44, 64, 70, 71, 74, 87, 94, 96, 105, 106, 107, 112, 114, 116, 120, 123, 127, 135, 153, 155, 197
167, 168, 169, 173, 184, 190, 197
43, 44, 51
32
20, 21, 23
134
18, 119, 137
17, 91, 147
17, 32, 34, 85, 104, 118, 123, 130, 131, 137, 155, 164, 18, 66, 76, 85, 89, 106, 112, 123, 124, 127, 130, 154, 31, 32, 64, 66, 69, 75, 76, 87, 81, 85, 90, 92, 94, 98, 101, 109, 112, 113, 123, 124, 128, 134, 150, 157, 158, 166, 180, 181
19, 51, 52, 76, 81, 87, 88, 108, 113, 124, 139, 156, 164, 179
17, 81, 124, 127, 131, 138, 140

Н

128

напівгріш
напівгравієр
напівгриф
напівгриф
напівімперіал
напівполтина
напівполушка
напівталяр
нейзильберова монета
нікелева, нікелінова монета
ногата
номінал

нумізматична колекція

нуммія

обол

обріз

однозлотівка

орт

осьмак

паладієва монета

пара

пенге

пентобол

перевідний рубль

піастр

півторак

платинова монета

«Погонь»

подвійний абаз

подвійний червінець

поле монети

64, 65, 66, 67, 69, 83, 85
86, 118
105
113, 124, 128, 130
84, 94, 105, 111, 116
105
85, 87, 117
184, 187, 188, 189, 190
139, 156, 157, 158, 160, 163, 164
58, 59
17, 70, 74, 94, 96, 104, 106, 114, 117, 127, 130, 135, 137, 140, 143, 151, 157, 164, 178, 179, 184, 185
194, 195, 196, 197
44

О

32, 33, 34, 37, 84,
19
120
85, 99, 117
101, 117

П

173
121
160
33
166
121
85, 86, 92, 117
127, 128, 171, 173
67, 83, 98
128
107
19, 156

полтина (полтинник, 50 коп.)

половушка (1/4 коп.)

празький гріш

проба монети

псування монети

пул (пуло)

пфеніг

радзінак

ревальвація

реверс

резана

ремедіум

ріксдальдер

ринський (золотий ренський)

рубль

рус

саммеот

«севські чехи»

секстанс

семіс

сестерцій

«сібірська» монета

сикль

72, 84, 94, 94, 105, 109, 112,
116, 117, 124, 130, 135, 150,
153, 154, 155, 164
80, 89, 105, 113, 114, 127
53, 54, 70, 83
18, 53, 54, 64, 66, 85, 114,
124, 137, 150, 156, 160
18, 47, 74, 86, 101, 108
70, 71, 74, 80, 128
47, 48, 120

Р

146, 151, 152
20
19, 37, 38, 51, 53, 65, 67, 68,
80, 98, 102, 113, 124, 128, 150
156, 159
58, 59, 176
18, 151, 156
99, 100
119, 139
69, 71, 72, 84, 94, 95, 106
109, 114, 116, 118, 120, 124,
125, 127, 135, 144, 146, 147, 150,
152, 153, 154, 157, 161, 164,
166, 167, 168, 169, 171, 173
131

С

37
101, 102
34
34
34, 35
114
32, 34

скарб монетний

солід

сороківка

срібліаник

срібна монета

статер

«стріла»

талант

таляр

таньга

тернарій (тернар)

тетрадрахма

тетрасарій

тетробол

техніка карбування

тимф (тінф)

трієнс

триобол

тритеморій

трояк (третяк)

унція

13, 15, 16, 38, 43, 46, 48, 49,
51, 64, 66, 70, 100, 200
43, 44, 51, 85, 86, 92, 99, 120
127
50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 108
32, 33, 34, 35, 37, 43, 44, 45,
46, 47, 51, 52, 63, 64, 68, 69,
70, 71, 73, 79, 80, 81, 83, 85,
86, 93, 94, 105, 106, 108, 114,
116, 119, 124, 127, 135, 137, 139,
150, 153, 154, 155, 156, 158, 159,
160, 169, 170, 171, 173, 183,
184, 186, 187, 189, 190, 197
31, 32, 33, 37, 38
36

Т

32, 41
82, 83, 85, 86, 87, 93, 94, 95,
99, 106, 117, 118, 119, 137, 140
71
69, 86
32, 33, 168
37
33
31, 54, 67, 76, 110, 111, 129
130, 155, 173, 181
98, 99, 117, 118
34, 35
33
33
85, 99, 101, 117

У

34

філлер 139, 160
 фоллер 70
 флорин 69, 99, 119, 120, 121, 137,
 138, 140
 44
 137
 131, 134, 145

Х
 халка 34, 37

Ц
 цинкова монета 160

Ч
 червінець 88, 107, 116, 151, 152, 155
 четвертак (чвертак) 108, 120, 130
 чворак 84

Ш
 шаг 101, 117, 127, 143, 177,
 85, 86, 92, 98, 117, 120, 127
 181
 85, 99, 117

Ф

- 139, 160
- 70
- 69, 99, 119, 120, 121, 137,
 138, 140
- 44
- 137
- 131, 134, 145

Х

- 34, 37

Ц

- цинкова монета 160

Ч

- червінець 88, 107, 116, 151, 152, 155
 108, 120, 130
- четвертак (чвертак) 84

Ш

- шаг 101, 117, 127, 143, 177,
 85, 86, 92, 98, 117, 120, 127
 181
 85, 99, 117

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Август II 118
- Август III 118
- Альфонс Арагонський 20
- Анжель А. 22
- Анна Іоанівна 112
- Анохін В. 25
- Антонович В. 23
- Афанасьев С. 116

Б

- Базилевич К. 24
- Балут'янський М. 123,
- 124
- Бауер М. 24
- Бертьє-Делагарт А. 24
- Беляков А. 24
- Біляшівський М. 24
- Болсуновський К. 24, 57
- Боратини Т. 98
- Борщак І. 90
- Брайчевський М. 24
- Бунге М. 130
- Бьюме І. 21

В

- Василій I 74
- Василій II 74
- Василій III 76, 79
- Васютинський О. 150,
- 151,
- 156
- Вацлав II 63
- Вацлав IV 83

Г

- Гетьман В. 177
- Гігес 31
- Глинська О. 79, 81
- 82, 102
- Гомер 28, 29
- Гранковський Я. 92, 101
- Грушевський М. 143

Д

- Данилевич В. 24
- Джанібен 68
- Дмитрій Донський 73, 76
- Дмитрієнко М. 25
- Дмитро Шем'яка 74
- Дорошенко П. 92

Е, Є		Котляр М.	25, 66, 92, 101
Еккель Й.	21, 22	Кравчук Л.	177
Єлизовета І.	112,	Крез	31
	116	Кріп'якевич І.	90
З		Кропоткін В.	24
Зварич В.	25, 26, 58	Кунаков Г.	90
Зограф О.	24, 36	Кутлер М.	149
І		Кучеренко Є.	24
Іван III	75	Кучма Л.	177
Л			
Іван Антонович	113	Лелевель І.	22
Іван IV Грозний	79, 80	Лесніков Ф.	116
Ізяслав	50	Лжедмітрій І	87
Іконников В.	23	Литвин В.	25
Ільїн О.	24	Людовік Угорський	65, 67
Іоахім І.	21	Ляскоронський В.	23
К			
Кавад	45		
Казаманова А.	24		
Казимір III	65, 66		
	67		
Канкрин Є.	125, 127	Мадер Й.	22
Каришковський П.	25, 36	Максиміліан	20
Катерина I	112	Марія Терезія	119
Катерина II	114, 116	Маркович Я.	117
Кауфман І.	23	Маркс К.	30
Кейстут Гедмінович	67	Масарик Т.	160
Козубовський Г.	25	Матвієнко В.	177
Кондратьєв Д.	24	Медічі К.	20
Корзухіна Г.	56	Мельникова А.	24, 79
Костянтин Великий	36	Менес	30
Костянтин Павлович	125	Меншиков О.	106,
			112
		Міховський М.	42
		Микола I	125,
			127
		Микола II	136

Михайло Корибут		99	112,
Михайло Федорович		89,	116
		136	
Мордвинов М.		124	Пілсудський Ю.
Мошнігін Д.		24	24, 49
Н		Р	
Неведомський І.		129,	Ренцман М.
		130	Ретовський О.
			Румянцев М.
О		С	
Октавіан Август		34	21
Олег Іванович		76	Салтиков
Олег Тмутараканський		54	Святополк Окаянний
Олександр I		124,	50, 51,
		128,	53
		136	Селім III
Олексій Михайлович		90, 92,	121
		93, 94,	Серрюр Р.
		101,	22
		102,	Сіверс О.
		105	24
Орешников О.		102,	Сигізмунд I
Орлов І.		105	85
		23, 50	Сигізмунд II Август
		24	84
П		Сигізмунд III	
Павло I		116,	85, 86
		129	Скиргайлі
			69
Павлов В.		102,	Слабченко М.
Петровський М.		105	24, 90
Петрарка Ф.		20	Соколов І.
Петро I		21, 81,	24
		104,	Сокольников Г.
		105,	149
		106,	Сонцов Д.
		107,	23
		108,	Сотникова М.
			24, 50
Павлов В.		102,	Спаський І.
Петровський М.		105	24, 50,
Петрарка Ф.		20	63, 79,
Петро I		21, 81,	93, 117
		104,	123,
		105,	124,
		106,	125
Станіслав Август		107,	118
Стефан Баторій		108,	85
Страшкевич К.			23

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А	ал-Басре ал-Куфе	45, 37 45, 37	Е	Егіна Ельблонг	31, 37 99
Б	Базель Балаклава Березань Берлін Бірмінгем Бидгощ Борисфеніда Брест Брюссель	183, 11 70 36 23 154, 190 85, 98 36 98 135	Є	Елісаветград	142
В	Варшава Віденъ Вільно Вихм'язь Всхов	90, 98, 190 190 83, 85 48 85	Ж	Женева Житомир	24 142
Г	Галле Гвоздово Гданськ Готланд	21 68 99 47	Й	Йоахімсталь	82
Д	Денисів	49	К	Кам'янець- Подільський Каунас Кафа Київ	144 98 70, 113 24, 53, 67, 143, 144, 171, 190
			Л	Ковтуни Корсунь- Шевченківський Краків Краснокамськ Кремніце Куkenойс	43 43 43 42, 98 157 190 96

T

Тимф А.	98
Толстой I.	22, 23
	50
Толстой О.	21
Тоннелье	130
У	
Узденников В.	24
Ульгорн	130
Ульянов (Ленін) В.	146,
154
Ф	
Фасмер Р.	16
Федоров-Давидов Г.	24, 71
Федір Іванович	81, 89
Фідон	31
Франц-Йосиф	139
Х	
Хаджи-Грей	70
Хмельницький Б.	90, 91
	102
Христіан IV	90
Ч	
Чернишов Я.	116
Чертков О.	22
Ш	
Шадр	151
Шейман	149
Шодуар С.	22
Шугаєвський В.	24, 90
Шуйський В.	88

v

Узденников В.	24
Ульгорн	130
Ульянов (Ленін) В.	146,
	154

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΣ

Фасмер Р.	16
Федоров-Давидов Г.	24, 71
Федір Іванович	81, 89
Фідон	31
Франц-Йосиф	139

$\mathbf{x} \in \mathbb{R}^{n \times m}$

Хаджи-Гірей	70
Хмельницький Б.	90, 91
	102
Христіан IV	90

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

Чернишов Я.	116
Чертков О.	22
Ш	
Шадр	151
Шейман	149
Шодуар С.	22
Шугаєвський В.	24, 90
Шуйський В.	88

Л			
Лейпциг	21		134,
Лисянка	92	Пекарі	135
Лондон	23	Познань	100
Львів	24,64	Псков	85
Люблін	85		63,75,
М			81,89,
Мальборг	85		96
Москва	24,73,	Путівль	101
	74,75,		
	80,81,	Р	
	89,96,	Рига	85
	168,	Рим	12,31,
	169,		40
	171,	Рудки	49
Мошни	43	Рязань	75
С			
		Салгат	70
		Санкт-Петербург	23,
Новгород	53,63,		109,
	75,80,		113
	81,89,	Свідниця	83
	96	Севськ	101
Нью-Йорк	23	Сестрорецьк	113
О			
Одеса	24,	Сицилія	31
	142	Сміла	43
Ольвія	36,37,	Солдай	70
	38,39	Станіслав	144
Олькуша	85	Страсбург	134
Осака	135	Судак	70
Т			
		Твер	75
		Тернопіль	144
		Тмутаракань	54
Пантикапей	37,38	Тикоцин	83
Паріж	21,23,		

Тира	36,37
Томпак	155
Торунь	85,99
У	
Упсала	21
Уяздов	98
Ф	
Феодосія	70,
	113
Флоренція	20
Х	
Херсонес	36,37,
	39
Ч	
Чембало	80
Чигирин	90,91
Я	
Ярославль	89

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З МОНЕТАМИ

А

- Алтінного злодія вішають, а полтинного шанують
- Алтином воюють, алтином торгують, а без алтина горюють
- Алтин сам ворота відкриває
- А, так собі, за душою копійка є
- А щоб тобі копа літ!

Б

- Базар Бог показав: хоч за полушику та поживиш душку, а в селі хоч п'ятак, то сиди так
- Бариша — ні гроша, аби слово хороше
- Без гроша — слава нехороша
- Без копійки рубля немає
- Без рубля — без розуму
- Без шеляга за душою (при душі)
- Бережи хліб для іжі, а копійку для біди
- Бити карбованцем
- Бідна душа без гроша
- Більше копи лиха не буде, а рублем чорт його відбуде
- Більше копи лиха не буде, хай з колу
- Богу невимовно шага положила, а п'ятака взяла
- «Боже наш, боже наш, що ти нам даш?» «Чорного хліба, та п'ятак на рибу, та копійку на квас, та й буде у вас»
- Брати за чисту монету
- Бряжчало грошиків
- Був би розум, буде й рубль, немає розуму немає й рубля
- Було б у засіці жито, буде в кишені й гріш
- Був шаг, та в кишені розтерся

В

- Відплатити такою ж монетою
- Влетіти в добру копійку (копійчину)

- В мене (бідного проти тебе, багатиря) шаг — та рубом
- Внести свою ленту

Г

- Гнатися за копійкою
- Годі за гріш танцювати!
- Гріш копи стереже
- Гріш у скруті дорожчий таліра
- Гріш круглий — розкотиться
- Гріш ціна в базарний день
- Грошай ні гроша, та слава хороша
- Гроши четвертаками пересипають
- Гуку — пуку за таліяр, а чоботи за шостак

Д

- Дай грош, то будеш хороший
- Дали копійку, щоб заговорив, а тепер і за дві не спиниш
- Де господар ходить, там сто кіл уродить
- Денежка рубль береже, а рубль голову стереже
- Деньга на деньгу набігає
- Деньга деньгу наживає
- Деньга і попа в яму заведе
- Деньга попа купить і Бога обмане
- Держи копійку про чорний день
- Десь не дав гроша, там не пхай носа
- Діждусь я тієї днини, коли будуть по шагу дині
- Дійти до гроша (до копієчки, до останньої копійки)
- Діла на копійку, а могорич на карбованець
- Добрий Мартин, коли є алтин
- Довгий карбованець
- Домашня гризня краща заїджного карбованця
- До останнього шеляга

Є

- Є воша, то діждемося й гроша
- Є гріш, то буде й жито
- Є жито, то буде гріш

- Жінка хороша – згуба для гроша
- Життя – копійка

- Закопати талант у землю
- За копу, аби доброму хлопу
- За ламаний гріш
- З алтіном під полтину або за личко ремішок
- Зайва деньга не продере кишеню
- За морем вовк три гроші, та руб перевозу
- За морем теличка – полушика, та руб перевозу
- Заплач Матвійку, дам копійку
- За полушику ні в борщ, ні в юшку
- За руб свічку бере, а з бідного останню шкуру дере
- За свій грош – всюди хорош
- Заступитись заступивсь, а п'ять рублів злупив
- За Тетяну сто кіл дав, бо Тетяну сподобав; за Марусю п'ятака, бо вона вже не така
- «За що найнявся? – Сорок грошей, сировий харч і босий дохід, дають рано води, а ввечері пити»
- За цю борідку давали дві новгородки
- За що продати, то продати, аби свіжа копійка
- Збивати копійку
- З гривенки на гривенку ступає, полтиною ворота закриває
- З грошика та з кошика
- Здоров'я виходить пудами, а входить золотниками
- Зламаного шеляга (гроша) немає за душою
- Знай наших: остання копійка ребром
- Знаю його, як лихого шеляга
- Знаю, як мідний шеляг

- І все діло й гроша не варте
- Із копійки рублі робляться
- Іноді й копійка купою золота повернеться
- І шаг пропав, і дитина дурна

- Карбованці бряжчатъ
- Кинути карбованці на вітер
- Коли в нього грош, то всюди хорош
- Колись і та копійка щербата не буде
- Кому – так, кому – на п'ятак, а кому – даром...
- Копа камінь довбає
- Копа переможе ї попа
- Копійка вашому батькові! Щоб ви в жито головою
- Копійка в кишеню пливе
- Копійка в копійку
- Копійка до копійки, проживе ї сімейка
- Копійка камінь довбе
- Копійка копійку народжує
- Копійка любить, щоб ї лічили
- Копійка обоз гонить
- Копійка руб стереже
- Копійка ціна
- Копійки не було за душою (немає)
- Копу з кумом пропили і гроші всі
- Користі два шаги, та ї ті щербаті
- Кравець на гріш украде, а на рубль браку зробить
- Краще бути господарем одного бані, ніж найматись за три лей
- Краще карбованець удома, ніж тисяча в банку
- Краще п'ятак передачі, аби до вдачі
- Кращий товариш у дорозі – деньга за поясом
- Кривава копійка
- Куди тобі, грішному, за шаг танцювати!
- Кудкудак за п'ятак, кукуріку за копійку.
- Куліш – не каша, п'ять рублів не гроші
- Купається в золоті, а не вартій і ламаного шеляга

Л

- Ламаної копійки не вартий
- Лихо приходить пудами, а виходить золотниками

М

- Малий золотник, та дорогий
- Манюо вродиться, а доброго ні в копійку
- Матері твоїй – сто карбованців
- Міді рубль та папірців з пуд

Н

- На алтин товару, а на рубль розтруски
- Наберусь три копи лиха, ще й зверху
- На гривні вчений
- На Єгорія лист на березі завбільшки з копійку
- Нажита мозолями копійка переважить лихого карбованця
- Назад, Дорош, з копійкою, нехай буде шаг
- На копійку вип’є, а прийде додому – усе дороги дном перевне
- На копійку ноги не зоб’єш
- Нате вам п’ятака, прийміть мене, штурпака
- Нате й мій гріш на ладан, щоб і мое перед Богом курилося
- Нате й мій гріш, та купіте дъогтю, бо і в мене паршива голова
- Нате й мої п’ять грошей до складки, щоб було десять
- На тобі гріш, купи рака, звари, та юшку з’їж, а рака продай, та мені гріш віддай
- Не бий дубом, а бий рублем (рублем)
- Не було ні гроша, а тут алтин
- Не в дорогих кунах
- Не витягнеш і копійки
- Не шкодуй алтина, віддаси й полтину
- Не май сто кіл, як сто друзів
- Не май сто рублів, а май сто друзів
- Не попав, тільки гривеник пропав
- Не сто кіл за петрушку
- Не сто кіл за рибку

Н

- Не сто кіл утрати
- Не хоче, як старець гривні
- Ні за те, ні за се, та й дай шаг
- Ні на шеляг
- Ні пуху на губі, ні мідяка в гаманці
- Ну, гуляй на полтину

О

- Один руб – один ум, два рубля – два ума: скільки рублів – стільки гріхів
- Одна копійка і та ребром
- Осьмак копи стереже
- Отака новина: три копійки решето
- Отакої пресвятої! Соли за копійку
- От же тобі шостак, та нехай буде так

П

- Перебиватися з копійки на копійку
- Переводити рублі на п’ятаки
- Платити тією ж монетою
- Поганому за шостак
- Подивитися – рублем подарує
- Полтина без алтина, без 47 копійок
- Поховав би й чужий піп, якби мала десять кіл,
- Приложи шаг, то й бублика купиш
- Продав на деньгу, а проїв на алтин
- Противна, як старцеві гривні
- Пропав карбованець ні за копійку
- Пропадеш ні за копійку
- Пропала копійка! Нащо я тебе з дому брав?

Р

- Руб рубля кличе

C

- Свіжа копійка
- Світ у копієчку
- Сипати червінцями
- Сказав на гривню правди
- Скупий і над копійкою трясеться
- Скупому душа – дешевша гроша
- Слизький карбованець
- Срібні гроші відчиняють і залязіні двері
- Стільки правди, скільки в шелягу срібла
- Сто злотих не гроши, а мужик – не брат
- Сто карбованців не гроши, а мужик – не брат
- Сто кіп не гроши, а мужик – не пан
- Стук-гряк – та й п'ятак
- Сюди хип, туди хип, за сміттячко десять кіп

T

- Танцювала Романиха з Романом, загубила чотири гроші з гаманом
- Тинди-ринди за три гроши
- Тири-ри, бабонько, дам п'ятак
- Тпру, вам! Давай жінко гроші лічить! Давай: сюди-туди руб, сяк так два; за колу теля, за три копи сіна – і гроші всі
- Три гроша дере
- Три дні молотила, шеляг заробила
- Три копійки давши, десять вимагає
- Тримай копійку, щоб не покотилася
- Трудяща копійка годує довіку
- Труситися над копійкою

У

- У бідного й два гроша купа хороша
- У білій світ, як у копіечку
- У глині копійка не гине
- Удар його по пальцях – і то копійка не випаде
- Уже! Купив за шаг, ледве пре!

- У коваля, що не стукнув, то гривня
- У кого рубль плаче, а в мене й копійка скаче
- У людей гріш скаче, а у нас і рубль плаче
- У нашого Андррюшки ані напівполушки
- У Попівці люди по копійці, а в Перекопі хліб по копі

X

- Хто за гріш не стойть, той сам гроша не вартий
- Хто за шелегом не стойть, той сам його не вартий
- Хто не береже копійки, той сам не вартий карбованця
- Хто скupo живе, той деньгу береже
- Хто шага не береже, той не варт і копійки
- Хто шага не береже, того й руб не стереже

Ч

- Червінець хоч маленький, але важненський

Ш

- Шаг був один – і той пропав
- Шаг? Шоб він тобі рубом став!
- Шукай сорока в копі

Щ

- Щастя бідному – алтин
- Щедрий: за десять копійок аж труситься
- Щербата копійка
- Що буде, то буде, а більше копи лиха не буде
- Що наша копійка! Кров'ю обкипіла
- Що не шаг, то гривня
- Що ступа, то копа

Я

- Якби той грейцар (крейцер) потиснув, то з нього кров потекла б
- Як за гріш маку
- Як нова копійка
- Як п'ятака дав

Матеріали для тестової перевірки

1. Закінчіть речення, вставте пропущене:

1. Нумізматика – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає
2. Гроші виконують такі функції: а) _____ б) _____
в) _____ г) _____ д) _____
3. Перші монети почали карбуватися в малоазійській державі _____ та на острові _____
4. Перша монетна майстерня була відкрита при храмі _____
5. Монетний скарб – це _____
6. Вагова кількість благородного металу, прийнята в даній країні за масштаб цін – це _____
7. Лицева сторона монети називається _____, а зворотна – _____
8. Лічильна система – це _____
9. Родоначальником нумізматичної науки став _____
10. Монети, випущені з приводу пам'ятних і ювілейних подій, називаються _____
11. Інтенсивний приплив римських монет у Східну Європу припадає на _____ ст.
12. Наприкінці VIII ст. на територію Русі у великий кількості проникають східні монети – _____
13. Першими руськими монетами стали _____
14. Грошово-лічильна система Київської Русі дісталася назву _____
15. «Руська правда» подає відомості про такі грошово-лічильні одиниці Київської Русі: 1) _____ 2) _____ 3) _____
4) _____ 5) _____
16. Безмонетний період тривав з _____ до _____ ст.

17. У XIV – XV ст. на українських землях поширилися гроші _____
18. Грошова реформа О. Глинської була проведена у _____ рр.
19. У результаті реформи О. Глинської в обіг була введена
20. Золоті монети на початку XVII ст. спробував карбувати московський цар _____
21. За царювання Олексія Михайловича була проведена грошова реформа у _____ рр.
22. Талари з російським надкарбуванням називалися _____
23. У 1662 р. відбувся _____
24. Шостак – це _____
25. Карбування копійок і рублів нового типу за Петра I розпочалося у _____ р.
26. У 1718 р. було припинено випуск _____
27. Алтин відповідав за вартістю _____
28. Пояснити:
ЄМ – _____;
СПМ – _____;
ММ – _____;
СМ – _____;
КМ – _____;
АМ – _____;
ТМ – _____;
ІМ – _____
29. У результаті реформи Петра I у грошовій системі Росії остаточно утвердилася _____ лічильна система.
30. За правління _____ зі срібних монет майже на 100 років зникає портрет царя.
31. До особливо рідкісних монет Росії XIX ст. належить _____
32. Грошова реформа Є. Канкріна проводилася у _____ рр.
33. У 1828 – 1945 рр. у Росії випускалися _____ монети.

34. Після 1876 р. російські монети майже винятково карбувалися лише на _____ монетному дворі.

35. Винахідником принципово нової машини для карбування монет у XIX ст. став _____.

36. Реформа С. Вітте була проведена у _____ рр.

37. На західноукраїнських землях з 1892 р. в обігу знаходилися _____.

38. окрім російські монетні серії кінця XIX – початку XX ст. карбувалися за кордоном, у м. _____.

39. Гостра фінансова криза охопила Російську імперію у _____ рр.

40. Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР був ухвалений _____ р.

41. За законом Центральної Ради 1 березня 1918 р. основною грошовою одиницею стала _____.

42. План грошової реформи у Радянській Росії виклав у _____ р.

43. Карбування монет на Петроградському монетному дворі було відновлено у _____ р.

44. Перша радянська грошова реформа була проведена у _____ рр. В обіг були введені забезпечені золотом _____ і _____.

45. Радянські полтинники з поміткою ТР у 1924 – 1925 рр. карбувалися у _____.

46. На західноукраїнських землях у міжвоєнний період обіговими були грошові знаки таких країн: _____.

47. Післявоєнна грошова реформа була проведена у _____ р.

48. За М. Хрущова грошова реформа була проведена у _____ р.

49. Після здобуття Україною незалежності в обігу з'явилися _____.

50. Національна валюта незалежної України була запроваджена _____ р.

II. Укажіть правильну відповідь

- Предметом нумізматика є: а) паперові грошові знаки; б) монети, грошово-вагові системи; в) ордени, медалі.
- Монопольне право на карбування і випуск в обіг монет: а) монетна конвенція; б) монетна стопа; в) монетна регалія.
- Володар права карбування монет: а) емітент; б) ремедіум; в) брактеат.
- Ребро карбованої монети, її бокова поверхня: а) аверс; б) гурт; в) реверс.
- Кількість дорогоцінного металу у сплаві, з якого карбуються монети: а) номінал; б) лігатура; в) проба.
- Лічильна система: а) вагова кількість благородного металу, прийнята за масштаб цін; б) співвідношення номіналів в одній і тій же грошовій системі; в) система обігу грошових знаків.
- Родоначальник нумізматичної науки: а) І. Бьюме; б) І. Лелевель; в) Й. Еккель.
- Загальнозвінаний грошовий товар: а) худоба; б) платина; в) золото.
- Місце появи перших монет: а) Лідія і Егіна; б) Афіни і Кріт; в) Рим і Сицилія.
- Римські монети, що з'явилися в Східній Європі у II ст. н.е.: а) драхми; б) статери; в) денарії.
- Візантійські монети: а) соліди, фолліси, нуммії; б) аси, сестерції, денарії; в) драхми, оболи, літри.
- Східні монети на території Київської Русі наприкінці VIII – Хст.: а) драхми; б) таньга; в) куфінні дирхеми.
- Руський князь, який першим почав карбувати монети: а) Святослав; б) Володимир; в) Олег.
- Найменша грошово-лічильна одиниця Київської Русі: а) куна; б) векша (вевериця); в) ногата.
- Хронологічні межі безмонетного періоду: а) X – XII ст.; б) XII – XIV ст.; в) IX – X ст.

16. Грошова реформа О.Глинської: а) 1534 – 1535 рр.; б) 1547 р.; в) 1533 – 1534 рр.
17. Назва західноєвропейських талярів у Росії: а) єфраїміт; б) дукат; в) єфимок.
18. Грошова реформа часів правління Олексія Михайловича: а) 1654 – 1663; б) 1648 – 1654; в) 1662 – 1669.
19. Основний етап грошової реформи Петра І: а) 1700; б) 1704; в) 1718.
20. Монети зі сплаву срібла та миш'яку карбувалися: а) О. Меншиковим; б) Катериною І; в) Анною Іоанівною.
21. Місце карбування «сибірських» монет у другій пол. XVIII ст.: а) Єкатеринбурзький монетний двір; б) Коливанський монетний двір; в) Аннінський монетний двір.
22. Особливо рідкісна російська монета XIX ст.: а) рубль Павла І; б) рубль Костянтина Павловича; в) полтина Олександра І.
23. Випуск платинових монет у Росії: а) 1828 – 1845; б) 1801 – 1825; в) 1840 – 1845.
24. За австрійсько-німецькою монетною конвенцією 1857 р. у грошовий обіг Австрійської імперії були введені: а) крейцери; б) гульдени; в) дукати.
25. Єдиний монетний двір Росії, на якому карбувалися монети з 1876 р.: а) Іжорський; б) Таврійський; в) Санкт-Петербурзький.
26. За грошовою реформою С.Вітте в Росії запроваджувався: а) біметалізм; б) золотий монометалізм; в) дуодесимальна система.
27. Дата випуску Гангутського рубля: а) 1913; б) 1915; в) 1914.
28. Прийняття Українською Центральною Радою Тимчасового закону про випуск державних кредитових білетів УНР: а) 7 листопада 1917 р.; б) 19 грудня 1917 р.; в) 1 січня 1918 р.
29. Українська розмінна грошова одиниця 1917 – 1920 рр.: а) шеляг; б) копійка; в) шаг.

30. План грошової реформи вождь більшовиків В. Ульянов (Ленін) виклав: а) на II Всеросійському з'їзді рад; б) на з'їзді представників фінансових органів рад; в) на засіданні ради наркому.
31. Відновлення роботи Петроградського монетного двору за радянських часів: а) 1920; б) 1921; в) 1922.
32. Перша радянська грошова реформа: а) 1922 – 1924; б) 1920 – 1921; в) 1921 – 1922.
33. Післявоєнна грошова реформа в СРСР: а) 1945; б) 1947; в) 1949.
34. За реформою 1961 р.: а) був у 10 разів підвищений масштаб цін; б) введено в обіг нові номінали; в) змінено монетну стопу.
35. Початок випуску в СРСР комеморативних монет: а) 1961; б) 1963; в) 1965.
36. Перші грошові знаки незалежної України: а) купоно-карбованці; б) гривні; в) карбованці.
37. Випуск першої української комеморативної монети: а) 1991; б) 1995; в) 1996.
38. Запровадження твердої національної валюти незалежної України: а) 1 січня 1992 р.; б) 1 грудня 1991 р.; в) 2 вересня 1996 р.
39. Відкриття Київського монетного двору: а) вересень 1996; б) квітень 1998; в) жовтень 1999.
40. Місце та час проведення XXV Європейської монетної конференції: а) Базель, 1996 р.; б) Женева, 1997; в) Брюссель, 1998.

Література

1. Айзенберг Й.П. Валютная система СССР. — М., 1962.
2. Анохин В.А. Монетное дело Боспора. — К., 1986.
3. Анохин В.А. Монетное дело Херсонеса: (IV в. до н.э. — II в. н.э.). — К., 1977.
4. Анохин В.А. Монеты античных государств Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989.
5. Анохин В.А. Нумизматика // УСЭ. — К., 1982.
6. Анохин В.О. Античні монети на території України // Українська нумізматика і боністика (далі — УНіБ). — 1999. — № 1.
7. Базилевич К.В. Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве 1662 г. — М.-Л., 1936.
8. Белоусов В.Д. Происхождение и становление российского рубля // Деньги и кредит (далі — ДиК). — 1992. — № 3.
9. Белоусов В.Д. Русская гривна и становление российского рубля: из истории финансов // Финансы. — 1992. — № 4.
10. Беляева С.О. Про основні принципи датування південноруських пам'яток II пол. XIII — XIV ст. // Археологія. — 1979. — Вип. 31.
11. Беляков А.С. Древнейшие русские монеты. // ДиК. — 1988. — № 6.
12. Беляков А.С. Из истории монетной чеканки // ДиК. — 1993. — № 1.
13. Бловатский В. Античная археология Северного Причерноморья. — К., 1961.
14. Борисов С.М. Червонец — валюта НЭПа // ДиК. — 1992. — № 1.
15. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. — К., 1959.
16. Брайчевський М.Ю. Скарби знайдені й не знайдені. — К., 1992.
17. Брайчевський М.Ю. Час обігу римської монети в античному суспільстві // Археологія. — 1952. — Т. VI.
18. Введение в специальные исторические дисциплины. — М., 1990.
19. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. — К., 1963.
20. Векслер А., Мельникова А. Московские клады. — М., 1973.

21. Вєтров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917 — 1920 рр. // Київська старовина. — 1993. — № 1.
22. Винклер П.П. Гривна // Энциклоп. словарь / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. — СПб., 1893. — Т. 18.
23. Винклер П.П. Деньга // Энциклоп. словарь / Ф. Брокгауз, И.Ефрон. — СПб., 1893. — Т. 19.
24. Власенко В.Е. Денежная реформа в России 1895 — 1898 гг. — К., 1949.
25. Вспомогательные исторические дисциплины: Историография и теория. — К., 1988.
26. Георгий Михайлович, великий князь. Монеты царствования императора Александра II. — СПб., 1888.
27. Георгий Михайлович, великий князь. Монеты царствования императоров Павла I и Александра I. — СПб., 1891.
28. Георгий Михайлович, великий князь. Монеты царствования императора Петра I. — СПб. — Т.2, 1888.
29. Георгий Михайлович, великий князь. Русские монеты 1881 — 1890. — СПб., 1891.
30. Гилевич А.М. Античные иногородние монеты из раскопок Херсонеса // Нумизматика и сфрагистика (далі — НиС). — 1968. — № 3.
31. Гиль Х., Ильин А. Русские монеты, чеканенные в 1801 — 1904 гг.: Практическое пособие для собирателей. — СПб., 1904.
32. Глейзер М.М. Советские монеты 1921 — 1967 гг. // Филателия СССР. — 1969. — № 5.
33. Глейзер М.М. Советский червонец // Вопросы истории. — 1978. — № 2.
34. Голенко К.В. Новое в древнерусских монетах // Советский коллекционер. — 1967. — № 5.
35. Гриценко О. Гроши та грошово-кредитна політика. — К., 1996.
36. Гроши в Україні : Факти і документи / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Ющенко, Л. Яковлева. — К., 1998.
37. Грошовий обіг на західноукраїнських землях у другій пол. XVIII ст. // УНіБ. — 2000. — № 1.
38. Грушевський М.С. Про монетну українську одиницю // На порозі нової України. — К., 1918.

39. Дащевский Н. Монеты, посвящённые Играм XXII Олимпиады в Москве // Советский коллекционер. – М., 1985. – Вып. 23.
40. Дерев'янкін Г.І., Толстов Р.Д. З історії введення стійкої валюти в країні на початку 20-х рр. // Історія народного господарства та економічної думки України. – К., 1995.
41. Державні гроші України. – Клівленд, 1974.
42. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів // Київська старовина. – 1992. – № 4.
43. Друян А.Д. Очерки по истории денежного обращения в России в XIX в. – М., 1941.
44. Дьячков А.И., Узденников В.В. Монеты России и СССР: Определитель. – М., 1978.
45. Єлизаветін Г. Гроші. – М., 1965.
46. Ємченко О. Історія України в грошах // Київська старовина. – 1994. – № 6.
47. Заболотський Б.В. Съребро Ярославле: об истории русской монеты. – М., 1990.
48. Зварич В., Обухівський Р. Найважливіші нумізматичні терміни. – Львів, 1966.
49. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник. – Тернопіль, 1998.
50. Зварич В.В. До питання про грошовий обіг у Галичині під пануванням Австро-Угорщини // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2.
51. Зварич В.В. З історії Львівського монетного двору в серед. XVII ст. // Архіви України. – 1971. – № 2.
52. Зварич В.В. Нумізматичний словник. – Львів, 1972.
53. Зимин А.А. О монетной реформе Елены Глинской // Нумизматика. Эпиграфика. – 1963. – Т. 4.
54. Зограф А.И. Античные монеты // Материалы и исследования по археологии СССР. – М., Л., 1951. – № 16.
55. Зограф А.И. Денежное обращение и монетное дело Северного Причерноморья // Античные города Северного Причерноморья. – М., 1955.
56. Зубко А. Загадка виникнення київської гривні // УНіБ. – 1999. – № 2.
57. Ільїн А.А. Классификация русских удельных монет. – Л., 1940.
58. Казаманова Л.И. Введение в античную нумизматику: Учеб. пособ. – М., 1969.
59. Калинин В.А. Нумизматика. О константиновском рубле // ДиК. – 1993. – № 1.
60. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология. – М., 1965.
61. Карышковский П.О. Монеты Ольвии: Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. – К., 1988.
62. Клады древних монет – достояние науки // Советский коллекционер. – 1968. – № 6.
63. Ключевский В.О. Русский рубль XVI – XVIII вв. в его отношении к нынешнему рублю // Ключевский В.О., Сочинения. – М., 1987. – Т. 9.
64. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1984.
65. Козубовский Г.А. Найдены монет XIV – XV вв. на территории Киева. – К., 1991.
66. Козубовский Г.А. Грошовой обиГ в Украине XVI столетия // УНіБ. – 1999. – № 1.
67. Козубовский Г.А. Проблемы карбування власних монет за часів Б. Хмельницького // Фінанси України. – 1998. – № 3.
68. Козубовский Г.А. Проблема карбування українських монет під час гетьманування Івана Виговського: міф чи реальність? // УНіБ. – 2000. – № 2.
69. Козубовский Г.А. Деякі питання грошового обігу Середнього Подніпров'я у XV ст. // Тези допов. V Всеукр. конфер. з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1990.
70. Козубовский Г.А. Монетне карбування в Україні у XIV – XV ст. // Вісник НБУ. – 1996. – № 1.
71. Козубовский Г.А. Найдены монет XIV – XV ст. на территории Киева. – К., 1991.
72. Константиновский рубль: Сборник. – М., 1991.

73. Котляр М.Ф. Галицька Русь у другій половині XIV ст. – К., 1968.
74. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971.
75. Котляр М.Ф. Кладоискательство и нумизматика. – К., 1974.
76. Котляр М.Ф. Літописи Самовидця, Граб'янки та Величка про грошовий обіг України XVII ст. // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1970. – № 1.
77. Котляр М.Ф. Монети Київської Русі // Вісник НБУ. – 1995. – № 4.
78. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. – К., 1981.
79. Котляр М.Ф. Принципи та методика складання нумізматичної карти УРСР // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969.
80. Котляр М.Ф. Стан і перспективи розвитку української нумізматики // УІЖ. – 1963. – № 11.
81. Котляр М.Ф. Чи карбував Б. Хмельницький власну монету? // УНіБ. – 2000. – № 1.
82. Котляр М.Ф. Шукачі і дослідники скарбів. – К., 1971.
83. Кроп'якевич І. Монети Б. Хмельницького і П. Дорошенка // Стара Україна. – 1924. – № 11.
84. Кропоткін В.В. Топография римских и ранневизантийских монет на территории СССР // Весник древней истории. – 1954. – № 3.
85. Кульчицький С. Перші українські гривні // Історія України. – 1998. – № 10.
86. Кучеренко Э.И., Мошнягин Д.И. Нумизматика в школе. – М., 1968.
87. Левичева И.Н. Реформа Екатерины // ДиК. – 1993. – № 4.
88. Ленін В.І. Доповідь на I Всеосійському з'їзді представників фінансових відділів Рад 18 травня 1918 р. – ПЗТ. – К., 1970. – Т. 36.
89. Леонтьєва Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Ключи к тайнам Кlio. – М., 1994.
90. Літопис Самовидця. – К., 1971.

91. Лучинский М.Ф. Деньги на Руси IX – XII вв. – Казань, 1958.
92. Максимов М.М. Очерки о золоте. – М., 1988.
93. Максимов М.М. Очерки о серебре. – 3-е изд. – М., 1981.
94. Марков А.К. Древняя нумизматика. – СПб., 1901 – 1903.
95. Марков А.К. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). – СПб., 1910.
96. Маркс К. Капітал // К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори. – К., 1967. – Т. 1.
97. Матвієнко В. Автограф на гривні. – К., 2000.
98. Мельник Л.Г. Торгові зв'язки Києва і міст Лівобережної та Слобідської України з Москвою в кінці XVII ст. // УІЖ. – 1979. – № 5.
99. Мельникова А.С. Булат и золото: О значении нумизматики в истории русского государства. – М., 1990.
100. Мельникова А.С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Великого. История русской денежной системы с 1533 по 1682 год. – М., 1989.
101. Мед Н.Д. Наши рубли: Исторический очерк. – М., 1960.
102. Молчанов А. Монеты древнерусской Тмутаракани // Наша и жизнь. – 1996. – № 11.
103. Монеты и медали петровского времени. – Л., 1974.
104. Монеты и медали СССР, выставка: Каталог. – М., 1961.
105. Мошнягин Д., Дащевский И. Разновидности монет советского чекана // Советский коллекционер. – 1967. – Вып. 12.
106. Нумизматика античного Причорноморья: Сборник научных трудов / АН УССР, Од. арх. музей; ред. В.Л. Янин. – К.: Наукова думка, 1982.
107. Нумизматика: Материалы и исследования / Под. ред. А.С. Мельниковой. – М., 1988.
108. Нумизматика в Эрмитаже. Обзор коллекций // Нумизматика и эпиграфика (далі – НиЭ). – М., 1971.
109. Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові (XIV – перша половина XIX століття). – Чернівці, 1997.

110. Орешников А.В. Денежные знаки домонгольской Руси. – М., 1936.
111. Орешников А.В. Материалы по древней нумизматике черноморского побережья. – М., 1892.
112. Орешников А.В. Русские монеты до 1847 г. – М., 1896.
113. Памятные монеты России. – М., 1998.
114. Памятные монеты СССР, 1965 – 1990: Каталог. – Минск, 1990.
115. Плітченко В. Монетний двір – гордість держави // УНіБ. – 1999. – № 1.
116. Потин В.М. Введение в нумизматику // Труды Госуд. Эрмитажа. – Л., 1986.
117. Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X – XII вв.: Историко-нумизматический очерк. – Л., 1968.
118. Потин В.М. Монеты. Клады. Коллекции. Очерки нумизматики. – СПб., 1993.
119. Потин В.М. Нумизматика и история денежного обращения // ДиК. – 1988. – № 3.
120. Потин В.М. Нумизматика. Финансово-кредитный словарь. – М., 1964.
121. Потин В.М. О названиях монет // ДиК. – 1988. – № 8.
122. Потин В.М. Особенности притока западноевропейских денариев в X – XI вв. и их распространение на территории Древней Руси // Записки Одесского археологического общества. – Одесса, 1960. – Т. 1.
123. Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет X – XIII вв. на территории Древней Руси // Труды Государственного Эрмитажа. – Л., 1967. – Т. 9. – Нумизматика. – Вып. 3.
124. Прошлое в монетах. Памятные монеты 1883 – 1991. – М., 1994.
125. Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики: Сб. статей / Ред. В.М. Потин. – Л., 1977.
126. Романов Б.А. Деньги и денежное хозяйство // История культуры Древней Руси. – М., Л., – 1948. – Т. 1.
127. Русский рубль: Два века истории XIX – XX вв. – М., 1994.
128. Рябцевич В.Н. Денежное обращение и клады на территории

- Чернигово-Сиверской земли и Восточной Белоруссии в XV в. // НиС. – К., 1968. – Т. 3.
129. Рябцевич В.М. Про складання нумізматичної карти // УЖ. – 1966. – № 2.
130. Рябцевич В.Н. Чому і як утворились скарби? // УЖ. – 1967. – № 1.
131. Семар Г.М. Развитие денежной системы в странах СНГ. – М., 1993.
132. Семар Г.М. Среди монет. – М., 1990.
133. Смирнов М.И. Записная книжка нумизматата. – СПб., 1992.
134. Смирнов М.И. Из истории Петербургского монетного двора // ДиК. – 1992. – № 5.
135. Соболева И.А. Пражские гроши в музеях Украины // НиС. – К., 1963. – Т. 1.
136. Соболева Н.А. Клад пражских грошей из с. Чайка Киевской области // НиС. – К., 1965. – Т. 2.
137. Сотникова М.П. Итоги изучения русских монет в Государственном Эрмитаже. Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики. – Л., 1977.
138. Сотникова М.П. Сребники Киевского клада 1878 г. // НиС. – К., 1968. – Т. 3.
139. Сотникова М.П., Спасский И.Г. Тысячелетие древнейших монет России: Сводный каталог русских монет X – XI веков. – Л., 1983.
140. Спасский И.Г. Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII в. и реформы 1654 – 1663 гг. // Археографический ежегодник за 1959 г. – М., 1960.
141. Спасский И.Г. Деньги и денежное хозяйство // Очерки русской культуры XVI в. – М., 1979. – Ч. 1.
142. Спасский И.Г. Медали и монеты петровского времени. – Л., 1974.
143. Спасский И.Г. Очерки по истории русской нумизматики // Нумизматический сборник. – М., 1955. – Ч. 1.
144. Спасский И.Г. Русская монетная система: Изд. 4-е. – Л., 1970.
145. Спасский И.Г., Сотникова М.П. Тысячелетие древнейших монет России. – Л., 1983.

146. Специальные исторические дисциплины. Учебное пособие / Под ред. В.А. Замлинского, М.Ф. Дмитриенко. – К., 1992.
147. Стрижакова Н. Таляри Західної Європи в українських скарбах // УНіБ. – 2000. – № 2.
148. Толочко П.П. Топографія скарбів монетних гривень у Києві // Археологія. – 1966. – Т. 20.
149. Толстой И. Древнейшие монеты Великого княжества Киевского. – СПб., 1882.
150. Туроуський Є. Скарби херсонеських монет IV – II ст. до н.е. // УНіБ. – 2000. – № 2.
151. Узденников В.В. Монеты России 1900 – 1917. – М., 1985.
152. Украина и денежная реформа // ДиК. – 1994. – № 3.
153. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
154. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты Московской Руси. – М., 1981.
155. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты рассказывают. – М., 1963.
156. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизматики: Пер. с нем. – М., 1982.
157. Фортинский С.П. Описание советских монет за период с 1921 по 1952 гг. // Нумизматический сборник. – М., 1955. – Т. 1.
158. Фролова И.А. Монетное дело Боспора конца I века до н.э. – нач. I века н.э. // НиЭ. – 1989. – Т. 15.
159. Холод С.Г. Рубль // БСЭ. – М., 1975. – Т. 22.
160. Чернов Є.І. З історії української нумізматики (Грошова термінологія XVII – XVIII ст.) // УЛЖ. – 1959. – № 1.
161. Чернов Є.І. Про грошовий обіг на Україні у XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966.
162. Черняк В.З. Деньги. – М., 1997.
163. Чертков Н.Д. Описание древних русских монет. – М., 1934.
164. Шелов Д.Б. Монетное дело Боспора VI – II вв.до н.э. – М., 1956.
165. Шелов Д.Б. Монеты. Древняя Греция. – М., 1956.
166. Нумизматика // БСЭ. – М., 1974. – Т. 18.
167. Шодуар С. Обозрение русских денег и иностранных монет, употреблявшихся в России с древних времен. – СПб., 1837.
168. Шорин П.А. Монеты СССР: Альбом-каталог. – М., 1971.

169. Шутаевский В. Краткий обзор монетных находок. – Чернигов, 1915.
170. Шуст Р.В. Нумізматика українських земель: Нумізматичний показник. – Львів, 1998.
171. Щелоков А.А. Монеты СССР: Каталог. – М., 1989.
172. Щелоков А.А. Свидетели истории: История денежных знаков. – М., 1987.
173. Эйдельнант А.Б. Деньги // БСЭ. – М., 1972. – Т.8.
174. Юровский Л.Н. Денежная политика советской власти (1917 – 1927). – М., 1928.
175. Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні. – К., 1999.
176. Юхт А.И. Русские деньги от Петра Великого до Александра I. – М., 1994.
177. Яковлев Г.Г. К вопросу о денежной реформе правительства Елены Глинской (по нумизматическим данным) // Нумизматический сборник. – 1971. – Ч. 4. – Вып. 1.
178. Янин В.Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. – М., 1956.
179. Янин В.Л. Из истории русской монетной чеканки в 1612 – 1613 гг. // НиЭ. – 1954. – Т. 1.
180. Янин В.Л. Нумизматика и проблемы товарно-денежного обращения в древней Руси // Вопросы истории. – 1955. – № 8.
181. Яннина С.А. Второй Неревский клад куфических монет X в. // Материалы и исследования по археологии СССР. – М., 1956. – № 55.

ПРО АВТОРА

Голіш Григорій Михайлович народився 4 березня 1949 р. в с. Деньги Золотоніського району Полтавської (тепер – Черкаської) області. У 1970 р. закінчив з відзнакою історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка. Працював учителем історії, директором школи, заступником голови райдержадміністрації. Нині викладає на історико-юридично-філософському факультеті Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького. Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії. Член Національної спілки журналістів України.

Автор-упорядник книги «Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Документи. Спогади. Статті.» (Черкаси, 2000. – 240 с., іл.), навчального посібника для вищих навчальних закладів «Основи нумізматики» (1-е вид., Черкаси, 2002. – 256 с., іл.), монографії «У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941 – 1945 рр.» (Черкаси, 2005. – 323 с., іл.) та понад 350 наукових, науково-популярних, методичних і публіцистичних статей. Коло наукових інтересів: історія Другої світової війни, історичне краєзнавство, спеціальні історичні дисципліни.

Г. М. Голіш

ОСНОВИ НУМІЗМАТИКИ: Навчальний посібник. 2-е вид.

Комп'ютерний набір	Л. Г. Голіш
Верстка	Л. Г. Голіш, Є. С. Деміденко
Коректор	Г. П. Карпенко
Художник	І. І. Дорош

Підписано до друку 19.08.2006. Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Папір офсетний. Гарнітура AcademyC.
Ум. друк. арк. 14,822. Обл.-вид. арк. 13,44.
Вид. № 8. Зам. № 55112. Наклад 500 прим.

Видавництво «Черкаський ЦНТЕІ».
18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
Тел./факс: (0472) 47-26-04.
E-mail: postmaster@cntei.cherkassy.nensi.ua

Відділ термінової поліграфії Черкаського ЦНТЕІ.
18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
Тел.: (0472) 45-28-13.